

COVID-19 SALGINI VE EKONOMİK ETKİLERİ

Ayşenur TURAN

Yüksek Lisans Tezi

İKTİSAT ANABİLİM DALI

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Murat BEŞER

AĞRI-2022

(Her Hakkı Saklıdır)

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEORİSİ BİLİM DALI

Ayşenur TURAN

COVID-19 SALGINI VE EKONOMİK ETKİLERİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi Murat BEŞER

AĞRI-2022

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Covid-19 Salgını ve Ekonomik Etkileri“ adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Δ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

13.06.2022

Ayşenur TURAN

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖN SÖZ	vii
TABLOLAR DİZİNİ	viii
GRAFİKLER DİZİNİ	x
KISALTMALAR DİZİNİ	xi

BİRİNCİ BÖLÜM

1.GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu	1
1.2. Araştırmanın Amacı	5
1.3. Araştırmanın Önemi	5
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları	7
1.5. Varsayımlar	7
1.6. Tanımlar	7

İKİNCİ BÖLÜM

2. COVID-19 PANDEMİSİNİN EKONOMİK ETKİLERİ.....	9
2.1. Covid- 19 Pandemisinin Küresel Ekonomiye Etkileri	9
2.1.1. Covid-19 Pandemisinin Tanıtılması	9
2.1.2. Covid-19 Pandemisinin Tüketicilerin Finansal Durumuna Etkileri	14
2.1.3. Covid-19 Pandemisinin Tüketicilerin Davranışlarına Etkileri ve Yeni Eğilimler	15
2.1.4. Covid-19'un İşletmelere Genel Etkileri	16
2.1.5. Covid-19 Pandemisi ve Küresel Ekonomiye Etkileri	17
2.2. Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine ve Finansal Sistemine Etkileri	20
2.2.1. Covid 19 Pandemisinin Genel Sektörel Etkileri	21
2.2.2. Covid-19'un Finansal Sisteme Etkileri	31
2.3. Covid-19 Pandemisinin Ekonomik Etkileriyle Mücadelede Para, Maliye ve Dış Ticaret Politikası Uygulamaları	37
2.3.1. Covid-19 Pandemisinin Etkileriyle Mücadelede Para Politikası Uygulamaları	40

2.3.2. Covid-19 Pandemisinin Etkileriyle Mücadelede Maliye Politikası	
Uygulamaları	44
2.3.3. Covid-19 Pandemisinin Etkileriyle Mücadelede Dış Ticaret politikası	
Uygulamaları	49
2.3.4. Covid-19 Pandemisiyle Mücadelede İstihdam Politikaları	51
2.4. Alan Yazın Taraması.....	54
2.4.1. Yabancı Yazın Taraması	54
2.4.2. Türkiye’deki Alan Yazın Taraması.....	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. YÖNTEM.....	63
3.1. Araştırmanın Modeli	63
3.2. Evren ve Örneklem.....	64
3.3. Verilerin Toplanması.....	64
3.4. Verilerin Analizi.....	64
3.5. Bulgular ve Yorum.....	65
3.5.1. 2019 Sonu İtibarıyla, Pandemi Öncesi Türkiye Ekonomisinin Genel Görünümü.....	65
3.6. Pandemi Öncesi ve Sonrası Makro Ekonomik Göstergelerin Analizi.....	68
3.6.1. Büyüme Analizi.....	70
3.6.2. Enflasyon Analizi	74
3.6.3. Döviz Kurları Analizi.....	78
3.6.4. Faiz Oranları Analizi.....	80
3.6.5. İstihdam ve İşsizlik Oranları Analizi	83
3.6.6. Sanayi Üretim Endeksi Analizi	86
3.6.7. Bankacılık Sektörü Toplam Kredileri Analizi	88
3.6.8. Dış Ticaret Analizi	89
3.6.9. Bütçe Dengesi (açıkları) Analizi	94
3.6.10. Dış Borç Stoku Analizi.....	99

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.SONUÇ.....	103
KAYNAKÇA.....	109
ÖZGEÇMİŞ.....	122

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
COVID-19 SALGINI VE EKONOMİK ETKİLERİ

Ayşenur TURAN

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Murat BEŞER

2019 yılının son ayı olan Aralık ayında ilk önce Çin Halk Cumhuriyeti'nde ortaya çıkan ve büyük bir hızla tüm dünyaya yayılan Covid-19 virüsü, insan sağlığıyla birlikte tüm ekonomik faaliyetleri derinden etkilemiştir. Bu süreçte sağlık sektörüne olan talep artarken, gıda sektörüne ilişkin talep normal seyrederken diğer mal ve hizmetlere olan talep genelde düşme eğilimine girmiştir. Covid-19 pandemisinin başlangıcında tüm dünyada talep şoku arkasından arz şoku yaşanmıştır. Bu yönüyle Covid-19 salgını sosyal, siyasal ve ekonomik olumsuz etkilerinden ötürü kriz olarak nitelendirilmiştir. Covid-19 pandemisi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri de farklı şekillerde etkilemiştir. Gelişmekte olan ülkeler sınıfında gruplandırılan Türkiye ekonomisi ve ekonominin göstergesi niteliğindeki makroekonomik göstergelerin farklı şekillerde etkilenmesi beklenmektedir. Bu çalışmanın amacı Covid-19 pandemisinin neden olduğu krizin Türkiye ekonomisine etkilerini makroekonomik göstergeler üzerinden incelemektir. Bu amaçla 10 adet makroekonomik göstergenin 2017-2021 dönemindeki aylık verileri alınarak trend analizi tekniği kullanılarak pandemi öncesi ve pandemi sürecindeki seyirleri analiz edilmiştir. Bu ekonomik göstergeler gayrisafi yurtiçi hasıla (büyüme), tüketici fiyat endeksi, döviz kurları, kredi ve mevduat faiz oranları, istihdam ve işsizlik oranları, sanayi üretim endeksi, kredi hacmi, dış borçlar, bütçe geliri ve harcamaları ile bütçe açığı ve ithalat-ihracat ve dış ticaret açığıdır. Çalışmanın sonucunda pandemi sürecinde büyümenin yavaşladığı, enflasyonun yükseldiği, döviz kurlarının arttığı, mevduat faiz oranlarının ve kredi faiz oranlarının yükseldiği, işsizliğin arttığı, sanayi üretim endeksinin düştüğü, kredi hacminin artmayı sürdürdüğü ancak hızının yavaşladığı, bütçe açıklarının arttığı ve dış ticaret açığının genişlemeye devam ettiği tespit edilmiştir. Covid-19 pandemisinin bu etkileri özellikle 2020 yılının Mart, Nisan ve Haziran aylarında net bir şekilde gözlenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Covid-19 Pandemisi, Makroekonomik göstergeler, para ve maliye politikaları

ABSTRACT
MASTER THESIS
COVID-19 OUTBREAK AND ITS ECONOMIC EFFECTS

Ayşenur TURAN

Thesis Advisor: Assist. Prof. Dr. Murat BEŞER

The Covid-19 virüs, which first appeared in the People's Republic of China in December, the last month of 2019 and spread rapidly all over the world, deeply affected all economic activities along with human health. In this process, while the demand for the health sector increased, the demand for the food sector remained normal, while the demand for other goods and services generally tended to decrease. At the beginning of the Covid-19 pandemic, there was a demand shock followed by a supply shock all over the world. In this respect, the Covid-19 epidemic has been described as a crisis due to its social, political and economic negative effects. The Covid-19 pandemic has affected developed and developing countries in different ways. It is expected to affect the Turkish economy, which is grouped in the developing countries class, and the macroeconomic indicators, which are indicators of the economy, in different ways. The aim of this study is to examine the effects of the crisis caused by the Covid-19 pandemic on the Turkish economy through macroeconomic indicators. For this purpose, the monthly data of 10 macroeconomic indicators for the period of 2017-2021 were taken and their course before and during the pandemic process was analyzed using the trend analysis technique. These economic indicators are gross domestic product (growth), consumer price index, exchange rates, loan and deposit rates, employment and unemployment rates, industrial production index, credit volume, external debts, budget revenues and expenditures, budget deficit and import-export and foreign is the trade deficit. As a result of the study, it was determined that the growth slowed down during the pandemic process, inflation increased, exchange rates increased, deposit interest rates and loan interest rates increased, unemployment increased, the industrial production index decreased, the credit volume continued to increase, but its pace slowed down, the budget deficits increased and the foreign trade deficit continued to widen. has been done. These effects of the Covid-19 pandemic are clearly observed especially in March, April and June of 2020.

Key Words: Covid-19 Pandemic, Macroeconomic indicators, monetary and fiscal policies

ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın konusu, Covid-19 pandemisinin dünya genelinde neden olduğu ölümlerle birlikte neden olduğu ekonomik etkilerin ve Türkiye’de ortaya çıkardığı ekonomik etkilerin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda Covid-19 pandemisi öncesi ve sonrası temel ekonomik göstergeler üzerinden inceleme yapılmıştır. Covid-19’un Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri ortaya konmuştur. Bu çalışmaya bilgi, deneyim ve tecrübeleriyle katkı veren tez danışmanım sayın Dr. Öğretim Üyesi Murat BEŞER’e, teşekkürlerimi sunarım.

Ağrı-2022

Ayşenur TURAN

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. Ülkelere Göre Covid-19 Vaka Sayıları, Ölüm Sayıları ve İyileşen Sayıları Dağılımı	11
Tablo 2.2. E-ticarete En Hızlı Azalma İzlenen Ürün Örnekleri	29
Tablo 2.3. Covid-19 Pandemisi Sürecinde Ülkeler Tarafından Alınacak Ekonomi Politikası Önlemleri.....	38
Tablo 2.4. Covid-19 Pandemisi Sürecinde Acil Olarak Uygulamaya Konan Para ve Maliye Politikaları.....	39
Tablo 2.5. Covid- 19 Pandemisi Sebebiyle G-20 Ülkelerinin Uyguladıkları Mali Teşvik Paketleri Büyüklüğünün GSYİH'ya Oranı (%).....	48
Tablo 3.1. Türkiye Ekonomisinin Genel Dengesi (2015-2019).....	65
Tablo 3.2. Covid-19 Pandemisi Krizinin Türkiye’de Beklenen Ekonomik Etkileri .	69
Tablo 3.3. Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (Üretim Yöntemiyle-Alıcı Fiyatlarıyla)	71
Tablo 3.4. Covid-19 Pandemisinde Sonrası İçin Türkiye’nin Değişen Büyüme Tahminleri	73
Tablo 3.5. TÜFE ve ÜFE (2017-2021)	75
Tablo 3.6. Dolar Kurları (2017-2021)	78
Tablo 3.7. Euro Kurları (2017-2021)	79
Tablo 3.8. Mevduat Faizleri (2017-2021)	81
Tablo 3.9. İhtiyaç Kredisi Faizleri (2017-2021).....	81
Tablo 3.10. İstihdam Oranları (2017-2021 Aylık)	83
Tablo 3.11. İşsizlik Oranları (2017-2021 Aylık).....	84
Tablo 3.12. Sanayi Üretim Endeksi (2017-2021).....	86
Tablo 3.13. Toplam Kredi Hacmi (2017-2021).....	88
Tablo 3.14. Toplam İhracat (2017-2021 Aylık)	89
Tablo 3.15. Toplam İthalat (2017-2021 Aylık)	90
Tablo 3.16. Dış Ticaret Açığı (2017-2021 Aylık).....	91
Tablo 3.17. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (2017-2021).....	94
Tablo 3.18. Bütçe Gelirleri (2017-2021 Aylık).....	95
Tablo 3.19. Bütçe Harcamaları (2017-2021 Aylık).....	96
Tablo 3.20. Bütçe Fazlası (+) / Açığı (-) (2017-2021 Aylık)	97

Tablo 3.21. Türkiye'nin Dış Borç Stoku (2017-2021 Üç Aylık)	100
Tablo 3.22. Araştırma Kapsamındaki Makroekonomik Göstergelerin Beklenen Etkileriyle Araştırma Bulgularının Karşılaştırılması	105

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 3.1. GSYİH (2017-2021).....	72
Grafik 3.2. TÜFE-ÜFE (2017-2021)	76
Grafik 3.3. USD Dolar Kuru (Dolar/TL)	78
Grafik 3.4. Euro Kuru (Euro/TL).....	80
Grafik 3.5. Mevduat/İhtiyaç Kredisı Faız Oranları (2017-2021).....	82
Grafik 3.6. İstihdam ve İşsizlik Oranları (2017-2021).....	84
Grafik 3.7. Sanayi Üretim Endeksi (2017-2021)	87
Grafik 3.8. Toplam Kredi Hacmi (2017-2021)	89
Grafik 3.9. İhracat/İthalat (2017-2021).....	92
Grafik 3.10. Bütçe Gelirleri-Bütçe Harcamaları (2017-2021).....	98
Grafik 3.11. Toplam Brüt Dış Borç Stoku (2017-2021).....	101

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
AVM	: Alışveriş merkezi
BİST	: Borsa İstanbul
BOE	: İngiltere Merkez Bankası
BOJ	: Japonya Merkez Bankası
CBOE	: Chicago Opsiyon Borsası
CDS	: Kredi Risk Primi
Covid-19	: Koronavirüs
DİBS	: Devlet İç Borçlanma Senetleri
ECB	: Avrupa Merkez Bankası
FED	: Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankası
GSYİH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
IIF	: Uluslararası Finans Enstitüsü (International Institute of Finance)
ILO	: Uluslararası Çalışma Ofisi (International Labour Office)
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Money Fund)
KDV	: Katma Değer Vergisi
KGF	: Kredi Garanti Fonu
KOBİ	: Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler
OECD	: Dünya Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi
PPK	: Para Politikası Kurulu
TTB	: Türk Tabipler Birliği
UNWTO	: Dünya Turizm Örgütü
WIX	: Oynaklık Endeksi

WHO	: Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization)
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization)
Yy.	: Yüzyıl
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TL	: Türk Lirası
TTB	: Türk Tabipler Birliği
TÜBA	: Türkiye Bilimler Akademisi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
YKS	: Yükseköğretim Kurumları Sınavı

BİRİNCİ BÖLÜM

1.GİRİŞ

Koronavirüs global bir sağlık krizine dönüşmüş ve Dünya Ticaret Örgütü'nce (WTO) pandemi olarak ilan edilmiştir. Çin'in Wuhan şehrinde 2019 Aralık ayı içerisinde yeni tür bir virüsün sebep olduğu zatürre salgınıyla başlayan Covid-19 akabinde tüm dünyaya hızlı bir şekilde yayılmıştır. Covid-19 pandemisi diğer pandemilerde olduğu gibi toplumu sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan derin bir şekilde etkilemiştir. Covid-19, 20. yy'den bu tarafa global ekonomik ortamı en hızlı ve en kötü etkileyen krizlerden bir tanesine yol açmış bulunmaktadır.

Dünya ve Türkiye, milyarlarca insanın sağlığını ruhen ve bedenen sarsan, geçinmesini, sosyal yaşamını etkileyen, Covid-19 pandemisi döneminden geçmektedir. Covid-19 pandemisi karşısında kapitalist sistemin tüketime ve piyasaya odaklanmış olan sağlık sistemleri kökten sarsılmıştır. Covid-19 pandemisi, son iki yıldaki tüm tecrübelerden ders alınarak kamusal kaynaklı, insanı merkeze alan, koruyucu sağlık hizmetlerini ön plana alan bir bakış açısının ön plana alınması gerektiğini açıkça göstermiştir. Bu sebeple Covid-19 pandemisi dönemiyle ilgili yapılacak her çalışma ve atılacak her adım, pandeminin yalnızca bu gününü değil dünyada ve Türkiye'de yakın zamanda yaşanabilecek problemlere şimdiden önlem alınabilmesini sağlayacaktır (TTB, 2020: 4).

1.1. Problem Durumu

Tıp otoriteleri dünyada çok uzun bir süreden beri bu şekilde bir salgın yaşanmamış olduğunu vurgulamaktadırlar. Covid-19 pandemisi sebebiyle dünyanın dört bir tarafında vaka sayıları ve ölümler artmaya devam etmektedir. Devam eden Covid-19 pandemisi sürecinde sağlık sistemlerinin ve sağlık çalışanlarının pozisyonu, medikal malzeme eksikliği, temel beslenme maddeleri, medikal ve hijyenik malzeme alışverişinin artması, ekonominin daralması, kapatılan işyerleri nedeniyle çalışanların işten çıkarılması ve izole edilmiş halde yaşamının sebep olduğu psikolojik sorunlar gibi pek çok problem kamuoyunda ön plana çıkmıştır (TBB, 2020: 480).

Devam eden Covid-19 salgınıyla birlikte küresel ticaret ve seyahat hizmetleri belli bir süreliğine kısıtlanmış, eğitime ara verilmiş, çok sayıda organizasyon, kongreler, festivaller iptal edilmiş ve ekonomilerde yaşanan aksaklıklar nedeniyle bazı işyerleri kapatılmak zorunda kalmıştır. Yönetimsel veya idari işlerde çalışanlar pandemiyle birlikte

daha çok evden çalışmaya başlamış, el emeği ve beden gücüne dayanan işlerde çalışanlar ise işlerini kaybetme riskiyle yüzleşmişlerdir. Covid-19 salgınının ülkelerin ekonomilerini derinden sarsması, üretimde azalmaya, istihdamda azalmaya ve milli gelirden azalmaya yol açması kaçınılmazdır (Bahar ve İlal, 2020: 128).

Pandemiler tıpla ilgili bir olgu olmakla birlikte kişileri ve sosyal yaşamı çok farklı açılardan etkisi altına alan ve kaygılara neden olan toplumsal bir oluşumdur. Zira salgın hastalıkların meydana getirdiği tehdit algılamasının seviyesi yükseldikçe stres ortamında yaşayan bireyler panik olmakta ve her zamankinden farklı davranışlar sergilemeye başlamaktadırlar. Covid-19 pandemisinin global ölçekte bütün ülkelerde yaygınlaşması ve günden güne ölümle sonuçlanan vaka sayılarının yükselmesi, insanlığın psikolojik ve sosyolojik algılarını temelden sarsmıştır. Pandemi bittikten sonra dünyadaki düzenin eskiden olduğu gibi olamayacağı, insanlık için çok sayıda şeyin değişime uğrayacağı ve yeni bir dönemin başlayacağı söylenceleri artmıştır. Bu sebeple bütün dünyayı etkileyen Covid-19 pandemisinin derin politik, iktisadi ve sosyal neticelerinin bulunması kaçınılmazdır (Özatay ve Sak, 2020: 7).

Covid-19 pandemisi sebep olduğu psikolojik ve sosyolojik etkiler sonucunda ekonomik aktiviteleri de doğal olarak etkilemiştir. Covid-19'un temel ekonomik göstergeler üzerindeki etkilerinin genelde negatif yönde olacağı beklenmektedir. Bu anlamda Covid-19 pandemisinin enflasyon oranlarında, faiz oranlarında, döviz kurlarında, işsizlik oranlarında artışa neden olması beklenirken milli gelirden ise azalmaya neden olması beklenmektedir. Pandemi öncesi dönem ile pandemi sonrası dönemlerde bu temel ekonomik göstergelerin Türkiye ekonomisi açısından karşılaştırılması suretiyle Covid-19 pandemisi sürecinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri ayırt edilmeye ve analiz edilmeye çalışılacaktır.

Covid-19 pandemisi, dünya tarihinde uluslararası ekonomiyi şimdiye kadar büyük bir hızla ve sarsıcı şekilde etkileyen krizlerden birine neden olmuştur. Covid-19 pandemisinin neden olduğu bu ekonomik ortamda tüm dünya ülkeleri farklı boyutlarda da olsa bu ekonomik durgunluktan etkilenmiştir. Türkiye'nin bu küresel durgunluktan hem mikro hem makro hem de uluslararası düzeyde nasıl etkilendiğini, özellikle makroekonomik göstergelerinin nasıl etkilendiğini araştırmak bu çalışmanın temel problemidir.

Fernandes (2020), çalışmasında Covid-19 pandemisinin sektörler ve ülkeler üzerindeki muhtemel etkilerini araştırmıştır. 30 ülkeyi analize tabi tutan bu araştırmada

ayrıca Covid-19 pandemisinin muhtemel global iktisadi maliyetleri ve çeşitli ülkelerde GSYİH'nin büyümesiyle ilgili öngörülerde de bulunulmuştur. Çalışmada ulaşılan bulgulara göre iyi senaryoda ülkelerdeki GSYİH'nin %3-6 oranında azalacağı öngörülürken kötü senaryo altında ise bazı ülkelerde yüzde 10 ve bazı ülkelerde ise yüzde 15 oranının üstünde GSYİH düşmeleri öngörülmektedir. Çalışmanın bulgularına göre Yunanistan, Portekiz ve İspanya gibi hizmete odaklanan ve turizm gelirlerine bağlı ülkelerin GSYİH'nin yüzde 15 oranından daha fazla düşebileceği tahmin edilmiştir. Bununla birlikte dış ticarete bağlı ülkelerin de ciddi bir şekilde etkileneceği öngörülmüştür.

Guerrieri vd. (2020), çalışmalarında Covid-19 pandemisiyle bağlantılı olarak meydana gelen ekonomik duraksamaların (dükkan kapanmaları, işe son vermeler) Keynesyen arz şokları kuramıyla benzer özellikler taşıyıp taşımadığını saptamayı amaçlamışlardır. Şirket kapanmalarının ve iş kayıplarının ekonomik durgunluğu artırabileceğini belirtmişlerdir. Pandemi ortamında standardize edilmiş maliye politikalarının daha az etkisinin olacağını ve Keynesyen çarpan etkisinin azalabileceğini ifade etmişlerdir. Para politikasıyla firma çıkışlarının önlenebileceğini, pandemiden etkilenmiş işgörenlere tam güvence verilmesinin ve maliye politikalarının dolar başına düşük etkisine rağmen uygulanmasının gerekli olduğunu belirtmişlerdir.

Oral ve Sevinç (2020), araştırmalarında temel amaç olarak Türkiye'de ilk Covid-19 vakasının ortaya çıktığı Mart 2020 ayından Eylül 2020 ayına kadar olan dönemde pandeminin iktisadi etkilerini daha önceden yapılmış araştırmalara ve deklare edilen destek paketlerine yer verilerek incelemek olarak belirlemişlerdir. Araştırma kapsamında makroekonomik gösterge olarak büyüme, enflasyon ve işsizlik esas alınmıştır. Çalışmanın neticesinde pandeminin ekonomik sistem üstünde önemli bir etkisinin bulunduğu belirtilmiştir. Türkiye'de salgın sürecinin ekonomik sistem üzerindeki olumsuz etkisinin giderilmesi amacıyla bilhassa kamu bankaları kanalıyla likidite bolluğu sağlanmaya çalışılarak talep düşmelerinin önlenmesi hedeflenmiştir.

Arabacı ve Yücel (2020a), çalışmalarında Covid-19 pandemisinin Türkiye ekonomisine etkilerini ve bu süreçte TCMB tarafından finansal istikrarın sağlanması için alınan önlemleri incelemişlerdir. Sonuç olarak, Covid-19 pandemisinin, ekonomik aktiviteleri kısmen ya da tamamen durdurması ve uzun süren genel karantina uygulamaları sebebiyle enflasyon oranında ve işsizlik oranlarında artışa, ekonomik büyümede düşüşe,

bütçede ve ödemeler dengesinde bozulmaya, dış ticarete zorluklara sebep olmasının beklendiği sonucuna ulaşılmıştır. Covid-19 pandemisinin sebep olduğu bu negatif etkileri ortadan kaldırmak amacıyla; ekonomiye transfer kanalıyla para enjekte edilmesi ve parasal kolaylaştırma yoluna gidilmesi gerektiği önerilmiştir.

Kaya (2020) çalışmasında Covid-19 pandemisinin dünyada ekonomi üzerinde oluşturduğu etkilerini izleyebilmek için bazı global verilerden yararlanmıştır. Çalışmada pandeminin küresel ekonomiye etkilerini kamu finansman dengesi, enflasyon oranları, işsizlik oranları, küresel ticaret hacmi ve büyüme oranları olmak üzere beş başlık altında incelemiştir. Çalışmada bu göstergelerin seçilmesinin nedeni bu göstergelerin birbirleriyle direkt ilişki içinde bulunmaları ve bu veriler arasında neden-sonuç ilişkisinin var olmasıdır. Covid-19 pandemisinin rakamsal veriler kapsamında meydana getirdiği ekonomik bozulmaların sebepleri ve sonucunda çizilen senaryolar tartışılmaktadır.

Adıgüzel (2020) çalışmasında Covid-19 Salgınının Türkiye’de 2020 Mart ayından başlayarak ekonomik aktivitelere; dış ticarete, turizme ve iç talebe etki etmeye başlamış, izleyen süreçte bu etkiler kök salarak bütün ekonomik faaliyetlere sıçramıştır. Bu araştırmada Covid-19 pandemisinin Türkiye’deki ekonomik faaliyetlere etkilerinin makroekonomik bir bakış açısıyla incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre Covid-19 pandemisinin Türkiye ekonomisinde; üretimi, istihdamı, kişisel gelirleri ve işletme gelirlerini, ihracatı, cari açığı, bütçe açığını ve devletin toplam borç yükümlülüğünü salgının devam etmesi beklenen süreye bağlı olarak olumsuz etkileyeceği ve ekonomik durgunluğa sebep olacağı ve salgının süresine bağlı olarak GSYİH’de “400 milyar-675 milyar TL” arasında bir kayba neden olabileceği öngörülmüştür.

Özatay ve Sak (2020) çalışmalarında Covid-19 pandemisinin ekonomik faaliyetler üzerindeki beklenen etkilerini araştırmışlar, pandemiyle mücadele için gerçekleştirilebilecek önlemleri tartışmışlardır. Pandeminin tedarik zinciri, istihdam, üretim gibi ekonomik birimlere etkilerine değinmiş ve çözüm yolları önermişlerdir.

Karataş (2020) araştırmasının sonuçlarına göre, katılımcıların Covid-19 pandemisiyle birlikte hijyen, temizlik, maske ve eldiven kullanımı gibi koruyucu önlem alma davranışlarında ortalama yüzde 85-90 oranında artış bulunduğu, kalabalık ortamlarda bulunma ve toplu taşıma vasıtalarını kullanma alışkanlıklarında ise ortalama yüzde 95

oranında azalma bulunduğu görülmüştür. Katılımcıların yüzde 47,3'ü gıda maddelerini ve temizlik malzemelerini depolama durumlarının değışikliğe uğramadığını söylerken; katılımcıların yüzde 49,2'si gıda ve temizlik malzemesi stoklarını artırdıklarını belirtmişlerdir. Sokağa çıkma yasaklarının uygulanmaya konduğu ve insanların büyük bir kısmının kendisini isteyerek karantinaya aldığı düşünöldüğü zaman gıda maddeleri ve temizlik malzemeleri alışverişlerinin artması beklenen bir durumdur.

World Bank Group'un (Haziran 2020) hazırladığı rapora göre 2020 Haziran ayı itibariyle dünya çapında 188 ölkede resmi olarak 6 Milyon vaka olduğu, 370.000'den fazla ölüm vakasının bulunduğu ve Covid-19 pandemisinin insanların davranışları ve eğilimleri üstünde büyük değışmelere sebep olduğu açıklanmıştır. Aynı raporda pandeminin ekonomi üstündeki etkisi, II. Dünya Savaşından beri en büyük ekonomik durgunluk olarak yorumlanmış ve küresel ekonomide 2020 yılı sonunda %5 oranda daralma beklendiğı açıklanmıştır. Diğer bir kriz senaryosundaysa pandemiye bağılı olarak gözlemlenen uzun süreli kapanmaların global ekonominin hacmini %8 nispetinde küçöltmesinin beklendiğı öngörölmüştür. Öte yandan dünya çapında çok sayıda ölkenin pandemiden önce borç oranlarının çok yüksek olduğu, bu durumda bu devletlerin vatandaşlarına yardım edebilmelerinin de güç olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca 2020 yılı sonunda kamusal borç stokunun GSYİH'ye oranının AB (Avrupa Birliğı) üyesi ölkelerde %8,8 oranına yükselebileceğı öngörüsünde bulunulmuştur. Bununla beraber pandemi sürecinin olumsuz ekonomik etkilerini gidermek için mali dengenin ve finansal dengenin sağlanabilmesi amacıyla yapılan borç ötelemelerinin ölkelerin mali dengelerini zorlayacağı ve finansman ihtiyacı için borçlanmayı artıracığı belirtilmiştir (Erkan ve Eroğlu, 2020: 66).

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Covid-19 pandemisinin Türkiye'de ilk görünmeye başladığı Mart 2020 tarihinden başlayarak ekonominin geneli ve çeşitli temel ekonomik göstergeler üzerinde oluşturduğu etkilerin incelenmesidir.

1.3. Araştırmanın Önemi

Covid-19 pandemisi sürecinde hükümetlerin ve kamu otoritelerinin ekonomik faaliyetleri planlaması için pandeminin etkilerini ölçebilmeleri gerekmektedir. Ekonomik planlama mevcut durumun sağlıklı analizi ile başladığında faydalı olabilir. Covid-19

pandemisi sürecinin göreceli olarak son iki seneyi kapsaması nedeniyle ekonomiye etkileri üzerinde henüz yeterli çalışma yapılmamıştır. Diğer taraftan ekonomik faaliyetlerin etkileri rakamlara genelde gecikmeli bir etki ile yansımaktadır. Bu sebeple ekonomik veriler üzerinden şimdi yapılacak bir çalışmada Covid-19 pandemisinin ekonomi üzerindeki etkileri daha etkili ölçülebilir. Bu çalışma literatürde az sayıda yapılmış olan Covid-19 çalışmalarının Türkiye ekonomisi üzerine etkilerini derinlemesine analiz ederek literatüre katkı sağlayacaktır.

Covid-19 pandemisi ile insanların ihtiyaçları, tüketim alışkanlıkları ve tüketim davranışları değişikliğe uğramıştır. Bu sebeple ekonomik aktivitelerin yapısı da köklü değişikliklere uğramıştır. Covid-19 pandemisinin ekonomik faaliyetler ve ekonomi üzerindeki etkilerinin araştırılması bu sebeple önem arz etmektedir.

Covid-19 pandemisinin yukarıda bahsedilen ekonomik değişkenler üzerindeki etkilerinin genel olarak olumsuz olacağı yönünde beklentiler bulunmaktadır. Ancak bu konudaki nihai yargıya araştırmanın sonucunda ulaşılabilir. Türkiye’de 2020 Mart ayından beri etkili olan Covid-19 pandemisinin daha ne kadar süreceği konusunda uzmanlar güvenilir tahminlerde bulunamamaktadır. Yaklaşık 1,5 yıldır süren bu pandemi ortamında salgınla mücadele kapsamında sokağa çıkış yasağı uygulamaları, seyahat kısıtlamaları, cafelerin ve lokantaların sadece paket hizmeti verebilmesi gibi uygulamalar ekonomik aktivitelerde ciddi olarak küçülme ve yavaşlamaya sebep olmuştur. Siyasi otoritenin bu konuda aldığı kısıtlama kararları, başlangıçta maske dağıtımında yaşanan problemler daha sonrasında aşılama hedeflenen sayılara henüz ulaşılmaması pandemiyle mücadeleyi ciddi anlamda eleştiriye açık hale getirmiştir. Bu sebeple bu çalışmada ulaşılabilecek bilgilerin gerek literatüre gerekse bu konuda karar alıcı konumundaki siyasi otoriteye faydalı bilgiler sağlaması beklenmektedir.

Covid-19 pandemisi sürecinin henüz devam ediyor olması sebebiyle yapılacak niceliksel çalışmada Covid-19’un ekonomi üzerine etkilerinin tamamının ölçülmesi mümkün olmayabilir. Çünkü bazı etkiler gecikmeli olarak ortaya çıkmaktadır. Covid 19 pandemisinin ne zaman biteceği ise şu an için meçhuldür.

Covid-19 pandemisinden sonra “dünyada hiçbir şeyin eskiden olduğu şekilde olamayacağı” bir deyim gibi kullanılmaya başlanmıştır. Çünkü uzun süren bu Covid-19

pandemisi sürecinde insanların alışkanlıkları ve ihtiyaçları değişmiş ve ekonomik süreçler ve faaliyetler de değişen bu alışkanlıklar ve yeni ihtiyaçlar kapsamında yeniden şekillenmiştir. Covid-19 pandemisinin sonrasında kişilerin ve toplumun pek çok konuda değişim yaşaması beklenmekte ve bu potansiyelden bahsedilmektedir.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Covid-19 pandemisinin halen sürüyor olması, ekonomi üzerindeki etkilerinin bütüncül biçimde ölçülebilmesi açısından sınırlılık oluşturmaktadır. Diğer taraftan Covid-19 öncesi ekonomik ortam ile sonrası ekonomik ortam arasındaki tek fark Covid-19'dan kaynaklanmamakta ülkedeki hükümet politikalarının ve yönetiminde etkilerini yansıtmaktadır. Bu iki etkinin birbirinden ayırtılamaması da araştırma için bir sınırlılık oluşturmaktadır.

1.5. Varsayımlar

Analize esas alınan verilerin otoriteler tarafından objektif bir şekilde derlendiği varsayılmıştır.

1.6. Tanımlar

Aşağıda çalışma kapsamında kullanılan temel kavramların tanımları verilmiştir:

a) Pandemi

Pandemi, dünya genelinde çok sayıda kıtada veya ülke de oldukça geniş bir sahada yayılan ve etki eden salgın hastalıklara verilen genel bir addır.

b) Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla

GSYİH bir ülkede bir dönem içerisinde üretimi yapılan mal ve hizmetlerin parasal toplamını ifade etmektedir. Ekonomik büyüme terimi ise reel GSYİH'de meydana gelen artışları ifade etmektedir (Güvenek ve Alptekin, 2010: 177). Pandemi ekonomik faaliyetleri azalttığı için GSYİH üzerinde ve ekonomik büyüme üzerinde küçültücü etkiye sahip olması beklenmektedir. Koronavirüs pandemisinin arkasından dünyanın ekonomik sisteminde değişimler başlamış, ekonomik krizler ortaya çıkmaya başlamış ve çok sayıda sektör problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle kapanma dönemlerinde cafelerin, lokantaların ve AVM'lerin kapalı kalması ekonomik hareketliliği azaltmakta özellikle küçük esnaflar

ekonomik sıkıntılar yaşamaktadır. Pandemi küçük işletmeleri daha fazla zorlarken orta ve büyük ölçekli işletmelerin dayanma gücü ise biraz daha fazladır.

c) Enflasyon

Enflasyon fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artışlardır. Covid-19 pandemisi döneminde bazı mal ve hizmetlerin üretiminin kısılması talebin arza göre durumuna göre fiyatlarda artışlara neden olmuştur. Özellikle gıda fiyatları daralan üretim ve artan tüketimin etkisiyle artma eğilimine girmiştir. Bu da talep yönlü bir enflasyon artışına neden olmuştur.

Monetarist yaklaşıma göre, paranın dolanım hızı sabitken (küresel salgın ortamında olduğu gibi insanların kapalı kalması sonucu ticaretin durması gibi bir problem olduğunda) paranın miktarındaki artış enflasyona neden olur. Esasen küresel salgında enflasyonu en iyi anlatan klasik yaklaşım monetarist açıklamadır (Yıldıran, 2021: 2).

d) Döviz Kuru

Döviz kurları, ulusal para biriminin yabancı para birimleriyle değişim oranını temsil etmektedir.

e) Faiz Oranı

Faiz oranı, ekonomi literatüründe iki anlamda kullanılmaktadır. İlk anlamda faiz, bir borç sözleşmesinin satılması sonucunda elde edilen gelirin oranıdır. İkinci anlamdaysa üretim amacıyla girdi olarak kullanılan sermayenin gelire oranını temsil etmektedir (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Faiz>).

f) İşsizlik Oranı

Bir kişinin cari ücret seviyesinde çalışmak istemesi ve iş aramasına rağmen iş bulamaması işsizlik olarak ifade edilmektedir (Ataman, 1998: 60). İşsizlik oranı işsiz bireylerin sayısının toplam işgücüne oranlanmasıyla hesaplanır.

İKİNCİ BÖLÜM

2.COVID-19 PANDEMİSİ VE KÜRESEL EKONOMİYE VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

2.1. Covid-19 Pandemisinin Kürese Ekonomiye Etkileri

Bu kısımda öncelikle Covid-19 pandemisi tanıtılacak, daha sonra küresel ekonomi ve Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerine değinilecektir.

2.1.1. Covid-19 Pandemisinin Tanıtılması

Bu kısımda pandeminin tanımı, Covid-19 pandemisi ile ilgili genel bilgiler, dünyada ve Türkiye’de yayılması üzerinde durulmuştur.

Pandeminin Tanımı

Pandemi, dünya genelinde çok sayıda kıtada veya ülkede, çok geniş bir alanda yaygınlaşan ve etki eden salgın hastalıkların genel ismidir.

Pandemi kelimesi, Eski Yunanca’da “tüm” manasına gelen “pan” ve “insanlar” manasına gelen “demos” kelimelerinden oluşmakta olup “tüm insanları etkileyen” anlamında kullanılan bir terimdir (Aslan, 2020: 36).

Pandemiler dünyada şimdiye dek farklı mikroorganizmalarla deneyimlenmiş olan küresel salgın olma özelliği taşımaktadırlar. 20. yy’da influenza virüsleriyle üç kez ortaya çıkan pandemi bilhassa 20. yy’in ilk yarısında büyük can kayıplarına sebep olmuştur. 1968 yılında ortaya çıkan İnfluenza A virüsü 51 yıl sonra 2009 senesinde yeniden ortaya çıkmış ve 21. yy’in ilk pandemisi ünvanını almıştır. Taşıdığı “H” ve “N” antijenlerine göre çeşitli alt tipleri olan İnfluenza A virüsleriyle 1918’de (H1N1) 1957-1958’de (H2N2), 1968’de (H3N2) ve 2009’da (H1N1) yaşanan pandemiler tüm dünyayı etkilemiştir. Bilhassa 1918 yılı pandemisi dünyadaki nüfusun bir bölü üçünü enfekte etmiş, 50 milyon kişiden fazla insanın ölmesine sebep olmuştur. Pandemilerin sağlıkla ilgili sonuçları, toplumsal ve ekonomik etkilerinin azaltılabilmesi için hazırlık planları yapılması gerekliliğini gündeme getirmiş ve ülke seviyesinde ve global seviyede sürveyans modelleri ve hazırlık çalışmaları planlanmıştır (WHO, 2018a;. WHO, 2018b).

Covid-19 Pandemisi ile İlgili Genel Bilgiler

Covid-19 ilk defa 2019 yılı Aralık ayı sonlarına doğru Çin’de Hubai bölgesinde yer alan Wuhan kentinde sebebi bilinmeyen bir şekilde ortaya çıkmış viral pnömoni olarak nitelendirilen bir üst solunum yolu rahatsızlığıdır. Çok kısa bir zaman diliminde dünyanın her yerinde yaygınlaşan Covid-19’un Çin’in haricinde görüldüğü ilk ülke ise 13 Ocak 2020 tarihinde Taiwan olarak tespit edilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 11 Mart 2020 tarihinde Covid-19’u pandemi tanımıyla duyurmuştur (WHO, 2020).

Covid-19, kısa sürede dünyanın her bölgesine yayılmıştır ve Mart 2020’ye gelindiğinde herhangi bir Covid-19 vakası bildirilmemiş ülke kalmamıştır. 17 Ağustos 2021 tarihi itibarıyla dünya genelinde toplam vaka sayısı Tablo 2.1.’de görüldüğü gibi 208.213.736’ya ulaşmıştır.

Covid-19’un Dünyadaki Yayılımı

Çin’in Wuhan şehrinde 12 Aralık 2019 tarihinde hekimler bir viral pnömoni seyri ile sıklıkla karşılaştıkları zaman bütün vakalardaki ortak özelliğin Huanan Balık Pazarı’na giden kişiler olduğunu tespit ettiler. Bu pazarda kümes hayvanları, yarasalar, yılanlar ve benzeri vahşi hayvanlar satılmaktaydı. 30 Aralık 2019 tarihinde Doktor Li Wenliang, wechat grubuna bir mesaj yazarak doktorları 7 hastanın SARS virüsüne benzer klinik bulgularla hastaneye geldiklerini bunun yeni bir hastalık olduğu hususunda bilgilendirir ve hastaların karantina altına alındığını söyler. 31 Aralık 2019’da Wuhan Belediyesi Sağlık Kurulu Huanan Balık Pazarı’na gitmiş olan 27 viral pnömonili, yedisi yoğun bakım gerektiren hastayı ilk kez kamuoyuna ifşa etmiştir. Bu gelişmeler üzerine 1 Ocak 2020 tarihinde pazar kapatılmıştır. 3 Ocak 2020 tarihinde Wuhan polisi Dr. Li,’yi yanıltıcı bilgilendirme yaptığını kabullenmeye ve artık bu konuda konuşmayacağı beyanını içeren bir belge imzalamaya zorlamıştır (Kamps, 2020).

Tablo 2.1. Ülkelere Göre Covid-19 Vaka Sayıları, Ölüm Sayıları ve İyileşen Sayıları Dağılımı (17 Ağustos 2021 Tarihi İtibariyle)

	Lokasyon	Vaka Sayıları	Ölüm Sayıları	İyileşen Sayıları
	Dünya Geneli	208.213.736	4.377.248	Veri yok
1	Amerika Birleşik Devletleri	37.487.830	633,103	Veri yok
2	Hindistan	32.077.706	429.669	31.260.050
3	Brezilya	20.364.099	569.058	19.218.630
4	Rusya	6.642.559	172.110	5.918.324
5	Fransa	6.504.978	112.943	Veri yok
6	Birleşik Krallık	6.322.241	131.149	Veri yok
7	Türkiye	6.118.507	53.507	5.636.282
8	Arjantin	5.088.205	109.105	4.758.062
9	Kolombiya	4.870.922	123.580	4.694.808
10	İspanya	4.733.602	82.739	Veri yok
11	İran	4.517.243	99.108	3.786.488
12	İtalya	4.449.606	128.510	4.187.510
13	Endonezya	3.892.479	120.013	3.414.109
14	Almanya	3.849.067	92.388	3.684.609
15	Meksika	3.108.438	248.652	2.454.114
16	Polonya	2.885.676	75.306	2.655.543
17	Güney Afrika	2.624.254	77.993	2.393.133
18	Ukrayna	2.267.219	53.296	2.197.508
19	Peru	2.134.365	197.487	2.103.046
20	Netherlands	1.906.434	17.920	Veri yok
21	Irak	1.793.372	19.815	1.615.773
22	Filipinler	1.765.675	30.462	1.629.426
23	Çek Cumhuriyeti	1.676.518	30.376	1.643.784
24	Şili	1.630.338	36.438	1.586.798
25	Kanada	1.456.645	26.714	1.410.658
26	Malezya	1.444.270	13.077	1.179.046
27	Bangladeş	1.433.396	24.547	1.314.916
28	Japonya	1.159.945	15.431	982.640
29	Belçika	1.154.879	25.299	Veri yok
30	Sweden	1.112.958	14.659	Veri yok

Kaynak:https://en.wikipedia.org/wiki/Template:COVID-19_pandemic_data (Erişim Tarihi: 20.08.2021).

Küresel çapta Covid-19 vakalarının %40 Avrupa Kıtasında yaklaşık %36'sı ise Kuzey Amerika Kıtası'nda rapor edilmiştir. Avrupa'da 1,5 milyonun üzerinde tespit edilen vaka sayısının 150.000'e yakını ölmüştür. Kıtalar arasındaki vaka ve ölüm sayılarındaki farklılıklar, ülkelerin sosyo-demografik ve ekonomik yapılarının, sağlık alt yapılarının, ülkede pandeminin başlangıç zamanının ve ülkelerin verdikleri tepkilerin zamanlamasında ki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Covid-19 pandemisi dünya ülkelerinin çoğunluğunu etkilemiş olmasına rağmen, bu etkilerin büyüklüğü ülkeden ülkeye değişmektedir. Ülkelerin bazıları pandeminin yaygınlaşmasını sınırlama ve ölümlerin önlenmesi hususunda diğer ülkelere göre daha fazla başarı sağlamıştır (TTB, 2020: 8).

Covid-19 Pandemisinin Türkiye'deki Yayılımı ve Tedbirler

Çin'deki hadisesinin duyulmasından ve dünyada Covid-19 vakaları tespit edilmeye başlandıktan sonra Türkiye'de Sağlık Bakanlığı 10 Ocak 2020 tarihinde Koronavirüs Bilim Kurulu'nu oluşturmuştur. Sağlık Bakanlığı 24 Ocak 2020'de "2019-nCoV Hastalığı Sağlık Çalışanları Rehberi"ni yayınlamış, havaalanlarına termal kameralar yerleştirilmiştir. 31 Ocak 2020 tarihinde Çin'in Wuhan kentindeki Türk vatandaşları Türkiye'ye getirilmiştir. Koronavirüs Bilim Kurulu 22 Ocak 2020 tarihinde Çin'in durumuna bağlı olarak Çin'e uçuşların iptal edilmesi önerisinde bulunmuş ve 3 Şubat 2020 tarihinde bu karar uygulanmaya başlanmıştır. 23 Şubat 2020 tarihinde İran sınırı, 29 Şubat 2020'de Irak sınırı kapatılmış, Güney Kore'ye ve İtalya'ya uçuşlar durdurulmuştur. Bu tedbirlerden sonra Sağlık Bakanlığı tarafından 10 Mart 2020'de Türkiye'de ilk Covid-19 vakası bildirilmiştir. Türkiye'de bundan sonraki Covid-19 ile ilgili kronolojik gelişim ise aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir (TTB, 2020: 18):

- 14 Mart 2020: Umre 'den dönen bir vatandaşımızda Covid-19 belirlendi.
- 15 Mart 2020: Umre 'den gelen vatandaşlarımız Ankara'da ve Konya'da kredi yurtlar kurumuna bağlı yurtlarda karantina altına alındılar.
- 16 Mart 2020: Her seviyedeki eğitim kurumlarında ve üniversitelerde eğitime ara verildi, spor karşılaşmalarının seyirci olmadan oynanmasına, camilerde toplu namaz kılınmamasına karar verildi.
- 20 Mart 2020: Bilimsel, kültürel, sanatsal ve benzeri toplantılar ve aktiviteler ertelendi. Sağlık Bakanlığı, pandemi hastanesi olarak kullanılacak hastaneleri belirledi.

- 21 Mart 2020: Asker uğurlama törenleri geçici süreyle durduruldu. Berber, kuaför ve güzellik merkezleri geçici olarak kapatıldı, lokanta, pastane gibi işletmelerin evlere paket servis hizmeti vermesine karar verildi. 65 yaşının üstündeki bireylerin ve kronik rahatsızlığı bulunanların dışarıya çıkmaları; parklarda, bahçelerde ve açık alanlarda dolaşmalarına sınırlama getirildi.
- 22 Mart 2020: Kamusal kurumlarda ve kuruluşlarda dönüşümlü ve uzaktan çalışma düzenlemesi yapıldı.
- 23 Mart 2020: Türkiye’de tedavi amaçlı favipiravir kullanımına başlandı. Sağlık Bakanlığı, sağlık işgörenlerine üç ay süresince ek ücret ödeme düzenlemesi yaptı.
- Nisan 2020: Sağlık Bakanlığı Bilim Kurulu genişletildi ve “Toplumda Salgın Yönetimi Kurulu” ilk kez toplandı.
- 3 Nisan 2020: THY, iç hat seferleri durduruldu. 1 Ocak 2000 tarihi ve üzeri doğumlu kişiler için sokağa çıkma yasağı getirildi. Pazarlar, marketler ve benzeri toplu alışveriş mekânlarında maske takılması zorunlu hale geldi. 30 büyükşehir ve Zonguldak'a girişler ve çıkışlar sınırlandırıldı.
- 6 Nisan 2020: Parayla maske satışı yasaklandı. Maskeler sağlık bakanlığı kanalıyla ücretsiz dağıtılmaya başlandı. İstanbul’da eski Atatürk Havalimanı’na ve Sancaktepe’ye 1.000 yataklı sahra hastanesi kurulması kararlaştırıldı.
- 8 Nisan 2020: Sağlık Bakanlığı tarafından Covid-19 salgını çerçevesinde hizmet sunulan sağlık birimlerinde başhekimin saptadığı hekimlere, 209 sayılı Döner Sermaye Kanunu’nda ifade edilen tavan oranların %100’ü; diğer hekimlere ise %30 ile %75’i arasında belirlenecek oranlarda döner sermayelerden ek ödeme yapılması kararlaştırıldı.
- 9 Nisan 2020: Covid-19 vakalarının tedavi edilmesi acil hal kapsamına alındı.
- 10 Nisan 2020: 11 Nisan itibarıyla 30 büyükşehirde ve Zonguldak'ta 48 saat süreyle sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir.
- 14 Nisan 2020: Covid-19 teşhisi konulan bütün vatandaşların tedavisinin bila bedel yapılmasına ilişkin Cumhurbaşkanlığı kararı Resmi Gazete’de yayınlandı.
- 19 Nisan 2020: Covid-19 vaka sayısı 86.306’ya yükselmiş, Türkiye, vaka sayısında virüsün çıktığı Çin’i geçmiştir.
- 23-26 Nisan 2020 tarihleri arasında sokağa çıkma yasağı ilan edildi.

- 29 Nisan 2020: Sağlık Bakanlığı tarafından 7.428 sağlık personelinin koronavirüs olduğu açıklandı.
- 30 Nisan 2020: 1-3 Mayıs 2020 tarihleri arasında sokağa çıkma yasağı ilan edildi.
- 4 Mayıs 2020: Covid 19 pandemisi normalleşme takvimi açıklandı. Normalleşme takvimine göre, 7 ilde seyahat sınırlaması kaldırılarak berberlerin, kuaförlerin ve AVM'lerin 11 Mayıs'ta açılacağı duyuruldu. 5 Mayıs 2020'de daha önce temmuz ayı sonunda yapılacağı açıklanan Yükseköğretim Kurumları Sınavının (YKS) bir ay öne alınarak Haziran ayının sonunda yapılacağı Cumhurbaşkanlığı tarafından kamuoyuna duyuruldu. 8 Mayıs 2020'de daha önce yasaklanan maske satışı tekrar serbest bırakıldı.

2.1.2. Covid-19 Pandemisinin Tüketicilerin Finansal Durumuna Etkileri

Asya'da yayılmaya başlayan Covid-19 virüsü şimdiye dek yalnızca dünyadaki üretimi değil küresel talebi de negatif olarak etkilemeye başlamıştır. Sanayi üretimi, havacılık, sağlık, turizm gibi çok sayıda sektör önemli problemlerle karşılaşmış ve yüksek düzeylerde gelir kayıpları oluşmaya başlamıştır. Covid-19'a karşı alınan karantina önlemleri sebebiyle acil ihtiyaç duyulmayan bütün işyerleri kapatılmıştır. Çok sayıda çalışan işine gidemediği gibi çalışan iş yerleri de talebin yetersizliği sebebiyle işçilerini çıkarmaya başlamışlardır. Bunun sonucunda meydana gelen gelir kayıpları artık yalnızca üreticiler tarafında değil tüketiciler (hane halkları) tarafında da yaşanmaya başlamıştır. Belirsizlik, korku ve panik sebebiyle, işletmelerin bir müddet üretim artırılmasına yönelmeleri ve emek talebinin artması bu şekildeki bir kaos ortamında çok zor görünmektedir (ILO, 2020a: 2).

Covid-19 pandemisi sebebiyle kapanan işyerleri, yavaşlatılan üretim hızları sebebiyle işten çıkarmalar ya da iş yavaşlatma sebebiyle emek sahiplerinin gelirlerinde azalmalar başlamıştır. Hane halklarının gelirindeki bu azalma tüketimi kısımakta ekonomik döngüde bunun sonucu üretimde azalmaktadır. Bu döngünün bir kısır döngüye dönüşmemesi için Covid-19 pandemisinin psikolojik ve sosyal etkilerini kırabilecek kesin çözümlere gereksinim vardır.

Diğer taraftan pandemi döneminde mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki artış hanehalklarının gelirlerinde artış olmadan tüketimlerdeki artıştan ötürü finansal açıdan

tüketicileri sarsmaktadır. Bu tabloda tüketiciler zorunlu gıda gibi ihtiyaçlarını karşılayabilmekte ancak diğer harcamalarını kısmak zorunda kalmaktadırlar.

Mahase (2020) çalışmasında WHO verilerine göre virüsün yayılmasını izleyen süreçte, maske benzeri kişisel koruyucu ekipmanlar ve solunum cihazları gibi malların talebinde normal seviyelerine göre yüz kat ve bu malzemelerin fiyatlarında ise yaklaşık 20 kat artış meydana geldiğini saptamıştır.

2.1.3. Covid-19 Pandemisinin Tüketicilerin Davranışlarına Etkileri ve Yeni Eğilimler

Bir toplum içinde yaşayan kişilerin toplumda meydana gelen ekonomik, sosyal, kültürel olaylardan, değişimlerden etkilenmeleri kaçınılmaz bir olgudur. Fikirler, düşünceler, inanışlar, değerler, davranışlar ve alışkanlıklar hem iyi hem de kötü tecrübelerden ötürü gelişmekte ve değişmektedir. Bu anlamda Covid-19 pandemisinin bütün bu değerler üstünde köklü etkiler oluşturacağı öngörülmektedir (He ve Harris, 2020:179).

Covid-19 pandemisiyle dünyanın değiştiği bir gerçektir. Tüm dünyada etkileri hissedilen diğer küresel hadiseler gibi, Covid-19'un da tüketen insanın dünyaya bakış açılarını, düşünce tarzlarını ve yaşam biçimlerini değiştirme potansiyeli yüksektir. Covid-19 pandemisi sürecinde tüketicilerin alışveriş davranışları hızlı bir biçimde değişme göstermiştir. Covid-19 pandemisi odaklı günlük yaşam kısıtlamalarının ve karantinaların yol açtığı iktisadi ve sosyal değişimler, kişilerin hafızalarında ve gelecek nesillerde geri dönülemez bir şekilde uzun zaman yaşanacak kültürel bir miras bırakacaktır. Covid-19'un kısa vadeli etkileri, karantina ve sosyal yaşam kısıtlamaları sebebiyle yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. Pandemi sona erse de sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel etkileri uzun süre devam edecektir (He ve Harris, 2020: 176).

Nielsen Araştırma Şirketi Covid-19 pandemisi sürecinde tüketicilerin davranışlarına ilişkin yürüttüğü araştırmanın sonuçlarına göre, ivedi durum sebebiyle tüketicilerin evlerinde kalmalarını sağlamak için yapılan kısıtlamaların tüketicilerin sosyal aktivitelerini mühim düzeyde azalttığını, tüketicilerin temel gereksinimlerini karşılamaya dönük faaliyetlerde bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Tüketicilerin sağlıkları (ilaç satın almak veya hastaneye gitmek), gıda tedariki veya bankaların finansal faaliyetleri tüketicilerin evlerinden çıkmalarına yönelik esas motivasyonlarını oluşturmaktadır. Araştırmanın sonuçları, sportif faaliyetlerin ve akraba ziyaretlerinin en az düzeyde gerçekleştiğini göstermektedir (Stanciu vd., 2020: 12).

Covid-19 pandemisi sırasında Türkiye’de çevrimiçi alışveriş alışkanlıklarına dönük gerçekleştirilen bir araştırmada, araştırmaya katılan kişilerin bu süreçte çevrimiçi alışveriş yapma isteklerinin arttığı ifade edilmektedir. Çevrimiçi yapılan market alışverişlerinin salgın döneminde ciddi miktarda arttığı, acil ihtiyaçlar için evlere teslimatın yapıldığı uygulamaların kullanıldığı, pandemi döneminde çevrimiçinde en çok alışveriş yapılan ürün çeşidinin gıda ürünleri olduğu (pandemi öncesi giyim ürünleriyken) saptanmıştır. Bununla birlikte tüketicilerin çevrimiçinde yaptıkları alışverişlerin satın alma sürecinden memnun kaldıkları, memnuniyetsizliklerinin ise kargo süresinde meydana gelen aksamalar nedeniyle olduğu görülmüştür (Danışmaz, 2020: 90).

Pandemiyle ilgili alınan merkezi yönetim tedbirleri çerçevesinde evde kalmak mecburiyeti ve sosyal izolasyon bireylere döngüsel ekonominin prensiplerini uygulama olanağı vermiştir. Bireyler bu süreçte kendi kendilerine yetmeyi, kendi işlerini görmeyi, evlerinde bulunan eşyaların tamirini yapmayı, tutumlu olmayı öğrenmişlerdir. Bireylerin bu davranışsal değişimlerinin, pandeminin sonrasında da devam edeceği beklenmektedir. Pandemi sürecinde insanlar kendilerindeki bilgi beceri ve açığa çıkmamış yeteneklerini keşfetme fırsatı yakaladılar. Bu sebeple kanaatkâr, tasarruflu ve kendi kendine yeterli olan bireylerin pandemi sonrasında israftan kaçınıp daha tasarruflu davranacakları beklenmektedir (Karakaya, 2020).

Bireylerin davranışlardaki değişimler, belirli bir zamandan, belirli bir tekrarlardan sonra alışkanlık haline dönüşerek kalıcı şekle gelmektedir (Quallette ve Wood, 1998: 55-56). Bu sebeple, Covid-19 salgınının yeni normalleşme döneminde tüketici davranışlarında oluşturduğu değişimlerin alışkanlığa dönüşmesi sebebiyle devam etmesi beklenmektedir. Koronavirüs aşısının bulunarak kullanılmaya başlanmasından sonra orta ve uzun vadedeki süreçte virüsün yayılma seyrine ve yeni normal dönemdeki aplikasyonlara bağlı olarak pandemi döneminde kazanılan bu alışkanlıklar kalıcı hale gelebilir (Aydın ve Doğan, 2020: 102).

2.1.4. Covid-19 Pandemisinin İşletmelere Genel Etkileri

Covid-19 pandemisi sürecinde tüketici davranışlarının ve toplam talep yapısının değişmesiyle birlikte arz cephesini temsil eden üretici işletmelerin de üretim ve yönetim süreçleri değişikliğe uğramıştır. Pandemi süreci ekonomide sürdürülebilirliği zayıflatmakta ve bütün sektörlerde küçülmeye ya da başka iş sahalarına yönelmelere neden olmaktadır.

Pandemi sürecinde bazı sektörler tehdit altında kalırken bazı sektörler ise yeni fırsatlar yakalamıştır. Örneğin internet ortamında perakende ticaret yeni fırsatlar yakalarken, geleneksel perakende mağazacılık tehdit altında kalmıştır. Ticaretini zamanında sanal ortamlara taşımış olan işletmeler pandemi krizini fırsata çevirmeyi başaramışlardır.

Önceden internetten alışveriş yapmaya mesafeli davranan insanlar dahi pandemi sürecinde temel ihtiyaçlarını dahi internetten almaya başlamışlardır. Bu durum perakende alışverişi de büyük oranda etkilemiştir. Artık işletme sahipleri işlerini yürütebilmek için sanal marketler kurmaya yönelmeye başlamışlar, geleneksel ticaret uygulamaları git gide zayıflamış ve güç kaybetmiştir (Yavuz, 2020).

2.1.5. Covid-19 Pandemisi ve küresel Ekonomiye Etkileri

Pandeminin Çin’de ortaya çıkmasıyla alınan karantina önlemleri sonucunda Çin’de sanayi üretimi 2020 yılı Ocak ve Şubat aylarında yüzde on beşten fazla azalma göstermiştir. Başlangıçta tüm hesaplamalar Çin ekonomisinde oluşacak zararlar ve bunun küresel ekonomiye etkileri üstüne yapılır iken, Mart 2020 ayı itibariyle salgının pandemiye dönüşmesi neticesinde, öncelikle Avrupa’yı, Amerika’yı ve Asya’yı içeren küresel kayıplar analiz edilmeye başlanmıştır (Şanlı, 2020: 599).

Halen önemli bir sağlık sorunu olarak etkilerini devam ettiren Covid-19 salgını, dünya ekonomisini etkilemeyi sürdürmektedir. Yalnızca insan sağlığını değil, aynı zamanda ülke ekonomilerini ve ekonomik faaliyetleri de tehdit eden Covid-19’un ekonomik etkileri hala tam olarak belirlenememiş ve öngörülememiştir (McKibbin ve Fernando, 2019).

Covid-19 pandemisinin ekonomisi hakkında konuşmak ve neden olduğu ekonomik etkileri tespit edebilmek için henüz erken olsa da ülkelerde direkt veya endirekt ekonomik etkiler sebebiyle oluşturduğu yıkımdan dolayı bazı öngörülerde bulunulabilmektedir. Salgının ekonomik sonuçları “Corononomics” olarak adlandırılmakta, bazıları ise ekonomik açıdan Covid-19 pandemisini “Siyah Kuğu” şeklinde de adlandırmaktadır (Barua, 2020: 2).

Covid-19 pandemisinin ayrıştırmadığı ya da ekonomik olarak zora sokmadığı hiçbir ülke, sektör, endüstri, işletme ve tüketici yoktur (Ku vd., 2020: 114). Covid-19 dünya genelinde ekonomik endişe yaymakta, virüs aslında tıbbi olarak olduğu kadar ekonomik olarak da bulaşıcı bir nitelik taşımaktadır (Baldwin and Weder, 2020: 1).

Covid-19 pandemisi süreci, bireysel tüketici önceliklerini, davranışlarını ve harcamalarını önemli düzeyde değiştirmiş olmakla birlikte, dünya genelinde devletler ve işletmeler proaktif tahminlerle pandeminin gelecekteki etkilerini hafifletilebilecek reaktif gayretler için daha fazla harcama yapmaya ve maliyete katlanmaya zorlanmıştır (Kotler, 2020: 12).

Ülkeler pandemi sürecinde kendi insanlarına kapanma dahil olmak üzere bazı kurallar getirdiler. Günlük çalışma sürelerinin kısaltılması, bazı işyerlerinin kapatılması, online çalışma ve sokağa çıkma yasağı gibi uygulamalarla belli sürelerle insanlar arasındaki sosyal teması kesmek gibi uygulamalarla salgının yayılmasını önlemek amacı gütmekle birlikte insanların eve kapanmasıyla hareketlilik azalmıştır. Dolayısıyla tüm ülkelerde eve kapanma artınca, ekonomik daralma kaçınılmaz olmuştur. Ülkeler kendi bütçelerine göre bazı ekonomik paketler açıklayarak gelirinde azalma olan kesimlere destek olmak üzere tedbirler aldılar. Pandemi sürecinde üretimin büyük bir kısmının durduğu ve dünya ekonomisinde durgunluğun (resesyon) kaçınılmaz olduğu görülmektedir (Kayabaşı, 2020: 17).

Covid-19 pandemisinin yaygınlaştığı bütün ülke ekonomilerinde lojistik, turizm ve ticaret başta olmak üzere bazı hizmet sektörlerinde ortaya çıkan harcama azalışı ve talep şoku git gide derinleşmekte ve hızlıca bütün ekonomik birimlere doğru ilerlemektedir. Bununla beraber oluşan talep şokları gecikmeli bir etkiyle üretim arzı şoklarına da neden olmaya başlamıştır. Talep şoku ve arz şokunun etkisiyle başlayan ekonomik krizler finansal krizlere dönüşme aşamasında olup ülke ekonomileri küçülmeye başlamıştır (Aydoğuş, 2020).

Covid-19 pandemisinin etkisiyle Asya'da, Avrupa'da, Amerika'da ve diğer kıtalarda ticaretin büyük miktarda küçülmesi, global üretim döngüsüne de zarar vermeye başlamıştır. Küresel üretimin yüzde yetmişinden çoğunu yapan dünya ekonomilerinin Covid-19'la derinlemesine mücadeleleri ve kaynakların neredeyse tamamının bunun için kullanılması üretimin azalmasının en büyük sebebidir. Pandeminin en çok etkilemesi beklenen üç önemli değişken arz, talep ve finans-sermaye kesimidir. Covid-19 pandemisi küresel piyasalarda hem talebi hem de arzı etkilemiştir. Ancak üretim sürerken insanların evlerine çekilmesi, toplam talebi ani şekilde düşürmüştü ve toplam talepte meydana gelen düşme ise takip eden süreçte toplam arzın düşmesine sebep olmuştur. Bilhassa gelişmiş ülkelerde toplam

talepteki küçülmenin bir bölümü, kamu harcamalarının artırılması ve hükümetlerin gelir destekleri, vergi indirimleri, ayni veya nakit desteklerle telafi edilmeye çalışılmaktadır. Ancak korku, panik ve endişe sebebiyle toplam tüketim talebinin tümünün kamu destekleri ile karşılanmasını imkânsızdır. Talebin azaldığı ortamda ise arz azalır ve toplu şirket iflaslarının yaşanması olasılığı yüksek olur. Bu şekilde talep ve arz şokları oluşmaktadır. Finansal sektörde ise belirsizlik, kaygı, endişe ve korku, yatırımcıların piyasalardan çıkmasına sebep olurken, küresel menkul kıymet borsalarında ani değer düşmeleri yaşanmakta; döviz piyasalarındaki dalgalanmalar daha da artmaktadır (UNIDO, 2020).

Pandemi sebebiyle işyerleri kapanmakta, bunun sonucunda yatırım harcamalarında azalma olmakta, işsizlik yükselmekte, hane halklarının tüketim harcamalarını karşılayacak gelirleri azalmakta, dış talepteki düşmeyle ihracat gelirleri, iç talepteki düşmeyle ithalat seviyesi düşmektedir. Bu şekilde global GSYİH'nin yaklaşık %59'unu meydana getiren dış ticaret bütün dünyada azalma seyrine girmiştir (Şanlı, 2020: 603).

Covid-19, dünya ekonomisini daha önce hiç görülmedik bir biçimde etkisi altına almaktadır. Pandemiden ötürü sanayi de yaşanan, direkt ve endirekt aksamalar, dünyadaki üretim merkezlerinin bir kısmında fabrikaları kapanmaya mecbur etmiş; daha az etkilenen lokasyonlarda ise, gereken girdiler sağlanamadığı için arz boyutundaki tedarik zinciri kırılmıştır. Talep tarafından bakıldığında gıda, medikal malzeme ve sağlık malzemeleri gibi malların talebinde fazlalık varken, virüsün daha fazla yayılması, bulaşın engellenebilmesi için tüketiciler evlerinde kaldığı sürece toplam talepte düşmeler meydana gelmiştir. Hizmet sektörü, pandeminin başlangıcından bu tarafa turizmden, seyahatten ve konaklamadan başlayarak önemli bir biçimde etkilenmiş; karantina uygulamalarının ve kısıtlama uygulamalarının artmasıyla ve işsizliğin yükselmesiyle durum daha da kötü hale gelmiştir. Hızla meydana gelen değişimler, ekonomik öngörü yapılmasını ve tahmin yapılmasını zorlaştırmaktadır (Şanlı, 2020: 600).

Covid-19 pandemisiyle beraber küresel piyasalarda iktisadi birliktelikler güç kaybetmiştir. Tüm dünyadaki ülkeler Covid-19 pandemisinin sağlık boyutuyla savaşıırken, nerdeyse bütün faaliyetlerin durma noktasına gelmesiyle küresel ekonomide ve uluslararası ticarete çok fazla daralma olmuştur. 2020 yılında dünyadaki ithalat hacminin % 10 oranında düşeceği öngörülmüştür (European Commission, 2020: 3).

Pandeminin ekonomiye ve finansal sisteme olumsuz etkilerinin ağır seyretmesinde ekonomilerin birbirlerine olan yüksek seviyedeki bağımlılıklarının da etkisi bulunmaktadır. Günümüzde bir ürünün üretim süreci, üretim sırasında kullanılan ilk madde ve malzemelerin ve işgücünün bir araya getirilmesi birden fazla ülkeyle yürütülmektedir. Pandemiye bağlı olarak üretimde ve tedarik zincirinde meydana gelen aksaklıklar üretim süreçlerini çok fazla etkilemiştir (Şenol, 2020: 90-91).

Sektörel açıdan değerlendirildiğinde dünya genelinde Koronavirüs pandemisinin etkisi altına aldığı ilk sektörler tarım sektörü ve petrol ürünleri sektörü iken ikinci olarak ise sanayi üretimi sektörü olmuştur. Covid-19 pandemisinin etkilediği üçüncü sıradaki sektörlerse eğitim sektörü, finans sektörü, sağlık ve ilaç sektörü, otelcilik, turizm ve havacılık, gayrimenkul sektörü, eğlence sektörü, bilgi teknolojileri, medya, araştırma geliştirme ve gıda sektörüdür. Covid-19 pandemisinden üretim sektörü üç açıdan negatif olarak etkilenmektedir (McKibbin ve Fernando, 2020: 45):

a) Hastalık dünyanın sanayi devleri arasında yer alan Doğu Asya, ABD ve Almanya'da yüksek bir hızla yayıldığından, doğrudan tedarik zincirinde meydana gelen aksaklıklar üretimi engellemektedir.

b) Pandemiden dolayı tedarik zincirinde yaşanan aksaklıklar ülkelerdeki üretim sektörlerini kesintiye uğratabilecek, ülkelerin birbirlerinden temin ettikleri girdileri elde etmelerini zorlaştıracak ve bu durum girdi fiyatlarının artmasına ve girdi şoklarının yaşanmasına neden olacaktır .

c) Toplam talepteki makroekonomik düşmeler sebebiyle talep kesintileri olacak ve tüketicilerin satın almalarını geciktirmeleri firmaların yatırımlarını geciktirmelerine yol açacaktır

2.2. Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine ve Finansal Sistemine Etkileri

Covid-19'un Türkiye ekonomisi üzerindeki etkisi incelendiğinde, ülkenin pandemi süreci öncesinde yaşadığı kur krizinin, etki ölçeği açısından önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir. Türkiye ekonomisinin yapısal sorunlarından birinin de yabancı sermaye girişlerine bağımlı olduğu ve büyüme modelinin ağırlıklı olarak inşaat sektörü olmak üzere borç büyümesine dayalı olduğu görülmektedir. Bu büyüme modeli, küresel likidite seviyelerine bağlı olarak parasal genişleme ve daralma dönemlerinden etkilenmekte ve

ekonominin kırılganlığını artırmaktadır. Bu durum, TCMB'nin faiz oranlarını yükseltmesiyle, ülkenin faiz ve borç artışına dayalı büyüme modeli için ciddi sorunlar oluşturmaktadır. Bu kırılgan ekonomik yapı, 2018 yılında ani sermaye çıkışları ve spekülasyon oynaklığının ardından TL'de yaşanan hızlı devalüasyon ile daha da belirginleşmiş ve kur krizi ortaya çıkmıştır. Bu olumsuz durum, Türkiye'deki yatırımları uluslararası finans sermayesi için giderek daha riskli hale getirmektedir (Orhangazi, 2020: 199-211). Bu nedenle Türkiye ekonomisi 2018 yılında başlayan ekonomik yavaşlama, yükselen döviz fiyatları ve TL'nin değer kaybetmeye başladığı bir ortamda Covid-19 pandemisi sürecine girmiştir.

Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından yayınlanan verilere göre Türkiye ekonomisindeki büyümenin 2018 yılının dördüncü çeyreğinden sonra küçülme eğilimine girdiği ve 2019 yılının son çeyreğinden itibaren tekrar artış trendine girdiği ancak Covid-19 pandemisinin başlamasıyla eğilimin tekrar düşüş yönünde seyretmeye başladığı gözlenmektedir. Pandemi ortamının yaşanmaya başlandığı 2020 yılının ikinci çeyrek döneminde Türkiye ekonomisi %9,9 oranında küçülme göstermiştir. 2020 yılı ikinci çeyreğinde sanayi sektörü %16,5 ve inşaat sektörü dahil hizmetler sektörü %10,6 oranında küçülmüş, tarım sektöründe ise %4 oranında büyüme gerçekleşmiştir. Aynı dönemde özel tüketimde %8,5 oranında, kamusal tüketimde %0,8 oranında daralma meydana gelmiştir. Bunun sonucunda Türkiye ekonomisinde 2020 yılı ikinci çeyreğinde toplam tüketim %7 oranında azalma göstermiştir. Aynı dönemde toplam sabit sermaye yatırımlarında %6,1 oranında gerileme tespit edilmiştir (<http://www.sbb.gov.tr/buyume/>).

2.2.1. Covid-19 Pandemisinin Genel Sektörel Etkileri

Covid-19'un yayılması, bir borsa çöküşüne, artan finansal oynaklığa, daha düşük nominal faiz oranlarına ve reel ekonomik aktivitede daralmaya neden olmuştur ve bu da reel GSYİH'deki düşüşe yansımıştır (Barro vd., 20220: 2). Covid-19 nedeniyle yaşanan bu şoklar, birçok ekonominin küresel bir resesyonun yakın olduğuna dair korkularını dile getirmesine neden olmuştur (Fetzer vd., 2020: 2).

Covid-19'un Ticaret Üzerine Etkileri

2019 yılında küresel dış ticaret düşüş eğilimi göstermeye başlamıştır. Covid-19 salgını, dış ticaret hacimlerini yavaşlatarak dünya çapında ekonomik bütünlükten ödün vermiştir. 2020 yılında küresel dış ticaret hacmi önemli ölçüde düşmüştür. Dünya Ticaret

Örgütü(WTO), küresel ticaretin 2020’de 2019’a kıyasla %13 ile %32 arasında azalacağını tahmin etmiştir ve sağlık krizinin ekonomik etkisi konusunda birçok belirsizlik olduğunu söylemiştir. Küresel ekonominin 2021-2022’de toparlanması beklenmektedir. Küresel dış ticaretin, Covid-19 pandemisinin ne kadar süreceğine ve siyasi tedbirlerin etkinlik düzeyine bağlı olarak %21 ile %24 arasında toparlanacağı tahmin edilmektedir. DTÖ, küresel ticaretin pandemi sırasında üçte bir oranında düşeceği konusunda uyarıda bulunmuştur (Akçacı ve Çınaroğlu: 2020: 454).

Covid-19’un Hizmet Sektörüne Etkileri

Hizmet sektörü, Covid-19 pandemisinden etkilenen sektörler arasında en üst sıralarda gelmektedir. Seyahat kısıtlama uygulamalarıyla beraber en fazla talep düşmesi bilhassa hane halklarının hizmet sektörüne olan harcamalarındaki azalmayla birlikte meydana gelmiştir. Hava yolları başta olmak üzere ulaşım sektörü, oteller, restoranlar ve eğlence sektörü gibi hizmet sektörleri Covid-19 pandemisinden en çok etkilenen sektörlerin başında yer almaktadır (Bahar ve İlal, 2020: 128).

Covid-19 pandemi sürecinin yıpratıcı ve olumsuz etkileri hizmet sektöründe kendini göstermekte ve müşteri kaybı, rezervasyonlarda iptal veya gecikmeler, turizm işletmelerinin ve otellerin kapanmasına neden olmuştur (Morris ve Karmin, 2020).

Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) TÜFE hesaplamalarında kullandığı ana harcama grupları içinde %15,6’sını ulaşım, %3,3’ünü eğlence ve kültür, %8,7’sini restoran ve oteller oluşturmaktadır. Buna göre tüketici harcamalarının %20’den fazlası bu hizmetlerden oluşmaktadır (Aydoğuş, 2020: 12).

Covid-19’un Lojistik Sektörüne Etkileri

Ticaretin yoğun olduğu ülkelerde Covid-19 pandemisinden etkilenen en önemli sektörlerden biri lojistik sektörüdür (Çekorol ve kurnaz, 2011, s .49). Lojistik sektörü, ekonomik kalkınmada önemli bir rol oynamaktadır; bu sektörün sürdürülebilirliği güvene ve istikrarlı bir ortama bağlıdır. Lojistik sektörü, tüm ithalat ve ihracat ürünleri için gereklidir ve dış ticaretin önemli bir parçasıdır. Lojistik sektörü, pandeminin etki ve sonucuna bağlı olarak dalgalanmakta ve farklı oranlarda ekonomik kayıplara uğramaktadır (Göze, 2014, s. 145).

Covid-19 pandemisinin etkisiyle kademeli olarak tüm dünyada ve Türkiye’de yolcu ve yük taşımacılığı zarar görmüş ve bu durumdan bütün taşımacılık türleri etkilenmiştir. 2020 yılının ilk çeyreğinden itibaren daha fazla ülkeye sınır kapılarını kapatarak taşıma ve seyahate çeşitli kısıtlamalar getirdiği için karayolu yolcu ve yük taşımacılığı bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Diğer taraftan uluslararası sınır giriş-çıkışlarında pandemi sebebiyle ek kontroller yapıldığı için araç kuyrukları oluşmakta ve taşıma faaliyetlerinde gecikmeler yaşanmaya başlanmaktadır. Bu gecikmeler sonucunda taşıma ücretleri ve navlun fiyatlarında artışlar meydana gelmiştir. Taşımacılık piyasasının 2019 yılına nazaran 2020 yılında %7,5 oranında küçüleceği tahmin edilmiştir. Covid-19 pandemisinin etkileri deniz yolu taşımacılığında da kendisini açıkça göstermiştir. Asya-Avrupa arasında ticaret seferi gerçekleştiren gemilerin yaklaşık %50’sinin seferi 2020 yılının ilk çeyreğinde pandemi sebebiyle iptal edilmiştir (Akçacı ve Çınaroğlu, 2020: 451).

Covid-19 hayatın birçok sahasını etkisi altına alırken, dünyanın herhangi bir noktasındaki müşterilerine hizmet veren taşımacılık ve lojistik sektöründeki firmalara da baskı oluşturmuştur. Karantina süreci ile beraber, perakende satış operasyonları önemli ölçüde zarar görmüş, birçok şirket operasyonların içerisine dâhil olmasa bile ürünlerinin dünyanın dört bir tarafına ulaşabilmesi için taşımacılık/lojistik hizmet sağlayıcılarından yararlanmıştır (KPMG, 2020: 1).

Covid-19’un Tedarik Zincirlerine Etkileri

Pandemi süreci başlangıçta en çok tedarik zincirlerini etkilemiştir. Küreselleşen dünyamızda bütünüyle sınırlar ötesi tasarlanan tedarik zincirleri Covid-19 pandemisinin etkisiyle sektöre uğramıştır. Gıda sektörü, tekstil sektörü, elektronik sektörü gibi farklı sektörlerde faaliyette bulunan çok sayıda şirket, yeni tedarik zincirleri tasarlamaya, coğrafi kaynak çeşitliliği sağlamaya ve gerçekleştirebildikleri sahalarda bölgesel seçenekler tasarlamaya başlamışlardır. Örneğin bazı ABD menşeli şirketler üretimlerinin bir bölümünü Çin’den Vietnam’a aktarmaya başlamış, yerel alımları da artırmışlardır. Gelecekte dünya üretiminin yaklaşık %30’una sahip olan Çin’e olan bağımlılığın tamamen ortadan kalkması beklenmemekle beraber Çin’in dünya ticaretindeki payının düşmesi, gerek alternatif üretim bölgelerinde gerekse de Batı’nın kendi içsel üretim ekonomisinde önemli bir hareketlenmeye neden olacaktır. Bilhassa tekstil sektöründe mevcut durumda harekete geçebileceği büyük bir potansiyele sahip olan Türkiye, Avrupa ülkelerinin doğal tedarikçisi

olarak bu sahada Çin'den ve diğer Asya ülkelerinden çok büyük bir pay alabilir (Zarifoglu, 2020: 108).

Covid-19 pandemisi, sadece tedarik zincirlerini durdurmakla kalmamış, küresel ölçekte döngüsel yavaşlamayı da artırarak tüm dünyada sanayi üretiminin de azalmasına neden olmuştur (Kingsly ve Henri, 2020: 3).

Covid-19'un Turizm Sektörüne Etkileri

Turizm sektörü makroekonomik açıdan devlete vergi geliri sağlanmasında ve ödemeler dengesi sorunlarının azaltılmasında önemi büyük bir sektördür. Turizm sektöründeki işletmelerin ürettiği turizm hizmetleri, talep esnekliği oldukça yüksek olan bir hizmettir. Turizm sektörü siyasi risklere, ülke risklerine, salgın hastalıklara, ekonomik ve finansal krizlere karşı diğer sektörlerle göre daha hassastır. Bu bağlamda, Aralık 2019'da dünya gündemine giren ve o zamandan bu yana küresel olarak yayılmaya devam eden Covid-19 pandemisi, turizmi olumsuz etkilemiş ve insan sağlığının yanı sıra tüm ekonomik birimleri de etkilemiştir (Bahar ve İlal, 2020: 125).

Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) resmi sitesinde 6 Mart 2020 tarihinde "Turizm ve Koronavirüs Pandemisi" isimli güncellediği bildiride turizm sektörünün bünyesinde barındırdığı sosyal boyutuyla Covid-19 pandemisinden, toplumlar arası etkileşimden diğer ekonomik faaliyetlerden daha çok etkilendiğini ifade etmiştir. Bu salgının turizm sektörü başta olmak üzere küresel boyutta birçok sektörü etkilemekte olduğu ve etkileyeceği belirtilmiş ve aşağıdaki tespitler yapılmıştır (UNWTO, 2020):

- Asya ve Pasifik Bölgesi'nin pandemi sebebiyle turizm hareketliliğinden en çok etkilenecek lokasyon olacağı tahmin edilmektedir.
- Covid-19 uluslararası seviyede turizmle bağlantılı tüm faaliyetleri etkileyecektir. Turizm sektöründe faaliyette bulunan KOBİ'lerde pandeminin neden olduğu zararların daha fazla hissedileceği tahmin edilmektedir.
- Covid-19'un küresel boyuttaki turizm hareketliliğini %1-3 oranları arasında azaltacağı öngörülmektedir.
- Uluslararası turizmde yaklaşık 30-50 Milyar USD arasında gelir kaybı beklenmektedir.

UNWTO'nun web sayfasında pandemiyle ilgili paylaşılan belgeler, pandeminin uzun vadede dünyadaki turizm faaliyetlerini olumsuz etkileyeceğini göstermektedir.

Bahar ve Hilal (2020) çalışmalarında Covid-19 pandemisinin turizm sektörü üzerindeki ekonomik etkilerinin boyutunu ortaya koymayı amaçlamışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre, pandeminin yol açacağı turizm talebindeki şokların, turizm sektöründe ki gelirden ve istihdamda kayıplara neden olacağı tespit edilmiştir.

Taymaz (2020) çalışmasında, Covid-19 pandemisine yanıt olarak alınan önlemlerden elde edilen talep şoklarının GSYİH ve istihdam üzerindeki etkisinin toplamını hesaplamak için bir girdi-çıktı modeli kullanmıştır. Bu hesaba göre ulaşım, otel, yemek, eğlence, kültür ve diğer hizmet sektörlerindeki olası talep düşüşü, toplam GSYİH'de %7,8'lik ve toplam istihdamda ise %10'dan fazla düşüşe neden olmuştur.

2020 yılı için Türkiye'de büyüme hedefinin en fazla olduğu sektörlerden bir tanesi olan turizm sektörü, pandemiden en çok etkilenen sektörlerin en başında karşımıza çıkmaktadır. İnsan ilişkilerinin çok yüksek olduğu hizmet sektörü içinde bilhassa turizm sektörü, Covid-19 pandemisinden korunmak üzere alınan karantina, sosyal mesafe, sokağa çıkma yasağı gibi önlemlerden direkt etkilenmiştir. Covid-19 pandemisi çerçevesinde alınan tedbirler iktisadi ve ticari hayatı genel olarak %50-%80 arasında yavaşlatarak etkilemiş olmakla birlikte turizm sektöründe bu oran %100'e yaklaşmıştır. Personellerin işten çıkarılması ve dönemsel kapanmalar turizm sektöründeki daralmanın en mühim göstergeleridir. İstihdam sağlamasıyla birlikte ülkeye döviz girişi sağlamasıyla da katkı veren turizm sektöründeki daralma makro-ekonomik dengeleri ve ödemeler dengesini de negatif olarak etkilemiştir (TÜBA, 2020: 86).

İbiş (2020) tarafından gerçekleştirilen çalışmada Covid-19 pandemisinin Türkiye'deki seyahat acentalarına etkisi araştırılmış bu kapsamda sektör temsilcileri ile mülakatlar yapılmıştır. Katılımcılara; Covid-19 pandemisi boyunca karşılaştıkları problemler, pandemi sonrası için tahminleri ve muhtemel çözüm önerileri ile ilgili sualler sorulmuştur. Araştırmanın neticesinde seyahat acentalarının pandemiden negatif olarak etkilendiği ve bu negatif etkilerin süreceği fikrinin geçerli olduğu tespit edilmiştir (İbiş, 2020: 85-98).

Covid-19'un Petrol, Doğalgaz ve Kimya Sektörüne Etkileri

Covid-19 salgını, dünya çapında şimdiye kadar benzeri görülmedik bir global sağlık krizine ve ekonomik krize neden olmuştur. Günümüzde en kilit sektörlerden bir tanesi olarak enerji sektörü de, bu krizden etkilenmiştir. 2020 yılının başlangıcında, Rusya ile Suudi Arabistan arasında yaşanan petrol fiyatı rekabeti sebebiyle petrol fiyatları düşüşe geçmişti. Covid-19 pandemisi, petrol talebinde azalmaya neden olmasıyla petrol sorununu daha da kötü duruma getirmiştir. Pandemi sürecinde, insanların seyahatinde ve malların lojistiğinde azalışa neden olan mecburi seyahat kısıtlamaları, havacılık sektörünün durma noktasına gelmesiyle; düşen yakıt talebi, kömür ve diğer enerji mamullerine olan talebin düşmesine ve bununla birlikte düşen talep sebebiyle petrol fiyatlarının da düşmesine neden olmuştur (Duran ve Acar, 2020: 60).

Covid-19 pandemisinin dünyada hızlıca yaygınlaşması ve yayılma hızının özellikle Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da daha hızlı olması sonucunda, hem küresel çapta talep azalması olmuş hem de artan endişeler sebebiyle petrol fiyatlarının düşmesi hızlanmıştır. Petrole bağımlı çok sayıda endüstride üretimin azaltılmasıyla beraber, Çin ve Avrupa gibi büyük ithalatçı ülkelerin petrol ithalatını azaltacağı ve bu halin global petrol talebinde düşmeye neden olacağı öngörülmüştür (Kingsly ve Henri, 2020: 2-3).

Koronavirüs pandemisine kadar petrol fiyatları varil başına 100 dolar seviyelerinde seyrederken, pandeminin etkileri görülmeye başladıkça petrol fiyatları önce 50 doların altına, devamında ise pandeminin etkisiyle talepteki daralma ve bu sebeple petrol üreticileri arasında oluşan rekabet sebebiyle 20 USD seviyelerine kadar düşmüştür. Covid-19 pandemisi sürecinde günlük petrol tüketimi yaklaşık %73 oranında azalmış, stokların artmasıyla ve üretimin yükselmesiyle petrol fiyatları varil başına 20 dolar seviyelerine kadar düşmüştür. Petrol fiyatlarının düşmesi petrol üreten ülkeleri çok fazla olumsuz etkilemiş ve zora sokmuştur. Covid-19 pandemisi nedeniyle hükümetlerin açıkladıkları ekonomik paketlerin bütçeleri üzerindeki yükleri de dikkate alındığında petrol fiyatlarındaki düşme petrol satışından büyük gelir sağlayan ülkeleri çok fazla olumsuz etkilemiştir (TÜBA, 2020: 84).

Petrol fiyatlarındaki düşmenin Türkiye ekonomisine de oldukça önemli etkileri olmuştur. Türkiye, petrol açısından dış bağımlılığı olan bir ülkedir. Petrol fiyatlarında oluşan değişimlerin ekonomik ortamda üretim maliyetlerinden enflasyona kadar çok sayıda faktör

üzerinde etkisi bulunmaktadır. Petrol fiyatlarının düşmesi Türkiye ekonomisinde bilhassa cari açığın azaltılabilmesi bakımından arzu edilen bir durumdur. Petrol fiyatları düştükçe üretim maliyetlerinin azalması, üretimin ve GSYH'nin artması beklenir. Diğer taraftan, üretim maliyetlerinin düşmesi ve ithal edilen malların fiyatlarının da düşmesi enflasyon da düşme şeklinde bir etki oluşturacaktır. Covid-19 pandemisi ortamında git gide azalan yurtiçi talep göz önüne alındığında petrol fiyatlarındaki düşüşün enflasyon üzerindeki düşüş etkisinin daha fazla olacağı düşünülmektedir (TÜBA, 2020: 85).

Petrol, doğalgaz ve kimya sektöründeki şirketler; petrol fiyatlarındaki savaş ve Covid-19 pandemisinin etkileri arasında iki taraflı bir krizin ortasında kalmışlardır. OPEC ile Rusya petrol üretiminde kesintiler hususunda uzlaşmaya varamadıklarından petrol fiyatları Covid-19 pandemisinden önce düşmeye başlamıştı. Covid-19 pandemisinin etkisiyle oluşan talep daralmasıyla birlikte sanayi üretimindeki azalma ve seyahat kısıtlamalarıyla tetiklenen kimyasal ve rafine ürünlere olan ihtiyaç düşmesi petrolde yaşanmakta olan arz - talep dengesizliğini gün yüzüne çıkarmıştır.

Global ve ulusal gelişmelere bağlı olarak, Türkiye açısından bir taraftan fırsat kapıları açılırken diğer taraftan risk ve tehlike unsurları meydana gelmektedir. Mevcut durumda petrol ve doğal gaz piyasalarında global olarak arz fazlası bulunmakta ve buna bağlı olarak enerji fiyatları düşmektedir. Türkiye’de ithalat maliyetlerine ve belirli bir vade de piyasadaki fiyatlara da yansıtacağı düşünülmektedir. Kısa dönemde Türkiye’nin petrol ithalat maliyetlerinde yaşanan düşme, akaryakıt fiyatlarında düşme sağlasa da, petrol fiyatlarının daha düşük düzeylere düşmesi küresel ekonomi ve sonuç olarak ticaret ortaklarımız üzerinde olumsuz etkiler oluşturacaktır. Pandeminin etkisiyle akaryakıt dağıtım sektörü, hem ferdi hem de sanayi tüketiminin çok sert bir biçimde düşmesi sebebiyle önemli gelir kayıpları yaşamıştır. Bilhassa petrol ürünleri dağıtımını bayi ağında gelir kaybı ile birlikte emek kayıpları ve zorunlu el değiştirmeler gündeme gelmeye başlamıştır. Sektörde havacılık yakıtlarının satışı durma noktasına gelmiş, deniz taşımacılığı yakıtlarının satışı ise küresel ticaret hacminin küçülmesine paralel şekilde ciddi oranda azalmıştır (Deloitte, 2020a: 1-2).

Covid-19’un E-ticaret Sistemine Etkileri

Covid-19 pandemisinin ekonomik olarak oluşturduğu olumsuz etkinin daha ne kadar süreceği konusundaki belirsizlik devam etmektedir. Dünyanın, birçok ülkesinde

karantinalar, sokağa çıkma yasakları ve sosyal mesafe uygulamasıyla insanlar ihtiyaç duydukları ürünleri almak için mağaza gezmek yerine hızlı ve pratik olan e-ticarete yönelmeye başlamışlardır. Çoğu sektör Covid-19 pandemisinden olumsuz etkilenmiş ve e-ticaret bu dönemde bu fırsatı değerlendirerek yükseliş trendine girmiştir. (Güven, 2020: 252). Aslında Covid 19 pandemisi bir açıdan, zaten gerçekleşmekte olan ticaretin dönüşmesini, diğer bir ifadeyle ticaretin fiziksel ortamdan sanal ortama doğru kayma sürecini çok keskin bir biçimde hızlandırmıştır (Ticimax, 2020).

Pandemi ile birlikte ülkelerde karantina ilan edilmesi ve izolasyon tedbirleri sebebiyle internetten yapılan alışverişler dünya genelinde artmıştır. 2020 yılı Mart ayının başından itibaren e-ticarete yeni kullanıcıların sayısında ve aktif kullanıcı sayılarında ciddi boyutlarda bir artış meydana gelmiştir. Bununla birlikte Covid-19 pandemisi tüketicilerin davranışlarını ciddi ölçüde değiştirmiş, e-ticaret sektörünü de yeniden şekillendirmiştir. Fiziksel mağazalar alınan karantina ve sosyal izolasyon tedbirlerinden olumsuz etkilenmekteyken, online perakendecilik yapan e-ticaret sitelerinin satış hacmi giderek artmakta ve sürekli yeni müşteriler kazanmaktadır (UİB, 2020: 7-8).

Türkiye’de tüketici elektroniği e-ticaret kategorisinde, 2020 yılı Mart ayının başlarında yaşanan negatif trend Mart ayının 3. ve 4. haftalarında düzelmiştir. Elektronik ürünler grubunda gerçekleştirilen iskonto kampanyaları, evlenme sezonu alışverişleri ve kur artışları bu ürün grubundaki artışlarda etkili olmuştur. Ancak bu grupta yer alan ürünlerin satışındaki artışın asıl nedeni insanların karantina sebebiyle evde geçirilen sürenin artmasıyla yükselen küçük ev aletleri kullanımının artmasıdır. İnsanların evlerinde daha fazla zaman geçirmeleriyle birlikte teknolojik oyun ürünleri için yapılan harcamalar da artmaktadır (Deloitte, 2020b).

Türkiye’de toplam e-ticaretin hacmi 2019 senesinde 136 Milyar TL olarak gerçekleşmiştir. Covid-19 pandemisi döneminde e-ticaret kritik bir faaliyet alanı olarak gündeme gelmiştir. Türkiye’de 2020 yılında ilk yarıda e-ticaret iş hacmi 2019 yılının aynı dönemine göre % 64 yükselerek 55 milyar 900 milyon TL’den 91 milyar 700 milyon TL’ye yükselmiştir. 2020 yılının ilk yarısında gerçekleşen e-ticaret hacminin %91’i yurt içi harcamalardan, % 5’i Türkiye’nin başka ülkelerden yaptığı alımlar, % 4’ü ise başka ülkelerin Türkiye’den alımlarından oluşmaktadır. Türkiye jeo-stratejik pozisyonu ve lojistik

avantajları nazara alındığı zaman global e-ticaret merkezi olma potansiyeline sahip bir ülkedir (UİB, 2020: 12).

İri (2021) yapmış olduğu çalışmada, Koronavirüsün neden olduğu Covid-19 pandemisinin seyrinin tüketicilerin çevrimiçi satın alma davranışları ve harcamaları üzerindeki etkisini araştırmayı amaçlamıştır. Bulgular, Covid-19 pandemisi sürecinde tüketicilerin online alışveriş yaparken temel ihtiyaçlara(gıda, sağlık, temizlik, kişisel bakım ürünleri gibi) yöneldiğini, dijital platformları ve sosyal medyayı daha sık kullandıklarını ve özellikle işletmeler tarafından yürütülen KSS projelerinin önemini, tüketicinin tüketim sürecini, tüketicilerin tüketme şeklini değiştirdiğini, tüketicilerin her zamankinden daha fazla harcama yaptığını ve online alışveriş trendinin arttığını belirlemiştir.

Tablo 2.2’de görüldüğü gibi Covid-19 pandemisi sürecinde özellikle turizme ilişkin eşya harcamalarının e-ticaretinde meydana gelen azalışlar aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir:

Tablo 2.2. e-ticarete en hızlı azalış gösteren ürün örnekleri

Sıra	Ürün Çeşidi	Azalma Yüzdesi
1	Bavul	-%77
2	Kamera	-%64
3	Mayo	-%64
4	Bikini	-%59
5	Şnorkel ekipmanları	-%56
6	Kız çocuğu mayoları	-%55
7	Güneş gözlüğü	-%43
8	Kamp ekipmanları	-%39
9	Yüzme ekipmanları	-%37

Kaynak: Styrk (2020).

Covid-19’un Havacılık Sektörüne Etkileri

Covid-19 vakalarının ortaya çıkmasıyla beraber ülkelerin ilk aldıkları tedbir sınır kapılarını kapayarak uçuşları iptal etmek olmuştur. Bu sebeple havacılık sektörü pandemiden ilk önce ve en çok etkilenen sektörlerden biri olmuştur. Havacılık sektörü gerek kısıtlamalar ve yasaklar gerekse havayolu hizmeti talebinde azalmalarla yüzleşmektedir.

Türkiye de havacılık sektöründe çalışan personel sayısı yaklaşık olarak 210.000 kişi civarındadır. Havacılık sektörü ile ilişkili alt sektörlerdeki istihdam edilen personel sayısı da dikkate alındığında bu rakam artacaktır. 2020 yılının başında yayılmaya başlayan Covid-19

ile birlikte havacılık sektörü taşımacılık faaliyetleri dünya genelinde %90'a yakın azalmıştır. Uçuşların iptal edilmesi, uçuşların yapılmaması, havacılık operasyonlarının gerçekleştirilememesi, havacılık sektöründeki havacılık gelirlerini azaltmaktadır. Havacılık işletmeleri için ilk maliyet kalemi yakıt giderleri ikinci sırada ise personel giderleri gelmektedir. Havacılık işletmeleri pandemi sürecinde ücretsiz izinlerle, devlet destekleriyle işten çıkarmaları azaltmaya çalışsalar da 2020 yılının 2. ve 3. çeyreğinde oluşan ekonomik problemler istihdam imkânlarını da etkilemiştir. Havacılık sektöründen doğrudan etkilenen lojistik sektörü, perakende sektörü ve turizm sektörlerindeki istihdam imkânları da benzeri sebeplerle kısıtlanmıştır (Akca, 2020: 56).

Asya'da başlayan ve ardından Avrupa ve Amerika'ya yayılan Covid-19'un hızlı yayılması nedeniyle devletler önce uluslararası yolcu trafiğini kısıtlamak ve uçuşları iptal etmek için önlemler almıştır. Kıtalar arasında turizm amaçlı seyahat kısıtlamaları, birçok havayolunun uçakları hangarlara çekmesine ve işçi çıkarmaya başlamasına neden olmuştur. Covid-19 nedeniyle yapılan uçuş iptalleri arasında Kuzey Amerika yüzde 32, Batı Avrupa yüzde 35, Güney Doğu Asya yüzde 20 ve Orta Avrupa da yüzde 27 civarında bir düşüş görülmüştür. Havayollarının zararının 880 milyar dolara ulaşması beklenmektedir. Havayolu sektöründe faaliyet gösteren çoğu şirket, büyüme tahminleri, planlı uçuşlar, reklam, planlı harcamalar, istihdam gibi önceki tahminlerini ve gelecek planlarını revize etmek zorunda kalmıştır. Katastrofik bir şekilde hiç beklenmedik bir biçimde ortaya çıkan bu pandemi havacılık sektöründe büyük bir girdap oluşturmuştur (Şanlı, 2020: 609).

Covid-19 virüsünün küresel yayılımının net bir şekilde görüldüğü 5 Mart 2020'ye kadar uçuşlar daha dengeliydi ve 5 Mart itibarıyla uçuş sayısı önemli ölçüde azalmıştır. Nisan 2020'nin üçüncü haftasında toplam ve ticari uçuş hacimleri sınırlı da olsa gerileyerek devam etmiştir. 21 Ocak 2020 ile 22 Nisan 2020 arasında toplam günlük ve ticari uçuşlar %76-80 oranında azalma göstermiştir. Mayıs 2020 itibarıyla uçuşlar yeniden başlamış ve toplam uçuş sayısı 100.000'i aşmış ancak ticari uçuşların toparlanması yavaş olmuştur (Şanlı, 2020: 610).

Covid-19 pandemisinin yeni tespit edildiği 2020 yılı birinci çeyrek döneminde dünya çapında havalimanlarında yolcu hareketliliği %12 oranında azalmıştır (ACI, 2020a). Yolcu sayılarındaki azalma bilhassa Asya-Pasifik hattında göze çarpan boyutlarda gerçekleşmiştir. Covid-19 pandemisi sürecinde, dünya genelinde havayolu taşımacılığı yolcu gelirleri 2020

yılı ilk çeyrek döneminde %20 oranında düşmüştür. Diğer taraftan, yolcu ve kargo taşıma faaliyetlerindeki azalma, operasyonel durgunlukla birlikte havayolu şirketlerinin hisse senedi fiyatlarında da %25 oranında düşmeyle sonuçlanmıştır (IATA,2020c: 1-9).

Akça (2020) araştırmasında, Covid-19 pandemisinin havacılık sektörüne etkilerini dünya çapında ve Türkiye açısından ele almış; Covid-19 pandemisinin havacılık sektörünü etkileme düzeyini ve sektörde pandemiyle mücadele için hangi önlemlerin alındığını incelemiştir. Araştırmada Covid-19 pandemisinin, 2003-2015 periyodunda yaşanan kuş gribi, SARS ve domuz gribi gibi salgınlardan daha fazla iktisadi etkilerinin bulunduğu saptanmış ve pandemi sürecinde meydana gelen belirsizliğin havacılık sektöründe büyük oranda zararlara sebep olduğu ve daha da olacağının beklentiler arasında olduğu öngörülmüştür. Diğer taraftan, havacılık sektöründeki etkilerin yalnızca bu sektörle sınırlı olmayacağı ve havacılık sektörüyle ilişkili olan turizm sektörü gibi Türkiye için de çok ciddi öneme sahip sektörleri büyük miktarda etkileyeceği vurgulanmıştır. Sonuç olarak; pandemi sonrasında havacılık sektörünün 2019 yılındaki büyüme verilerini ancak 1-1,5 yıl geçtikten sonra yakalayabileceği öngörülmüştür (Akça, 2020: 45-64).

2.2.2. Covid-19'un Finansal Sisteme Etkileri

Bütün dünyada ve Türkiye'de Covid-19 pandemisiyle birlikte ekonomik faaliyetlerin düzeyinde gerileme başlamıştır. Ekonomilere baskı yapan talebin azalması, işsizliğin artması, gelirlerin azalması ve temel ihtiyaçlara ulaşma konusunda olumsuz gelişmeleri önlemek üzere alınan tedbirler sebebiyle devletler tarafından üstlenilen mali sorumluluk da büyümektedir. Diğer taraftan, merkez bankalarının bilançoları önemli oranlarda büyümekte, iktisadi küçülme (negatif büyüme) gözlenmekte, istihdam imkânları azalmakta, bu süreçte ülkelerin borç yükleri ve bütçelerindeki açıklar büyümektedir. Bu olumsuz ekonomik gelişmelerle birlikte, borsa endeksleri, faiz oranları ve döviz kurları gibi temel finansal göstergelerde dalgalanmaların arttığı görülmektedir. En başta gelişmekte olan ülkeler olmakla birlikte bütün ülkelerin döviz ve sermaye girişlerine ihtiyacı vardır. Bu değişiklikler finansal piyasaları önemli derecede etkisi altına alırken, finansal piyasalarda meydana gelen olumsuz gelişmelerse neden-sonuç ilişkisi içerisinde makroekonomik göstergeleri ve tüm ekonomiye etkisi altına almaktadır (Kartal, 2019: 15).

Beck (2020: 73), Covid-19 pandemisinin finansal sistem üzerindeki etkisinin, virüsün ne kadar hızlı yayıldığına, pandeminin ne kadar süreceği, ekonomik aktivite

üzerindeki etkisine, şoklar karşısında uygulanan yeni maliye ve para politikası kararlarına bağlı olduğunu iddia etmiştir. Piyasa gözlemcileri 2021 için ekonomik büyüme tahminlerini düşürürken, finansal piyasa katılımcıları ise şokun etkisini yumuşatmak için para politikasının daha gevşek olmasını beklemektedir (Cecchetti ve Schoenholtz, 2020: 77).

Zhang vd. (2020) çalışmalarında Covid-19 pandemisi etkisindeki finansal piyasalarda ülkelere özgü riskleri ve sistematik riskleri incelemişlerdir. Finansal piyasaların daha önceden görülmedik bir biçimde travmatik bir seyir takip ettiğini tespit etmişlerdir. Araştırmada ulaşılan sonuçlar, global piyasa risklerinin pandemi ile birlikte ciddi oranda yükseldiğini göstermektedir. Pandemiyle alakalı ekonomik zararların finansal piyasaların volatilitelerini (fiyat ve getiri oynaklığını) artırdığı ve piyasa tepkilerinin öngörülemez bir hale gelmesine neden olduğu saptanmıştır.

Covid-19'un Bankalar ve Bankacılık Sistemine Etkileri

Covid-19 pandemisi sürecinde tüketiciler ödeme yaparlarken elden ele dolaşan ve bulaşa neden olabilecek banknotların kullanılması yerine kredi kartlarının kullanılmasını, hatta kredi kartlarındaki dijital ödeme alternatiflerini kullanarak ödeme yapılması yolunu seçmişlerdir. Tüketiciler pandemiden korunmak güdüsüyle yüz yüze alışveriş yapmak yerine daha çok internet üzerinden online alışveriş yapmayı tercih etmişlerdir. Bankacılık sektörü ise müşterilerine dijital bankacılık hizmetlerinde çeşitli kredi ve kredi kartı imkânları sunarak hem pandeminin yıkıcı etkilerinden korunmayı amaçlamış, hem de dijital bankacılık hizmetlerinin müşteriler tarafından kullanımını artırmayı hedeflemiştir. Pandeminin sebep olduğu zararların boyutu henüz tam olarak hesaplanamamasına rağmen finansal sistemdeki en büyük aktörlerden bir tanesi olan bankalar dijitalleşme konusunda ciddi yatırımlar yapmaktadırlar (Beybur ve Çetinkaya, 2020: 149-150).

Bankacılık sektörü dijitalleşme yatırımları yapan bir sektör olmasına rağmen, bu süreçte pandemi dijitalleşmeyi hızlandıran bir etki yapmıştır (Akça ve Tepe, 2020: 77). Bankalar pandemi sürecinin etkilerini azaltmak üzere dijital bankacılık alanında bazı önlemler almışlardır. Bankacılık sektöründe pandemi sürecinde dijital bankacılık alanında alınan önlemler aşağıdaki gibidir:

i. Covid-19 pandemisi sürecinde bazı bankalar ortak ATM'lerin ücretsiz kullanımını temin ederek müşterilerinin bulaştan olabildiği kadar kaçınmasını ve daha hızlı finansal hizmet almalarını sağlamıştır.

ii. Pandemi sürecinde 10.000 TL tutarında temel ihtiyaç kredisi başvurularının banka şubelerinde oluşturabileceği yoğunluk ve temas düşünülerek kredi başvurularının online bankacılık ve mobil bankacılık yoluyla gerçekleştirilmesi temin edilmiştir.

iii. Pandemi sürecinde kredi kartı temassız işlem limitleri, BDDK tarafından alınan karar sonucunda 250 TL'sına yükseltilmiş ve müşterilerin temasını mümkün olduğu kadar azaltmak hedeflenmiştir.

iv. Bankacılık sektörü yapısı gereği müşteriyle yüz yüze temas gerektiren bir sektörel faaliyet olmasına rağmen pandemi sürecinde pozitif, temaslı ya da kronik rahatsızlığı olan personelin evinden çalışmasına müsaade edilerek hem personellerin hem de müşterilerin korunması hedeflenmiştir.

v. Pandemi sürecinde bankalar şubelerdeki yoğunluğu azaltmak ve bu şekilde teması asgari seviyeye indirmek amacıyla ATM cihazlarından para yatırma ve çekme limitlerini arttırmışlardır.

vi. Normalde bankalar internet bankacılığından, mobil bankacılıktan, telefon bankacılığından ve ATM cihazlarından yapılan EFT, havale gibi bankacılık işlemlerinden ücret almalarına rağmen pandemi sürecinde yapılan bu tür işlemlerden ücret almamış müşterilerin işlemlerini kolaylaştırmayı ve bankayla olan temasını azaltmayı amaçlamışlardır.

Bankalar Covid-19 pandemi sürecinde dijital altyapılarını geliştirmiş bu altyapılardan yararlanarak pandeminin olumsuz sonuçlarını azaltmaya çalışmışlardır. Bu kapsamda müşterileri dijital bankacılık faaliyetleri olarak nitelendirilen internet bankacılığı, mobil bankacılık, ATM cihazları, POS cihazlarına yönlendirecek teşvikler uygulamışlardır.

Covid-19'un Menkul Kıymetler Borsalarına Etkileri BİST Örneği

Covid-19'un uluslararası sermaye piyasaları üzerindeki etkisi, büyük hisse senedi endekslerinin bir günde %10 civarında düştüğü 9 Mart 2020'de belirgin bir şekilde görülmüştür. Bu keskin düşüş, 11 Eylül 2001'den bu yana en şiddetli bir günlük düşüş olarak kaydedilmiştir (Daube, 2020: 2).

Covid-19'un yol açtığı panik ortamı ve olumsuz beklentiler, küresel borsalarda kısa vadeli bir çöküşe yol açarak Mart 2020'de tarihi bir düşüşe yol açmıştır. Covid-19 nedeniyle ABD ve diğer birçok ülkede borsalarda aşırı düşüşlerin önüne geçebilmek için devre

kesiciler ve alım satım askıya alma işlemleri devreye alınmıştır. Kayıplar ve kazançlara(hem yukarı -hem aşağı) bir sınırlama getirilmiştir, panik halindeki yatırımcı davranışının neden olduğu çöküşlerin etkisi azaltmak istenmiştir. Dow Jones için, devre kesiciler 1987’den bu yana sadece iki periyotta arka arkaya dört kez devreye girmiştir. İlki 1997’de ve ikinci kez Mart 2020’de devri kesici piyasayı sakinleştirmek için 15 dakika boyunca işlem yapmayı durdurmuştur (Funakoshi ve Hartman, 2020).

Kılıç (2020) çalışmasında, koronavirüsün Borsa İstanbul sektör getirilerine etkisini olay etüdü yöntemi ile incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre BİST’in sanayi endeksi de Covid-19 pandemisi nedeniyle dünya piyasa endeksinde düşüş görmüştür. Birçok bist endeksinde negatif anormal getiri tespit edilmiştir. Endüstri açısından bakıldığında, turizm ve tekstil endüstrileri en yüksek negatif getiriye sahipken, pozitif getiri ise ticaret endüstrisindedir.

Zeren ve Hızarcı (2020) çalışmalarında Covid-19'un yaygın olarak görüldüğü Çin, İtalya, Güney Kore, Fransa, İspanya ve Almanya'daki menkul kıymetler borsalarıyla Covid-19 günlük ölüm sayıları ve Covid-19 günlük vaka sayıları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmanın sonuçlarına göre araştırmaya dahil edilen tüm ülkelerde Covid-19'dan toplam ölüm sayıları ve menkul kıymet borsaları arasında ilişki tespit edilmiş, günlük toplam vaka sayıları ile menkul kıymetler borsaları arasında yalnızca bazı ülke borsalarında ilişki saptanmıştır. Bu sonuçlara göre Covid-19'dan ölenlerin sayısı tüm yatırımcıları etkilerken, vaka sayılarının açıklanması ancak ölümün olmaması bazı ülkelerin borsalarını etkilememiştir. Pek çok ülkenin hisse senedi piyasalarının etkin endekse göre hareket etmediği göz önüne alındığında, piyasa hipotezi ve davranışsal finans teorileri ışığında; İtalya, Fransa ve Almanya'da hisse senedi piyasalarındaki yatırımcıların, krizin gerçekleşmesinden psikolojik olarak etkilenmediği görülmektedir. Bu üç ülkedeki Covid-19'dan kaynaklı ölümlerden menkul kıymetler borsaları yatırımcılarının etkilenmeye başladığı görülmektedir.

Gromsen ve Koijen (2020), çalışmalarında, Covid-19 pandemisi sürecinde yatırımcıların hisse senetlerinden kâr payı beklentilerini ve büyüme beklentilerini tahmin eden bir model oluşturmayı amaçlamışlardır. Makro-ekonomik göstergelerin gecikmeli şekilde açıklanması sebebiyle ekonomik faaliyetlerdeki yavaşlamayı açıklayabilmek için hisse senetlerinin fiyatları, kâr payı beklentileri ve endeksleri kullanmışlardır. Çalışmada,

İtalya’da başlatılan karantina ve kısıtlamalar döneminin finansal piyasalarda beklenti açısından aşağı yönde hareketin başlangıcı olduğu tespit edilmiştir.

Zhang, Hu ve Ji (2020) araştırmalarında hisse senetleri piyasalarındaki haftalık getirilerle 12 ülke özelinde Covid-19 vaka sayıları arasındaki korelasyonu analiz etmişlerdir. Çalışmada Dünya Sağlık Örgütü (WHO)’nün Covid-19’u pandemi olarak tanımladığı açıklamadan sonra seçilen 12 ülke borsasının 27 Mart 2020 tarihine kadar verdiği tepkiler incelenmiş bundan hareketle sistematik risklerin haritası oluşturulmuştur. Araştırmanın sonucunda küresel olarak finansal piyasa risklerinin Covid-19 pandemisiyle korelasyon içinde önemli ölçüde arttığı tespit edilmiştir. Çalışmanın sonucunda ayrıca, borsadaki tepkilerin ülkedeki Covid-19 vaka sayılarının yüksekliğiyle doğrudan ilişkili olduğu görülmüştür. Covid-19 pandemisinin sebep olduğu büyük ekonomik kayıpların belirsiz ve değişken olması piyasaların öngörülemez olmasına neden olmaktadır.

Öztürk vd. (2020) Çalışmalarında Covid-19 pandemisinin BİST üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada salgının finans sektörüne etkisini tahmin etmek için 2 Ocak 2020 ile 15 Nisan 2020 tarihleri arasında her sektör endeksinin günlük gözlemleri, Türkiye, Avrupa ve dünyadaki Covid-19 vaka sayıları, Türkiye Günlük kredi risk primi (CDS), Chicago Board Options Exchange (CBOE) ve Volatilite Index (VIX) kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, salgının tüm sektörleri olumsuz etkilediğini göstermiştir. Sanayi, hizmetler ve finans sektörleri hemen hemen eşit oranda etkilenirken, sektörel düzeyde farklılıklar görülmüştür. Metal ürünler, makine, spor, turizm, ulaşım, bankacılık ve sigorta sektörleri Covid-19 pandemisinden en çok etkilenen sektörlerdir. Gıda, içecek, toptan ve perakende ticaret ise Covid-19 salgınından daha az etkilenen sektörler olarak belirlenmiştir.

Göker vd. (2020) araştırmalarında Covid-19 salgınının Türkiye’deki finansal piyasalara etkilerini incelemişlerdir. Çalışmada Covid-19’un BİST sektör endeks getirileri üzerindeki etkisi 26 tane sektör endeks esas alınarak analiz edilmiştir. Veriler 02/01/2019-09/04/2020 tarihleri arasında hisse senetlerinin günlük kapanış fiyatları olarak ele alınmıştır. Araştırmanın neticesinde, farklı zaman dilimlerine göre değişme göstermekle birlikte genel olarak pandemi krizinden en fazla negatif etkilenmiş olan sektörlerin turizm, spor ve tekstil sektörleri olduğu; bu nedenle bu üç sektöre gerçekleştirilen yatırım hacminde düşme olduğu görülmüştür. Diğer yandan, temel tüketim sektörleri olan gıda, kimya ve bankacılık sektörünün hisse senetlerinin getirilerinin Covid-19’dan pozitif yönde etkilendiği

saptanmıştır. Yaşanan bu olağanüstü Covid-19 pandemisi sürecinde insanlar ilk önce temel ihtiyaçlarını karşılama içgüdüleriyle hareket etmişlerdir. Aynı zamanda, gıda, kimya ve bankacılık sektörlerinde nakit akımlarının hızlı bir şekilde sürdüğü ve bu sebeple bu sektörlerin yatırımcılar açısından daha cazip hale geldikleri görülmüştür.

Covid-19'un Altın Ons Fiyatına Etkisi

Mart 2020'nin ikinci haftasında Covid-19 pandemisi ilan edildiğinden beri, küresel altın fiyatı %11'den fazla düşerek ons başına 1.480\$'a gerilemiştir. 20 Mart 2020 itibariyle trend tersine dönmeye ve yükselmeye başlamış ve 21 Mayıs 2020 itibariyle yaklaşık 8 yılın en yüksek değeri olan 1746 dolara yükselmiştir. Küresel borsanın yükseliş ve düşüşünün altın fiyatının yükseliş ve düşüşüne paralel olduğunu belirtmekte fayda vardır. Bu, belirsizliğin altın talebini artırması ve uluslararası ticaretteki aksaklıkların altın üretimini ve ticaretini azaltması nedeniyle altın fiyatlarındaki hızlı yükselişe katkıda bulunduğu görülmüştür. Yatırımcılar ve sermaye sahipleri, Covid-19 salgını nedeniyle güvenli liman olarak altına yönelmişlerdir. Önümüzdeki dönemde altının fiyatının yükselmeye devam etmesi ve 2.000 dolara kadar ulaşması beklenmektedir (Şanlı, 2020: 609).

Şit ve Telek (2020) çalışmalarında Covid-19 pandemisinin altın ons fiyatları üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Bulgular, Covid-19 vaka sayısına yönelik pozitif bir şokun altın ons fiyatları üzerinde pozitif bir şok etkisi yarattığını, vaka sayısına yönelik %5 anlamlılık düzeyindeki bir negatif şokun ise altın ons fiyatları üzerinde pozitif bir şok etkisi yarattığını göstermektedir. Yani Covid-19'da tespit edilen vaka sayısı ve pandemiden ölen insanların sayısının dünya altın fiyatına etki ettiği ve sebep olduğu sonucuna varılmıştır.

Jana ve Das (2020), çalışmalarında Covid-19 pandemisi döneminde yatırım araçlarının güven düzeyini risk açısından Altın ve Bitcoin üzerinden değerlendirmişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre, altının güvenli ve güçlü bir yatırım aracı olduğu, bitcoinin ise daha zayıf bir sığınak olarak görüldüğü saptanmıştır.

2.2.2. Covid-19'un Döviz Kurlarına Etkisi

Şit ve Telek (2020) çalışmalarında Covid-19 pandemisinin ABD dolar endeksi üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre vaka ve ölüm sayılarına gelen pozitif bir şokun dolar endeksini olumlu, ölüm sayılarına gelen negatif bir şokun dolar endeksini olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır. Başka bir deyişle, Covid-19'da tespit

edilen vaka sayısı ve pandemiden ölenlerin dünya da dolar endeksi üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

2.3. Covid-19 Pandemisinin Ekonomik Etkileriyle Mücadelede Para, Maliye ve Dış Ticaret Politikası Uygulamaları

Para politikaları ve maliye politikaları ekonominin yönetiminde en etkili olan iki araçtır. Covid-19 pandemisi krizinin ekonomi üzerindeki negatif etkilerini azaltabilmek üzere para politikaları ve maliye politikaları hükümetler tarafından uygulanmaya başlanmıştır.

Para ve maliye politikaları ile devlet bir yandan ekonomiyi hedeflerine ulaştırmaya çalışırken diğer yandan da krizlerin ortadan kaldırılmasına, ekonomiye istikrar kazandırılmasına çalışmaktadır (Tekin, 2009: 7).

Ekonomistler, devletin ekonomiye para veya maliye politikaları yoluyla müdahale etmesi gerekip gerekmediğini ve bu politikaların etkinliğini tartışır olmuşlardır. Savaş, az gelişmiş ülkelerin kalkınma çabaları, sanayileşme ve küreselleşme gibi ekonomik, sosyal ve politik dönüşümlerin etkisiyle devletin ekonomideki rolü ve boyutlarına ilişkin değişen ekonomik bakış açıları bu politikaların niteliğini ve boyutlarını etkilemektedir (Şen vd., 2018: 11).

İnsanların acı hissetmesi ve can kayıplarının yanı sıra Covid-19 pandemisi, küresel ekonomide ciddi bir durgunluğa neden olmuştur. Dünyanın en büyük ekonomisi aynı zamanda salgından en çok etkilenen ekonomi olmuştur. Pandeminin ekonomi üzerindeki olumsuz etkisini en aza indirmek ve kamu refahını korumak için hükümetler maliye ve para politikası önlemlerini içeren ekonomik paketleri uygulamaya başlamışlardır. Haneler, şirketler, sağlık sistemleri ve bankacılık sistemleri için bu ekonomik önlemler ülkeden ülkeye değişmektedir (Elgin vd.,2020:1).

Salgınla mücadele sürecinde kredi borcunun yeniden yapılandırılması, piyasaya likidite desteği sağlanması, düşük faizli kredi seçenekleri sunulması, politika faiz oranlarının ayarlanması gibi para politikaları hızla uygulanmaya başlanmıştır. Ayrıca Uluslararası Para Fonu, Avrupa Merkez Bankası (ECB) ve Dünya Bankası gibi finans kuruluşları da hızlı bir şekilde kredi destek programları başlatmıştır. Aynı zamanda, salgınla mücadele etmek ve salgının ekonomi üzerindeki olumsuz etkisini azaltmak için ülkeler hızla yeni maliye

politikası tedbirlerini hayata geçirmiş ve bir dizi mali önleyici tedbir hayata geçirilmiştir (Arabacı ve Yücel, 2020b: 200-207).

Covid-19 pandemisinin etkilediği ülkeler, pandeminin olumsuz etkilerini minimum düzeye indirebilmek için, para politikası ve maliye politikası önlemleriyle beraber çeşitli yönetsel kararlar da alarak para ve maliye politikasını uygulamayı tercih etmişlerdir. Bu çerçevede, para ve maliye politikası tedbirlerine ilave olarak genel ya da bölgesel sokağa çıkma yasakları ve işten çıkarmaların yasaklanması gibi idari önlemler alınmaktadır. Bununla birlikte, merkez bankaları ve finansal piyasaları düzenleyen kurumlar, piyasalardaki fon akışlarının kesintiye uğramadan devam etmesi ve likidite sıkıntıları yaşanmaması için çeşitli önlemler almaktadırlar. Politika faizlerinin indirilmesi, zorunlu karşılık oranlarında değişiklik yapılması, menkul kıymetlerin merkez bankaları tarafından satın alınması veya satılması (açık piyasa işlemleri) merkez bankaları tarafından uygulanan para politikası araçlarından bazılarıdır (Kartal, 2020a: 89). Tablo 2.3.'de Covid-19 pandemisi sürecinde ülkelerin para politikası, maliye politikası ve diğer politikalarla ilgili olarak aldıkları tedbirler gösterilmiştir:

Tablo 2.3.Covid-19 Pandemisi Sürecinde Ülkeler Tarafından Uygulanabilecek Ekonomi Politikaları

Para Politikaları	Maliye Politikaları	Diğer Politikalar
Faiz indirimleri,	Kamu harcamalarında artışlar,	İşsizliği önleyici teşvikler yapılması,
Parasal genişlemeler,	Vergilerde indirim yapılması,	Fiyat denetimleri yapılması.
Zorunlu karşılıkların indirilmesi	Vergi ve borçların ertelenmesi,	
	Transfer ödemelerinin artırılması.	

Kaynak: Eğilmez, M. (2020). 2020 ve Ötesi. 18 Mart.

<https://www.mahfiegilmez.com/2020/03/2020-ve-otesi.html> (Erişim Tarihi: 20.07.2021).

Tablo 2.4'de görüldüğü üzere Covid-19 pandemisi ile mücadele edilmesi ve ekonomik sistem üzerindeki negatif etkilerini azaltabilmek üzere ülkeler tarafından hızlı bir

şekilde para politikası araçları ve maliye politikası araçları kullanılmaya başlanmış, bazı mali nitelikte tedbir paketleri uygulamaya konulmuştur. ABD’de pandemi sürecinin başında uygulamaya konan destek miktarı 484 milyar dolar iken, pandeminin etkisinin artmasıyla bu tutar 2 trilyon dolar seviyesine yükseltilmiştir. ABD bu destek tutarı ile dünyada Covid-19 pandemisi ile mücadelede en fazla destek sağlayan ülke konumundadır. Diğer taraftan, Japonya’da kamu sektörünü ve özel sektörü desteklemek üzere 1 trilyon dolarlık bir mali destek paketi uygulamaya konmuştur. Bu miktar Japonya’da 2008 krizinde uygulamaya konan ekonomik paketin yaklaşık iki katını aşmıştır. Açıklanan mali yardım destek paketlerinin ülkelerin GSYİH’larında önemli bir yer kapladığı görülmektedir (Duran ve Acar, 2020: 62).

Tablo 2.4. Covid-19 Pandemisi Sürecinde Acil Olarak Uygulamaya Konan Para Politikaları ve Maliye Politikaları

	Uygulanan Politikalar	Uygulayan Bazı Ülkeler
Para Politikası Tedbirleri	Bankalara cebren düzenleyici işlem yaptırılması ve Covid-19'dan etkilenmiş borçlulara ve kredi müşterilerine anapara ya da faizi yeniden yapılandırılması hakkı tanınması.	Çin, İtalya, İrlanda, Nijerya.
	Merkez bankası tarafından finansal piyasalara likidite verilmesi.	Çin ve ABD.
	Merkez bankasının hızlıca değer kazanan tahvilleri ve menkul kıymetleri satın alması.	Kanada, Avustralya, AB.
	Merkez bankasının faiz oranlarını düşürmesi.	Türkiye, ABD, Kanada, Yeni Zelanda, Japonya ve İngiltere, Nijerya, Güney Kore.
	Bankalara, KOBİ'lere, halk sağlığı sektörüne, kişilere ve mühim işletmelere devamlı kredi akışı sağlanması.	ABD, İngiltere, Avustralya, Nijerya.
Maliye Politikası Tedbirleri	Covid-19 pandemisinden çok fazla etkilenmiş olan sektörler için hükümet teşvik paketi sağlanması.	ABD, Türkiye, İngiltere, Avustralya, Nijerya.
	Hanehalklarına destek vermek üzere sosyal yardım ödemesi yapılması.	Türkiye, Avustralya, ABD.

	Bireylere gelir desteği sunulması.	Türkiye, ABD, İngiltere, Avustralya, ve Hindistan.
--	------------------------------------	--

Kaynak: Ozili, P.K.,Arun, T. (2020). Spillover of COVID-19: Impact on The Global Economy. Available at SSRN 3562570., s.15.

2.3.1. Covid-19 pandemisinin etkileriyle mücadelede para politikası uygulamaları

Covid-19 pandemisinin ekonomiler üzerindeki olumsuz etkilerini giderebilmek üzere merkez bankaları para politikası araçlarının uygulanmasıyla ilgili bazı tedbirler almışlardır. Bu kapsamda aşağıda Covid-19 pandemisinin özellikle fiyat istikrarını tehdit eden boyutuna ilişkin dünyada ve Türkiye’de para politikası açısından alınmış olan tedbirlere değinilecektir.

Para Politikasının Tanıtılması

Para politikası, merkez bankalarının ekonomide fiyat istikrarını sağlamak üzere para arzını ve kredi seviyesini yönetebilmek için aldıkları kararlardan ve eylemlerden oluşmaktadır. Para politikası araçları iktisadi büyümeyi özendirmek ve ekonomik ivmelenmeyi hızlandırmak için kullanılmaktadır (TCMB, 2013: 7-10). Para politikası, ülkede dolaşımdaki para miktarını, fiyatını ve firmalarla hane halklarının beklentilerine etki ederek ekonominin temel amaçlarına ulaştırılmasını sağlamak için oluşturulan stratejilerin tümü şeklinde de tanımlanmaktadır (Önder, 2005: 4).

Para politikalarının amaç ve araçları ekonomik gelişmelerle paralel şekilde ortaya çıkan gereksinimlere göre geliştirilmekte ve şekillendirilmektedir. Para politikasının temel amacı, fiyat istikrarını sağlamak, korumak ve gözetmek, ekonomideki beklenen büyüme hızını doğal seviyesine yakınlaştırmaktır. Para politikası özerkliğe ve bağımsızlığa sahip merkez bankaları tarafından yönetilir. Merkez bankalarının para politikasını yönetirken ellerindeki en büyük enstrüman piyasadaki para arzını denetlemektir. Para politikası araçları, doğrudan ve dolaylı araçlar olarak iki sınıfta incelenmektedir. Doğrudan para politikası araçları, fiyata veya miktara limit konması gibi doğrudan müdahale şeklinde uygulanan araçlardır ve genel olarak kredi tavanı ve faiz denetimini içerir. Dolaylı para politikası araçları ise reeskont penceresini, açık piyasa işlemlerini (APİ), zorunlu karşılıkların

politikasını, faiz politikasını, kur politikasını ve para basılmasını içermektedir (Çetin, 2016: 68).

Covid-19'un Ekonomik Etkileriyle Mücadelede Para Politikası Uygulamaları

Covid-19 pandemisinin küresel ekonomik aktivitede ani bir yavaşlamaya neden olması nedeniyle maliye ve sağlık politikasının pandemiye yanıt vermede ve bir toparlanma yaratmada öncü rol oynayacağına yaygın olarak inanılırken, para politikasının rolü önemli hale gelmiştir. Fonların piyasaya akışının durgunlaşması ve ekonomik aktivitenin hızla yavaşlaması giderek zorlaşmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde finansal akımlar kötüleşmiş, döviz kurlarında, borsa endekslerinde ve yabancı yatırımda yaşanan olumsuz gelişmeler merkez bankalarının yükünü ve sorumluluğunu artırmıştır. Bu çerçevede merkez bankaları klasik ve yeni para politikası araçlarını uygulamaya başlamıştır.

Maliye politikası uygulamalarının ekonomiler üzerindeki etkisinin daha uzun sürede ortaya çıkması ve para politikası uygulamalarının maliye politikalarına nazaran daha kısa sürede etki gösterdiği nazara alındığında, Covid-19'un ekonomiler üzerindeki olumsuz etkilerinin önlenmesi ve hızlı bir biçimde azaltılabilmesi amacıyla öncelikle para politikası uygulamaları devreye alınmaktadır (Kartal, 2020a: 89).

Bu çerçevede, gelişmekte olan ülkelerin geleneksel olarak şoklarla başa çıkma yetenekleri daha sınırlı olmasına rağmen, gelişmekte olan ekonomilerin merkez bankalarının salgına gelişmiş ülke merkez bankalarına benzer şekilde yanıt verdiği görülmüştür. Uluslararası Finans Enstitüsü (IIF) tarafından yayınlanan verilere göre, yükselen piyasalara sermaye girişleri Mart 2020'de keskin bir düşüşle, 2013 ekonomik krizi sırasındaki seviyenin neredeyse dört katı bir "ani durma" ile düşüşe geçmiştir (Karter, 2021: 685).

Pandemi ile birlikte merkez bankası araçlarının yaygınlaşması ve yeni uygulamaları, merkez bankasının yeni sistemdeki rolünü artırmakta, kapsamını ve sınırlarını genişletmektedir. Salgının başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere reel sektör üzerindeki yıkıcı etkisinin uzun süreceği düşünüldüğünde, ekonomik toparlanmayı sağlayacak maliye politikası (finansal destek) ile çalışmak merkez bankasının sorumluluklarından biridir (Karter, 2021: 685).

Pandemi sürecinde dünya genelinde merkez bankalarının farklı stratejiler izledikleri görülmektedir. Pandeminin başında 2020 yılı Mart ayında ABD Merkez Bankası, İngiltere

Merkez Bankası ve çok sayıda ülkenin merkez bankaları faiz oranlarını aşağıya doğru çekmiştir. Dünya genelinde hükümetler likidite desteği sağlayan programları ilan etmek için acele etmişlerdir. Bununla birlikte, merkez bankalarına ve hükümetlere, piyasalara ve fiyatlara istikrar kazandırmak ve ekonominin işleyişini düzeltmek üzere çok fazla görev düşmektedir (Cinel, 2020: 137).

ABD Merkez Bankası (FED), Avrupa Merkez Bankası (ECB), Japonya Merkez Bankası (BOJ) ve İngiltere Merkez Bankası (BOE)’den oluşan G4 merkez bankaları varlık alım programlarını başlatmış, 2020 yılı sonu itibariyle bilançolarını 2019 yılı sonuna nazaran toplam 8,5 trilyon ABD doları kadar artırmışlardır. FED ve BOE, 2020 yılında sırasıyla 150 baz puan ve 65 baz puan faiz indirimine gitmiştir. Pandeminin verdiği zararları azaltmak üzere para politikalarına ek olarak ABD, Japonya, Çin, Avrupa Birliği başta olmak üzere çok sayıda ülkede ve bölgede geniş çerçevede mali önlemler (maliye politikası araçları) uygulanmaya başlanmıştır (AHE, 2020: 16). Pandemi, para politikası düzenleyicilerini ve para politikası tasarımı mecburi olarak olağanüstü stratejik uygulamaların yer aldığı yeni bir sürece sokmuştur. Bu nedenle pandemi sürecinde merkez bankaları hızlı ve atik davranarak, zorlukları yenebilmek üzere farklı bir strateji uygulayarak bir dizi araç kullanmışlardır. Merkez bankasının uyguladığı bu yeni para politikası araçları aşağıdaki gibidir (English vd., 2021):

- Faiz oranlarını düşürmek ve piyasa stresini azaltmak, toplam talebi desteklemek ve ekonomik toparlanmaya yardımcı olmak için bir basın açıklaması yayınlama.
- Varlık alımları yoluyla ekonomide kilit rol oynayan finansal piyasalardaki yaygın işlev bozukluklarını ele almak ve ardından toplam talep için ek destek sağlamak.
- Genellikle arzı desteklemek için hükümetle koordineli olarak likidite ve kredi desteği (finansal şirketlere krediler, kurumsal menkul kıymetlerin satın alınması, finansal olmayan şirketlere doğrudan krediler ve kredi verenlere artan banka kredileri için destek) sağlanmıştır.
- Bankalar gibi finansal kuruluşlara uygulanan döngüsel sermaye tamponları, likidite ve sermaye tamponu gereksinimleri gibi yükümlülüklerin azaltılması ve bu şekilde düzenleyici otoritelerin (TCMB, BDDK vb.), bankaların düzenleyici standartları karşılamak için kredi ve likidite daralmasını artırmamasını sağlamak için geçici kolaylıklar sağlaması.

Covid-19 pandemisinin neden olduğu krizin Türkiye ekonomisine ekonomik ve finansal etkilerini sınırlamak amacıyla TCMB tarafından 2020 yılı 17 Mart, 31 Mart ve 17 Nisan'da alınan tedbir paketleri aşağıdaki dört amaca odaklanmıştır (TCMB, 2020b):

- 1- Bankalara Türk Lirası ve yabancı para likidite yönetimlerinde esneklikler sağlanması,
- 2- Reel sektöre kredi akışının aksamadan sürdürülmesinin sağlanması ve ihracatçı firmaların desteklenmesi,
- 3- Reeskont kredisi düzenlemeleriyle ihracatçı şirketlerin nakit akışlarının desteklenmesi,
- 4- Devlet İç Borçlanma Senetleri (DİBS) piyasasının likiditesini destekleyerek parasal aktarım mekanizmasının güçlendirilmesi.

TCMB bu amaçlara ulaşmak üzere aşağıdaki somut adımları atmıştır:

- 17 Mart 2020 tarihli Para Politikası Kurulu (PPK) toplantısında politika faizi 100 baz puan düşürülerek %9,75'e çekilmiştir.
- Bankaların tüm likidite ihtiyaçlarını karşılama taahhüdü verilmiştir.
- Mevduatın yanı sıra 91 günlük repo ihalesi açılmasına karar verilmiştir.
- Banka reeskontu ile ihracatçı firmaların nakit akışını reeskont kredisi ile düzenlemek için 60 milyar TL kaynak sağlanmıştır.
- Piyasa yapıcı bankalar, işsizlik sigortası fonundan satın aldıkları DİBS'leri 31 Mart 2020 tarihinde TCMB'ye satma ve açık piyasa işlemleri kapsamında sağlanan likidite imkânını artırma fırsatına sahip olmuşlardır.

Mayıs 2020'ye kadar TCMB emisyonları artırmak için para basmıştır. TCMB verileri, 2019 yılında emisyon oranının 2018 yılına göre -1,57 oranında azaldığını, ancak 2020 yılı Mayıs ayı başında 2019 sonuna göre yaklaşık %60 oranında arttığını göstermektedir. Büyümenin tamamı tahvil bazlı değildir, ancak belirli bir kısmı para basma şeklinde karşılanmaktadır. Ayrıca devletin Covid-19 pandemisi sürecinde reel sektöre verdiği mali destek de artmıştır. Bu kararlar çerçevesinde, Türkiye'yi Covid-19 pandemisinin ekonomik etkilerinden korumak için hâlihazırda uygulanan para politikası helikopter para teorisi kapsamında değerlendirilebilir. Çünkü Türkiye'de Covid-19

pandemisi sırasında uygulanan para politikası, uygulanma şekliyle helikopter parasına çok benzemektedir (Eryüzü, 2020: 16).

Helikopter Para, paranın vatandaşlara ücretsiz dağıtılmasını ifade eden bir uygulamadır. Günümüzde helikopter para, maliye ve para politikası için ortak bir argüman olarak kabul edilmektedir. Başka bir deyişle, iki ekonomi politikası disiplini birlikte çalışır, ancak karar verme açısından birbirinden bağımsız, helikopter para birimi uygulamasında birlikte hareket eder. Helikopter para uygulamasında, maliye politikası ve bütçe dengesi hassasiyeti ikinci sıraya getirilerek, piyasayı ücretsiz olarak doğrudan desteklemekte ve merkez bankası para basarak devlet bütçe dengesine katkıda bulunmaya çalışmaktadır. Dolaylı olsa da helikopter parası, doğrudan parasal destekten ziyade vergi indirimleri için kullanılabilir. Ancak, vergi indirimleri şeklindeki destek, nakit desteği ile aynı hızlı piyasa etkisine sahip olamaz. Helikopter para uygulamaları ile geleneksel merkez bankası para politikası uygulamaları arasındaki en çarpıcı fark, paranın devlet tahvili alımı yoluyla değil, doğrudan piyasaya dağıtılmasıdır (Altay, 2016: 2). Helikopter para uygulaması iktisat literatüründe bir öneri niteliğinde kalmış ve ülkeler hibrit bir şekilde uygulamasalar da doğrudan uygulanmamıştır. Öte yandan helikopter parası kapsamındaki parasal genişlemenin kamusal genişlemeyle (vergi indirimleri gibi) desteklenmemesi gerektiğini savunan araştırmacılar da bulunmaktadır (Dowd, 2018: s. 148).

2.3.2. Covid-19 Pandemisinin Etkileriyle Mücadelede Maliye Politikası Uygulamaları

Covid-19 pandemisinin ekonomiler üzerindeki olumsuz etkilerini giderebilmek üzere hükümetler maliye politikası araçlarının uygulanmasıyla ilgili bazı tedbirler almışlardır. Bu kapsamda aşağıda Covid-19 pandemisinin özellikle ekonomik istikrarı ve tam istihdamı tehdit eden boyutuna ilişkin dünyada ve Türkiye’de maliye politikası açısından alınmış olan tedbirlere değinilecektir.

Maliye Politikasının Tanıtılması

Maliye politikaları hükümetlerin ekonomik istikrar, finansal istikrar ve tam istihdam amaçlarına ulaşmak üzere vergi, kamu harcamaları, kamu yatırımları ve borçlanma politikalarını kullanarak ekonomik ortama yaptıkları müdahaleleri içeren politikalardır (Şen vd., 2018: 11).

Keynes'e göre, efektif talepteki yetersizlik özel kesimdeki tüketim ve yatırım harcamalarında oluşan düşmeden kaynaklanmaktadır. Bu durumda efektif talebi yükseltmek ve piyasaları canlandırmak için yapılması gereken devletin müdahale ederek bu yetersizliğin üstesinden gelmesidir. Keynes, efektif talebin bileşenlerini sıralamış, efektif talebi etkileyecek temel uygulamanın maliye politikası olduğunu vurgulamış, efektif talep yetersizliğinin genel olarak genişletici maliye politikalarıyla özelde ise genişletici kamu harcamaları politikalarıyla aşılması ve bu şekilde hem ekonomilerin tam istihdam seviyesinde dengeye getirilmesi, hem de gayri iradi işsizliğin önlenmesi gerektiğini iddia etmiştir (Şen ve Kaya, 2015: 61).

Kriz dönemlerinde maliye politikası uygulamaları ile mali destek sağlayarak mali canlandırmayla ilave talep yaratılarak ekonomide bir süreliğine de olsa bir canlanma sağlanabilir. Hükümetler kamu tüketim harcamalarını ve kamu yatırım harcamalarını artırarak milli gelirin ve istihdamın seviyesini koruyabilir ve ekonomide meydana gelen daralmayı önleyebilirler. Ancak, gelişmekte olan ülkelerde, konjonktür karşıtı iradi maliye politikalarının başarılı olması nadir bir durumdur. İradi maliye politikalarının hem uygulanmasında hem de uygulandıktan sonra etkilerinin ortaya çıkmasında gecikmeler yaşandığı ve ekonomik çöküşü önlemekte uzun dönemde düşük etkiye sahip olması sebebiyle eleştirilmektedir (Spilimbergo vd., 2008: 4-5). Bu sebeple, son dönemde iradi maliye politikaları itibarını kaybetmeye başlamıştır. Ekonomistlerin büyük bir çoğunluğu, iradi maliye politikalarına gerek olmadığı, para politikalarının ekonomik istikrarı sağlamakta yeterli olacağı kanaati taşımaktadır (Krugman, 2005:515).

Genişletici maliye politikalarının (vergilerin indirilmesi veya kamu harcamalarının artırılması) üretimin üzerindeki bire bir etkisi toplam talepteki artışın bir bölümünün ithalat ile karşılanması beklendiği için sınırlı olmaktadır. Bir ülkede ithalatın GSYİH'ye oranı ne kadar yüksekse ithalattaki sızıntı o kadar büyük ve maliye politikası paketinin etkisi o kadar daha azdır. Ülkenin dışa açıklık düzeyi dış ticaret aracılığıyla çarpanın büyüklüğünü etkilerken (ithalat tepkisi), yurtiçi talebin üzerinde maliye politikasının etkisi tüketicilerin karşı karşıya oldukları likidite kısıtına bağlıdır. Likidite veya kredi bulmaları kısıtlı olan tüketiciler, mali canlandırma paketi uygulamaya konduğunda, optimal borçlanma ve harcama planlarının uygulandığı zamanlara göre gelirleri yükselse de daha çok harcama yapacaklardır (Barrell vd., 2009: 45-46).

Covid-19'un Ekonomik Etkileriyle Mücadelede Maliye Politikası Uygulamaları

Covid-19 pandemisinin neden olduğu ekonomik gerileme, "maliye politikasının" önemini artırmıştır. Pandeminin neden olduğu krizin ekonomik sonuçları, önceki krizlere göre daha detaylı ve kapsamlı maliye politikasının uygulanmasını gerektirmektedir. Salgından etkilenen talep daralmış ve bu durumda maliye politikası ön plana çıkartmış, para politikası ise perde arkasında kalmıştır. Covid-19 pandemisinin tetiklediği krizin daha düşük ekonomik büyüme oranları, daha düşük ihracat, daha yüksek işsizlik ve arz ve talep eksikliği ile sonuçlandığı iyi bilinirken, krizin ne kadar süreceği belirsizdir. Bu sebeple, hanehalkları ve şirketlerin krizden uzun bir süre etkilenmesi muhtemeldir. Bu durum "maliye politikası"nın önemini artırmaktadır (Fırat, 2020: 210).

Genişletici maliye politikası, Covid-19 ile mücadelede yaygın olarak kullanılmaktadır. Genişletici maliye politikaları kapsamında, özellikle özel sektör finansman ve istihdam yapılarının bozulmasının önlenmesi ve sosyal yardımlar yoluyla hanehalkına maddi ve manevi destek sağlanması yaygın olarak uygulanan politikalar olarak öne çıkmaktadır. Covid-19 pandemisi sırasında, hükümetin uyguladığı seyahat kısıtlamaları gibi büyük kısıtlamalar toplam talebi etkilemiş, mağaza ve alışveriş merkezi kapanışlarını etkilemiş, iş kesintilerine neden olmuş ve sokağa çıkma yasakları gibi kısıtlamalarla genişletici bir maliye politikasının uygulanmasını zorunlu kılmıştır (Loayza ve Penings, 2020: 1-8):

- Kısa vadeli maliye politikasının temel çıkış noktası, salgından etkilenen işletmelere sosyal yardımları artırmak ve acil mali destek sağlamaktır. Kısa vadeli politikaların ana hedefleri hane halkı ve şirketlerdir. Bu politikalar, ekonomik aktivite seviyelerini canlandırmak için değil, iş kayıplarını ve iflasları önlemek için tasarlanmıştır.

- Orta vadeli maliye politikası ise kamu hizmetlerinin devamlılığını sağlamayı, sektörel destek paketleri sunmayı, toparlanma tedbirlerini uygulamayı, parasal ve mali teşvikleri sağlamayı amaçlamaktadır.

Pandemi sürecinde uygulanacak maliye politikaları, ülkenin makroekonomik düzeyine, ulusal üretim yapısına, demografik yapısına ve uluslararası üretim zincirlerindeki birçok yapısal unsura bağlı olarak değişiklik gösterecektir. Federal Rezerv tarafından yapılan bir araştırmaya göre, pandemi döneminde işsizlik sigortası yardımları, koşulsuz transferler ve likidite desteği gibi maliye politikası araçlarının, gelir vergilerinin düşürölmesi

ve kamu harcamalarının artırılmasının maliye politikası araçlarına nazaran, ev halkının tüketim miktarını daha çok artırdığı saptanmıştır (Faria e-Castro,2020:2).

Türkiye'nin pandemi döneminde uyguladığı genişletici maliye politikası, özellikle düşük gelirli bireyler ve nakit akışı bozulmuş şirketler için doğrudan nakit destek transferleri yoluyla likidite sorunlarını çözmeyi, böylece istihdam ve üretim potansiyelini korumayı amaçlamıştır.

18 Mart 2020 tarihinde Ekonomik İstikrar Kalkanı Programı aracılığıyla Türk işletmelerin salgından etkilenmemesi için vergi erteleme ve krizden etkilenen sektörlerle doğrudan destek başvurularının başlatılacağı kamuoyuna duyurulmuştur. Paket kapsamında aşağıdaki uygulamalar hayata geçirilmiştir (TİM, 2020: 1-8, Balcı ve Çetin, 2020: 48-49):

- Pandemiden en çok etkilenen sektörlerde finansal borçları erteleyerek nakit akışını kolaylaştırmak amacıyla Nisan, Mayıs ve Haziran (2020) SSK primleri ve KDV beyannamesi ödemeleri 6 ay sonraya ertelenmiştir.
- Konaklama vergisinin ödenmesi Kasım 2020'ye ertelenmiştir.
- Yurt içi hava taşımacılığı talebindeki hızlı yavaşlamanın etkisini azaltmak için KDV oranı üç aylık bir süre için %18'den %1'e düşürülmüştür.
- Salgın krizinden etkilenen sektörlerle yönelik doğrudan destek kapsamında, bankalara kredi, anapara ve faiz ödemeleri en az 3 ay ertelenecek ve gerekirse finansman desteği sağlanacaktır.
- Esnaf ve sanatkârların mali durumlarının korunması amacıyla Halk Bankası'na olan kredi borçlarının anapara ve faizlerinin geri ödenmesi 3 ay ertelenmiştir.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı ile Kredi Garanti Fonu (KGF) arasında protokol imzalanmış, “İş’e Devam Destek Paketi,” “Opex Kredi Destek Paketi,” “Çek Ödeme Destek Paketi” olarak üç önemli yeni destek paketi uygulanmaya başlanmıştır.
- İhracatçılara stok desteği sağlamak, şirketlerin ve KOBİ’lerin likidite sorunlarına çözüm üretmek üzere KGF desteğinin limiti 25 milyar TL’den 50 milyar TL’ye yükseltilmiştir.
- Şirketin kredi ve itibarının korunması amacıyla, temerrüde düşen şirketlerin kredi siciline 2020 Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında "Mücbir Sebep" notu eklenmesine karar verilmiştir.

- İşletmelerin nakit akışının devamını sağlamak amacıyla kurumlar vergisi tahakkuk ve ödeme süresi 30 Nisan 2020'ye kadar uzatılmıştır. Covid-19 pandemisi nedeniyle alınan tedbirler neticesinde vergi kayıplarını önlemek amacıyla kola ÖTV'si %25'ten %35'e, puro ÖTV'si %40'tan %80'e yükseltilmiştir.

- 25 Mart 2020 tarihinde yayınlanan “Torba Kanun” ile krize karşı ciddi önlemler alınmış, finansmana ulaşmakta teminat derdi çeken tüm işletmelerin açılacak toplam 450 milyar TL’den fazla kredi olanağından faydalanması sağlanmıştır.

- Cumhurbaşkanlığı ve Hazine ve Maliye Bakanlığı işbirliğiyle ve TOBB tarafından “2020 Nefes Kredisi” adıyla yeni bir kredi uygulanmaya başlanmıştır.

Aşağıdaki Tablo 2.5.’de G-20 ülkelerinin Covid-19 pandemisinin ekonomik etkilerinden korunmak üzere uyguladıkları mali teşvik paketlerinin GSYİH’larına oranları gösterilmiştir. Buna göre en yüksek oranda ülkesinde mali teşvik sağlayan birinci sıradaki ülke Japonya olmuş ikinci sırada onu ABD izlemiş üçüncü sırada ise Avustralya yer almıştır. Avrupa Birliği üyesi ülkelerde Mali teşvik paketi/GSYİH oranının ortalaması % 4 olarak seyretmiştir. Türkiye ise bu listedeki ülkeler arasında 6. Sırada yer almakta ve uyguladığı mali teşvik paketinin tutarı GSYİH içerisinde % 5’lik pay kaplamaktadır.

Tablo 2.5. Covid-19 Pandemisi Nedeniyle G-20 Ülkelerinin Uygulamaya Koydukları Mali Teşvik Paketlerinin GSYİH’ye Oranları (%)

Ülke	Mali Teşvik Paketi / GSYİH (%)
1- Japonya	21.1
2- ABD	11
3- Avustralya	9.9
4- Kanada	9.8
5- Brezilya	8
6- Türkiye	5
7- Fransa	5
8- Almanya	4.9
9- İtalya	4.6
10- Arjantin	4
11- Endonezya	3.9

Kaynak: <https://www.statista.com/statistics/1107572/covid-19-value-g20-stimulus-packages-share-gdp/> (Erişim Tarihi: 29Eylöl 2021).

Tablo 2.5'te gösterildiği gibi Mayıs 2020'de çoğu G20 üyesi ölke, Covid-19 pandemisinin etkilerinin azaltılması amacıyla “mali teşvik paketleri” yürürlüğe koymuşlardır. G20 ölkelerinden Japonya, GSYİH'sinin yaklaşık %21,1'ine tekaböl eden en büyük mali teşvik paketini uygulayan ölke olmuştur. Türkiye'de uygulanan mali teşvik paketinin GSYİH'ye oranıysa %5 düzeyinde kalmıştır.

2.3.3. Covid-19 Pandemisinin Etkileriyle Mücadelede Dış Ticaret Politikası Uygulamaları

Covid-19, üretim ve dağıtım sistemlerini temelden değiştiren küresel bir salgındır. Pandemi öncesi geleneksel iş ilişkileri, geleneksel tedarik zincirlerinde aksama ve kırılmalarla birlikte değişim göstermektedir. Salgının toplam arz ve toplam talep dengesi üzerindeki etkisi, bir yandan dış ticaret hacmini düşürürken, diğer yandan yenilikçi gelişmeleri tetiklemiştir (Tekoğu, 2020: 38). Covid-19 pandemisinin Türkiye'nin dış ticaret ve dış ticaret politikası üzerindeki etkisinin bu çerçevede değerlendirilmesi önemlidir.

Dış Ticaret Politikasının Tanıtılması

Dış ticaret politikaları; yurtiçi üretim, teslim şekilleri, döviz kuru politikaları, dış ticaretin finansmanı, uluslararası ikili-çok taraflı antlaşmalar, tedarik zinciri yönetimi, gümrük uygulamaları gibi geniş yelpazede konuları içermektedir (Adıgözöl, 2020: 195).

Covid-19'un Ekonomik Etkileriyle Mücadelede Dış Ticaret Politikası Uygulamaları

Barua (2020b), pandeminin küresel boyutlara ulaşmasıyla uluslararası ticarete ve tedarik zincirlerinde bozulmalara sebep olan ekonomik etkilerinin ortaya çıktığını ifade etmiştir. Çalışmasında, pandeminin yalnızca ticari faaliyetlerde yeni metotlar ortaya çıkarmak ile kalmayacağını bununla birlikte kazananı ve kaybedeni olan ekonomiler açısından dünyadaki globalleşme ve ticari ilişkiler açısından yeni bir örgütlenme oluşmasına neden olacağını savunmaktadır.

Ticaret Bakanlığı (2020) devreye girmesiyle birlikte bazı ürünlerin ihracatına kısıtlamalar ve ön lisanslar getirilmiştir. Bu kapsamda salgınla mücadelede kullanılan bazı ürün ve tıbbi cihazların ihracatı için Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu'ndan ön izinler

alınmış, limon ihracatı gibi bazı tarım ürünlerinin ihracatı için ise Tarım ve Orman Bakanlığı'ndan ön izin alınması gerekmektedir. Öte yandan bazı ürünlerin ithalatı vergi muafiyeti, vergi indirimi ve tarife kota uygulamasına tabi olmuştur. Özellikle, pandemi ile mücadelede kullanılan ürünlerin ve bunların hammaddelerinin ithalatını kolaylaştırmak ve teşvik etmek için düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca, uluslararası gönderilerle ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştır (Ticaret Bakanlığı, 2020).

Covid-19 mücbir sebep olarak kabul edildiğinden, bazı gümrük işlemlerinin gecikme süresi, durdurulması veya ek süre verilmesine ilişkin yeni düzenlemeler ile transit geçişlerde fazla mesai cezası uygulanmamasına ilişkin yeni düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Bu süreçte gümrük işlemleri ve uygulamalarının elektronik ortamda hayata geçirilmesine hız verilmiştir. Tek pencere sisteminde elektronik başvuru işlemi, liman tek pencere sistemi, ithalat ve ihracat beyannameleri için yerinde gümrük beyannamesi işlemleri gibi birçok işlem online olarak gerçekleştirilmiştir. Ayrıca sarı ve kırmızı hat kriterleri en düşük seviyeye indirilmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2020a).

Tekoğlu (2020: 32-53) araştırmasında Türkiye'nin Covid-19 pandemisi sürecindeki dış ticaret kriz yönetimini değerlendirmiştir ve Covid-19 pandemisi önlemleri kapsamında ihracat, ithalat ve gümrüklerle ilgili yasal düzenlemeleri tartışmıştır. Bu kapsamda pandemi ile mücadelede kullanılan bazı ürünlerin ihracat kısıtlamaları ve ihracat ön izinleri ile ilişkilendirilmesi, temassız gümrük işlemleri ve gümrük işlemlerinin kolaylaştırılması gibi düzenlemeler ve uygulamalar hayata geçirilmiştir. Devlet tarafından düzenlenen vergi ve diğer teşviklerin, bankalara ve çalışanlara yönelik desteklerin iş dünyası ve ihracatçılar tarafından memnuniyetle karşılandığı belirlenmiştir. Ancak bu süreçte dijital ticaret trendlerinin öne çıkarak işletmeleri e-ticaret sitelerine sanal ticaret fuarlarına katılmaya ve ticari faaliyetlerde rol oynamaya teşvik ettiği tespit edilmiştir. Covid-19 pandemisi sürecinde dış ticaret faaliyetlerine yönelik alınan tüm bu önlemler iş dünyası ve dış ticaretle ilgili kurum ve kuruluşlar tarafından olumlu karşılanmıştır. Çalışma sonucunda, Türkiye'nin Covid-19 pandemi tedbirlerinde dış ticarete ilişkin McConnel'in (2003) kriz yönetim modelinde yer alan süreçler, karar alma ve siyasi unsurlar çerçevesinde Türkiye'nin politikalarının başarılı olduğu kanısına varmıştır.

Ay (2021) çalışmasında Covid-19 pandemisinin Türkiye'nin ihracat verileri üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Çalışmanın sonucunda pandeminin Nisan ve Mayıs

2020 aylarında Türkiye'nin ihracat rakamlarında düşmeye neden olduğu tespit edilmiştir. Haziran 2020 ayı ile beraber ihracat rakamlarında iyileşme görülmekle beraber pandemideki dalgalanmanın dış ticaret verilerinde belirleyici bir faktör olduğu saptanmıştır. Pandeminin gerek toplumsal sağlık gerekse ülke ekonomisi üzerinde meydana getirdiği olumsuz etkileri gidermekte uluslararası işbirliğinin ve koordinasyonun önemli olduğunu vurgulamıştır (Ay, 2021: 124-136).

Ece (2020: 47-66) çalışmasında, Türk konteyner limanlarının da önemli deniz yolları üzerinde konumlanması nedeniyle transit liman özelliği taşıdığını belirtmiş, alınan tedbirler nedeniyle Türk limanları tarafından elleçlenen dış ticaret ve konteyner yüklerinin sayısının arttığını tespit etmiştir. Kasım 2020'de elleçlenen konteyner miktarının yıllık bazda %3,3 arttığını, ihracat konteynerlerinin %2,0 arttığını ve transit konteynerlerinin ise %24,7 arttığını tespit etmiştir.

2.3.4. Covid-19 Pandemisiyle Mücadelede İstihdam Politikaları

Covid-19 pandemisi hayatın hemen her alanını etkilemiş ve şüphesiz işgücü piyasasını ve istihdamı derinden etkilemiştir. Covid-19 pandemisinin tetiklediği kriz, benzeri görülmemiş bir işgücü piyasası şoku ve artan işsizlik ile sonuçlanmıştır. Salgın döneminde işgücü piyasasında çalışanlar işsizlik, kısalan çalışma saatleri, esnek çalışma yöntemleri, ücretsiz izin gibi risk ve unsurlarla karşı karşıya kalmış ve önemli sayıda çalışan evden veya yarı zamanlı çalışmaya başlamıştır (Koca, 2020: 80).

Covid-19 pandemisi birçok ülkede eşi görülmemiş bir büyüklükte istihdam daralmasını beraberinde getirmiştir. İstihdamda yaşanan daralmanın göstergeleri işten çıkarmalar, çalışma süresindeki azalmalar ve çalışma saatlerindeki değişikliklerdir (Aykaç ve Murat, 2020: 100).

Türkiye de işgücü piyasasının yapısal özelliklerine göre işsizlik önemli bir sorun olarak görünmektedir. Artan işsizlik, kaçınılmaz olarak işsizliği ele alan politikaları tekrar gündeme getirmiştir. İşgücü piyasası ve işsizlik sorunları ekonomik büyüme ve kalkınmanın önündeki engellerdir. Bu nedenle işsizlik sorununun çözülmesi ya da makul bir düzeye indirilmesi açısından işsizlik sorununu çözmeye yönelik politikalar ortaya çıkmıştır. İşgücü piyasası politikaları geleneksel olarak aktif ve pasif müdahaleler olarak ikiye ayrılmıştır. İşsizlikle mücadelede aktif ve pasif istihdam politikaları her ülkede işgücü piyasasının yapısına göre farklılık göstermektedir (Koca, 2020: 78).

Pasif işgücü piyasası politikalarının temel amacı, işsizlerin ekonomik güvenliğini sağlamaktır. Pasif işgücü piyasası politikalarının temel amacı işsizlik oranını azaltmak veya istihdam oranını artırmak değil, işsizlere belirli bir süre gelir güvencesi sağlamaktır. Pasif işgücü piyasası politikaları, işsizliğin neden olduğu kişisel ve sosyal sorunların azaltılmasına yardımcı olmayı amaçlamıştır. Pasif işgücü piyasası politikalarından yararlananlar genellikle işsiz bireyler olmakla birlikte, çoğu durumda aktif işgücü piyasası politikaları işsizlere de açıktır; çalışma koşullarının daha iyi olduğu bir iş arayan veya okuldan çıktıktan sonra işe giden gençleri de kapsamaktadır (Koca, 2020: 78).

İş emri tedbirleri gözden geçirildiğinde, yurt dışına çıkışın kısıtlanması; yurt dışından dönen ve bu süreçte idari izne ayrılanların izole edilmesi; hamileler, doğum izni, 60 yaş üstü, kronik hastalığı olanlar olduğu görülmektedir ve bu durumda olanların isterlerse idari izin kullanmalarına izin verilmiştir ve evden çalışma veya esnek çalışma yöntemleri gibi uygulamalar benimsenmiştir.

Salgının yokluğunda 2020'de imalat sektöründe istihdamın %7,3, inşaat sektöründe istihdamın ise %8,8 azalması beklenmektedir. İmalat sektörü, pandemiye yanıt olarak küresel karantina kararının ardından girdi arzındaki kesintilerden büyük oranda etkilenmiştir. Bu olumsuz durum imalat sektöründe çalışanların yaklaşık olarak %70'ini olumsuz etkilemektedir. Bununla birlikte, 2020'nin ikinci yarısında üretim operasyonları yeniden daha verimli çalışarak tedarik zinciri aksaklıklarının üstesinden gelmeye yardımcı olmuştur. Pandeminin neden olduğu olumsuz dışsallıklardan en çok etkilenen bir diğer sektör ise toptan ve perakende ticaret sektörüdür. Salgının sektördeki istihdamda %5,1'lik bir düşüşe neden olduğu tahmin edilmektedir. Sektörün 2019'da toplam küresel istihdamın yaklaşık %15'ini oluşturduğu düşünüldüğünde, olası düşüşün etkisinin büyüklüğü daha da dramatik hale gelmektedir (ILO, 2021: 87-89).

Tüm dünya gibi Türkiye'de pandemi sürecinin işgücü piyasası üzerindeki olumsuz etkisini en aza indirmek için bazı önlemler almıştır. İlk olarak, kamu sektörü ve özel sektörde uzaktan çalışma ve esnek çalışma modelleri uygulanmaya başlamıştır. Pandemi dönemi boyunca çalışanların haklarını korumak için kısa çalışma ödenekleri uygulaması getirilerek işten çıkarmaların önüne geçilmeye çalışılmıştır (<https://www.hmb.gov.tr>).

Pandemi sürecinde çalışma hayatına ilişkin olarak uygulanan politika kararlarından bazıları aşağıdaki gibidir (TİM, 2020: 1-8 ve Balcı ve Çetin, 2020: 49-50):

- Salgından etkilenerek çalışmayı bırakan vatandaşlara çeşitli nakit destekleri sağlanmıştır.

- 2020 yılı boyunca esnek çalışma olanaklarını artırmak ve istihdamı korumak amacıyla kısa çalışma ödeneği almayan işletmelere aylık 75 TL “asgari ücret desteği” sağlanmış ve emekli ve dar gelirli vatandaşlara da çeşitli destekler sağlanmıştır.

- İşten çıkarma yasağıyla ilgili olarak Çalışma ve Sosyal Hizmet Bakanlığı tarafından hazırlanan torba yasa taslağı TBMM’de kabul edilmiş, 7244 sayılı Kanun olarak yürürlüğe girmiştir. 7274 Sayılı Kanunla 4857 sayılı İş Kanunu’nda değişiklik yapılmış, işten çıkarma yasağı getirilmesi ve ücretsiz izin dönemlerinde ödeme yapılması ile ilgili olarak 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu ile 4447 sayılı İşsizlik Sigortası Kanunu’nda da değişiklikler gerçekleştirilmiştir. (İşten çıkarma yasağının ve desteklerin süresi ek olarak 3 ay daha uzatılmıştır).

- 7244 sayılı Kanun gereğince işten çıkarılamayan işçiler, işverence 3 ay süreyle ücretsiz izine çıkartılabilecektir. Ücretsiz izin kullandırılan personele, İşsizlik Sigortası Fonu’ndan günlük 39,24 TL ödeme yapılacaktır; bu düzenlemeyle ücretsiz izine çıkartılan bir işgörene 30 gün üzerinden ödeme yapılması durumunda ayda yaklaşık 1.177 TL ödenecektir. Bu Kanuna aykırı bir biçimde çalışanlarını işten çıkaran işverene, işten çıkartılan her işçi için aylık brüt asgari ücret tutarında (2.943 TL) idari para cezası uygulanacaktır. Ayrıca, WTO’nun Covid-19 pandemisini ilanından sonra ve kanunun kabulünden önce, işten çıkarılanlar ve işsizlik maaşı alamayanlara ise İşsizlik Sigortası Fonu’ndan ödeme yapılması kararlaştırılmıştır.

- Covid-19 pandemisinin sebep olduğu istihdam azalmalarına karşı mühim bir tedbir olarak “Kısa Çalışma Ödeneği” uygulaması hayata geçirilmiştir. Uygulama, ekonomik açıdan zorlayıcı nedenler dâhilinde, işyerindeki haftalık çalışma sürelerinin geçici olarak asgari üçte bir oranında azaltılması ya da süreklilik koşulu aranmaksızın, işyerlerindeki faaliyetin tamamen ya da kısmen en az dört hafta süre ile durdurulması halinde uygulanabilmektedir. Uygulama kapsamında işçilere kısa çalışma ödeneği ödemesi yapılmakta ve sağlık sigortası primleri karşılanmaktadır. Bu ödemelerin tamamı İşsizlik Sigortası Fonu’ndan yapılmaktadır. İşverenlerin ödenekten faydalanabilmesi için ilk önce var olan istihdamını koruması ve bu süreçte işçi çıkartmaması gerekmektedir.

- Kısa Çalışma Ödeneği (KÇÖ) ile sigortalılara üç ayı geçmemek ve çalışmadıkları dönemde geçerli olacak şekilde gelir desteği temin edilmektedir.

Düzenlemeye göre; Kısa Çalışma Ödeneği tutarı, sigortalının son 12 aylık prime esas kazançları nazara alınarak hesaplanan günlük ortalama brüt kazancın %60'ı şeklinde belirlenmektedir. KÇÖ, aylık asgari ücretin brüt tutarının %150'sini geçmeyecektir. KÇÖ, faaliyetin tamamen durdurulması durumunda yapılan ödemeler her halükârda üst sınır olan 4.380,99 TL'yi geçemez.

- Covid-19 pandemisi döneminde “Asgari Ücret Desteği” biçiminde bir desteğinde uygulanması sürdürülmüştür. Asgari Ücret Desteği uygulaması için, 7226 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunun 29. maddesi ile 5510 sayılı Kanuna ilave edilen Geçici 80. maddeye göre; işverenler belli şartları sağlamak koşuluyla çalıştırdıkları işçi başına günlük 2,5 TL ve aylık 75 TL tutarındaki asgari ücret desteğinden faydalanabileceklerdir.

2.4. Alan Yazın Taraması

Literatürde Covid-19 pandemisinin dünya ekonomisi ve Türkiye ekonomisi üzerinde genel ve sektörel etkilerini araştıran özellikle 2020 ve 2021 yılında yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır.

2.4.1. Yabancı Yazın Taraması

Baker vd. (2020), Covid-19 pandemisinin hisse senedi piyasası volatilitelerini (oynaklığını), ekonomik belirsizliği ve işgücü piyasalarını esas alarak ABD ekonomisindeki makroekonomik göstergelerdeki etkilerini araştırmışlardır. Araştırmanın sonuçlarına göre; ABD'nin 2020 yılının son çeyreği itibariyle %11-20 bandında bir daralma ile yüzleşebileceği ve meydana gelen daralmanın yarısının Covid-19 pandemisine bağlı olan belirsizliklerden kaynaklandığını tespit etmişlerdir.

Barua (2020a), Covid-19 salgını sırasında ekonomik aktivite seviyeleri, toplam arz ve toplam talep, tedarik zincirleri, dış ticaret seviyeleri, döviz kurları, finansal istikrar ve risk faktörlerindeki değişiklikleri araştırmıştır. Pandeminin yol açtığı belirsizliğin seyrinin kamu güveninde düşüşe yol açarak tüketici ve üretici güven endekslerini olumsuz etkilediğini belirlemiştir. Bu olumsuz etkilerin, nihayetinde geri dönüşü olmayan makroekonomik sonuçlara yol açabilecek arz ve talep şokları yarattığını vurgulamıştır.

Fernandes (2020), çalışmasında Covid-19 pandemisinin sektörler ve ülkeler üzerindeki olası etkilerini araştırmıştır. 30 ülkeyi analiz eden bu çalışmada, koronavirüs

salgınının küresel ekonomik maliyeti ve farklı ülkelerdeki GSYİH büyümesi tahmin edilmiştir. Bulgulara göre, ülkelerin iyi durum senaryosunda %3-6, kötü senaryoda ise bazı ülkelerde %10 ve %15 oranında GSYİH düşüşü beklenmektedir. Yunanistan, Portekiz ve İspanya gibi hizmet sektörüne ve turizme dayanan ülkelerin de GSYİH'larının %15'ten fazla düşmesi beklenmektedir. Ayrıca dış ticarete dayalı ülkelerin de ciddi şekilde etkilenmesi beklenmektedir.

Guerrieri vd. (2020), Çalışmalarında, Covid-19 pandemisi ile ilişkili ekonomik aksaklıkların (ofis kapanmaları, işten çıkarmalar) Keynesyen arz şoku teorisi ile aynı özellikleri gösterip göstermediğini tespit etmeyi amaçlamışlardır. Yapılan işlerde ki başarısızlıkların ve iş kayıplarının ekonomik durgunluğu daha da kötüleştirdiği tespit edilmiştir. Pandemi ortamında standart maliye politikasının daha az etkili olacağını ve Keynesyen çarpan etkisinin muhtemelen azalacağını ifade etmişlerdir. Uygulanan para politikası işletmelerin piyasadan çıkış yapmasını engelleyebilir, salgından etkilenen işçiler yeterince korunmalı ve dolar üzerinde fazla bir etkisi olmasa da maliye politikası uygulanmalıdır.

Mhalla (2020) araştırmasında global ekonomiyi ve neredeyse bütün sektörleri etkileyen Covid-19 pandemisinin iki ana sektör olan havacılık sektörü ve petrol sektörüne etkilerini incelemiştir. Çalışmanın sonucunda pandeminin sürmesi durumunda başta Çin olmak üzere, küresel boyutta ekonominin negatif olarak etkilenebileceğini tespit etmiştir. Aynı zamanda Covid-19 pandemisinin kısa dönemde hava taşımacılığı ve havacılık sektörünü negatif etkileyeceği, sürmesi halinde dünya petrol üretimine büyük anlamda etki edebileceğini savunmuştur.

Botta vd. (2020) Koronavirüs salgınının arz ve talep şoklarının kompleks bir bileşimi olduğu gerçeğine değinerek, hükümetlerin AB ülkelerinde kurumsal sektörü ve haneleri desteklemek için zorunlu müdahaleler uyguladığının altını çizmiştir. ECB'nin para politikası uygulaması olarak birincil piyasada kuponlu tahvil satın alarak salgına tepki olarak para politikasını destekleyebileceğini vurgulamışlardır. Pandeminin etkisi azaldıkça Avrupa çapında büyük bir kurtarma operasyonunun gerekli olduğunu iddia etmişlerdir.

Eichenbaum vd. (2020) Araştırmalarında, pandemi ve ekonomik aktivite arasındaki ilişkiyi ortaya koyan bir epidemiyolojik model oluşturmuşlardır. Ayrıca pandeminin talep ve arz şokları üzerindeki etkisini de analiz etmişlerdir. Çalışmada, tüketici davranışları ve

Üretim daralmaları Covid-19'dan ölenlerin sayısı ile ilişkilendirilerek üretim (ıktı) ve tüketim daralmalarının pandeminin şiddetini azalttığı kanısına varılmıştır. Başka bir deyişle, toplumun ekonomik ve sosyal hareketliliğini sınırlamanın pandeminin şiddetini azaltabileceği sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte, aynı model, hareketliliği kısıtlamanın bir resesyonun boyutunu artırdığını da vurgulamaktadır.

Loayza ve Pennings (2020) alışmalarında Covid-19 pandemisinin neden olduğu krizi yeni politika zorlukları yaratan devasa bir eş zamanlı negatif talep ve negatif arz şoku olarak tanımlamışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre, kısa dönemde odak noktasının, virüsün yayılmasını yavaşlatan kısıtlama ve tedbir kararları ve bir sağlık krizinin kitlesel işsizlik ve iflaslara yol açmasını önleyecek acil yardım tedbirleri olması gerektiği belirtilmiştir. Kısa vadede makroekonomik politikaların amacı, ekonomiyi canlandırmak değil ki bu arzı kısıtlayan sınırlama önlemleri göz önüne alındığında zaten imkânsızdır ve bu sebeple politikaların amacı daha çok halk sağlığı önlemlerinden etkilenenleri desteklemektir. Virüsün yayılması kontrol altına alındıktan ve sınırlama önlemleri gevşetildikten sonra, makroekonomik politikanın dikkati daha standart talep yönlü makroekonomik teşviklere dönebilir.

Padhan ve Prabheesh (2021) alışmalarında Covid-19 salgınının Türkiye ekonomisinin üzerine etkilerini araştırmış ve salgının etkilerinin azaltılması için politika önerilerinde bulunmuşlardır. Çalışmanın sonuçları ulusal ve uluslararası düzeyde daha fazla koordinasyona gereksinim olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu alışma, Covid-19 pandemisinin negatif ekonomik etkilerini azaltabilmek üzere para politikaları, maliye politikaları ve mali destek ve teşvikler olmak üzere l birleşimin koordinasyon ile uygulanması gerektiğini önermektedir.

Ozili (2020) alışmasında Nijerya'daki Covid-19 pandemisinin ekonomi üzerindeki etkisini ve Covid-19 pandemisi krizini kötüleştiren yapısal nedenleri analiz etmiştir. Çalışmanın bulguları, Nijerya'daki ekonomik gerilemenin, düşen petrol fiyatları ve Covid-19 pandemisinin yayılmasının bir kombinasyonu tarafından belirlendiğini ve bunun sadece petrol ürünlerine olan talepte düşmeye yol açmadığını, aynı zamanda para politikalarının uygulanması gerektiğini ifade etmiştir. Hükümetin krize, Covid-19 pandemisinden etkilenen işletmelere ve az sayıda hane halkına mali yardım sağlayarak cevap verdiğini tespit etmiştir. Ülkedeki para otoritesi, destekleyici para politikalarını benimsemiş ve bazı sektörlere 3,5

trilyon Dolar kredi desteği sunmuştur. Bu gayretlerin ekonomik krizin oluşmasını engellemesi gerektiği halde bu böyle olmamıştır. Ekonomik aktörler, çok hızlı yayılan Covid-19 virüsüne yakalanma korkusuyla ekonomik faaliyetlere serbestçe girememişlerdir.

Demertzis vd. (2020), Covid-19 pandemisinin Avrupa ekonomisi üzerindeki etkisini değerlendirmiştir. Araştırmanın sonucunda, tavsiyeleri Ulusal Sağlık Hizmeti için yeterli ulusal fon sağlamak, en çok etkilenen bireyleri, şirketleri ve yerel toplulukları desteklemek için planlanan önlemleri uygulamak veya desteklemek ve geniş makroekonomik sigorta sağlamaktır. Çalışmalarında Tüm AB üye ülkelerindeki şirketlere, mali ve nakit akışı kısıtlamalarını hafifletmek ve istihdamı korumak için teşvikler sağlamak için sosyal güvenlik katkı paylarını veya bordro vergilerini üç ay boyunca yarıya indirmelerini tavsiye etmişlerdir. Bu tür önlemler GSYİH'nin %2,5'ini destekleyebilir ve iddiaya göre bütçe açığını artırarak finanse edilebilir. ECB'nin yeterli dolar likiditesi sağlamak için yeterli likidite sağlaması gereken takasları artırması ve tahvil piyasasının sıkıntıya girmesini önlemek için tahvil alım programını artırması gerektiğini vurgulamışlardır.

Mckibbin ve Fernando (2020:1-43) Covid-19'un küresel makroekonomi üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Bu çalışmada yedi Covid-19 senaryosu oluşturulmuş ve makroekonomik sonuçları tartışılmıştır. Araştırmalar, politika yapıcılarının otomatik dengeleyicilerin bütçe açıklarını artırmalarına izin verdiğini ve ardından bunu kamudan alınan vergilerle kapatmaya çalıştığını göstermektedir. Çalışmada oluşturulan senaryoların, tüm ekonomilerde, özellikle nüfus yoğunluğunun yüksek ve sağlık sistemlerinin gelişmemiş olduğu yerlerde sağlık sistemlerine yatırım yaparak önlenebilecek maliyetlerin ölçeğini gösterdiği sonucuna varılmıştır.

2.4.2. Türkiye'deki Alan Yazın Taraması

Arabacı ve Yücel (2020a) çalışmalarında, Covid-19 pandemisinin Türkiye ekonomisine etkilerini ve TCMB tarafından finansal istikrarı sağlamak amacıyla alınan önlemleri incelemişlerdir. Covid-19 salgınının negatif etkilerini önlemek için, TCMB'nin geniş kapsamlı bir tedbir paketi uygulamaya koyduğunu tespit etmişlerdir. Bu kapsamda TCMB enflasyon görünümüne bağlı olarak bir hafta vadeli repo ihale faizini % 8,75'e indirmiş, açık piyasa işlemleri aracılığıyla sağlanan net fonlama miktarında artış sağlanmıştır. Reel sektöre aktarılan kredi akışının kesintiye uğramadan sürdürülebilmesini sağlayabilmek üzere bankalara ilave likidite imkânları verilmiştir. Covid-19 salgınının

Türkiye ekonomisi üzerindeki negatif etkilerinin en aza indirilebilmesi için maliye politikası ile birlikte para politikası ve diğer politika araçlarının kullanılması gerektiğini önermişlerdir.

Ceylan vd. (2020), Covid-19 pandemisinin potansiyel ekonomik etkisini analiz etmişlerdir. Çalışma, pandeminin olumsuz etkilerine karşı en acil sosyal ve ekonomik önlemler olarak işsizliğin gelirler üzerindeki etkisini ortadan kaldıracak ve tüm sektörlerin güvenliğini sağlayacak önlemler alınması gerektiğini vurgulamıştır. Araştırmalar, kalıcı iş kayıplarını önlemek için hizmet, perakende ve hatta sanayi sektörlerinin desteklenmesini ve sağlık hizmetlerinin finansmanı ve yönetiminin sürdürülebilirliğinin geleceğe hazırlık için yeniden yapılandırılması gerektiğini önermektedir.

Şanlı (2020) çalışmasında Covid-19 pandemisinin dünyadaki ekonomik etkilerini Keynesyen model kapsamında incelemiştir. Son 10 yıl içinde GSYH'yi oluşturan 3 temel sektörün GSYİH içerisindeki ortalama paylarını hesaplamış, 2020 yılında her bir sektörde meydana gelecek %5'lik değişimin küresel GSYİH'yi % kaç oranında etkileyeceği tahmin etmeye çalışmıştır. IMF, DTÖ, ILO gibi uluslararası kuruluşların tahminlerine göre 2020 yılında küresel ekonominin ve ticaretin daralması, işsizlik oranının artması beklenmektedir. Keynesyen modele göre, bir ülkenin makroekonomik dengesinin pandemiden nasıl etkilendiğine dair kapsamlı bir analiz yapılmıştır. Modelde en etkili unsurun kamu harcamaları olduğu, kamu harcamalarının maliye politikası olarak etkin bir şekilde kullanılabilmesi için faiz ve enflasyon süreçleri başta olmak üzere iç ve dış dengelerin doğru yönetilmesi gerektiği tespit edilmiştir.

Adıgüzel (2020) çalışmasında Covid-19 pandemisinin Türkiye ekonomisine etkilerini makroekonomik göstergeler üzerinden incelemiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre Covid-19 pandemisinin Türkiye ekonomisinde; üretimi, istihdamı, kişisel ve işletme gelirlerini, ihracatı, cari açığı, bütçe açığını ve toplam borç yükünü pandeminin süresine bağlı olarak negatif etkileyerek durgunluğa sebep olduğu ve pandemi süresine bağlı olarak GSYİH'de yaklaşık 400-675 milyar TL arası kayba neden olabileceği tahmin edilmiştir.

Soylu (2020) çalışmasında, Koronavirüs salgınının Türkiye ekonomisine etkisine bağlı olarak makroekonomik göstergelerde meydana gelen değişimleri araştırmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre ekonomik göstergelerdeki değişimler, Covid-19 salgınıyla mücadele çerçevesinde uygulanan genişletici para ve maliye politikalarının Türkiye ekonomisinde "V" şeklinde bir eğilimin habercisi olduğunu göstermektedir. Covid-19'un

etkisi ile Türkiye ekonomisinin yatırım fonksiyonunun uzun vadede yeniden yapılandırılması ihtiyacı yeniden önem kazanmıştır. Covid-19, Türkiye ekonomisini gösteren ekonomik göstergelerden sektörel güven endekslerini, dış ticaret istatistiklerini, işgücü piyasası oranlarını, sanayi üretim endeksini ve turizm gelirlerini doğrudan etkilemiştir.

Duran ve Acar (2020) çalışmalarında, Koronavirüs pandemisinin küresel ekonomiye etkilerini sektörel bazda analiz etmiş ve makro-ekonomik ve sosyo-kültürel sonuçlarını tartışmışlardır. Sonuç olarak Türkiye gibi çok sayıda ülkede 2020 yılında ekonomik daralma beklenirken, Avro bölgesinde bu daralmanın %10'ları bulacağı öngörülmüştür. Diğer taraftan alınan tedbirlere rağmen, bütçe açığı, cari açık, kamu harcamaları, işsizlik ve enflasyon gibi makro-ekonomik göstergelerin olumsuz şekilde etkilendiği tespit edilmiştir.

Oral ve Sevinç (2020) çalışmalarında Türkiye'de ilk vaka görüldüğü 2020 Mart ayından 2020 Eylül ayına değin olan dönemde pandeminin ekonomik etkilerini incelemeyi amaçlamışlardır. Bu amaçla makroekonomik gösterge olarak ekonomik büyüme, enflasyon ve işsizlik seçilerek inceleme yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda pandeminin ekonomi üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Pandemiyle birlikte işsizlikte artış, enflasyon oranlarında yükselme ve ekonomik büyümede düşme gözlenmiştir. Diğer taraftan pandemi sürecinin ekonomi üzerindeki negatif etkileriyle birlikte bazı pozitif dışsallıkları da olmuştur. Örneğin bu kapsamda internet üzerinden yapılan alışverişlerin arttığı tespit edilmiştir. Çalışmanın sonucunda pandeminin ekonomik faaliyetler üzerinde bir etkiye sahip olduğu açıklanmıştır. Türkiye'de pandeminin ekonomi üzerindeki olumsuz etkisinin giderilmesi için bilhassa kamu bankaları vasıtasıyla likidite bolluğu sağlanmaya çalışılarak talep düşmesinin önüne geçilmesi hedeflenmiştir.

Kaya (2020) çalışmasında Covid-19 pandemisinin küresel ekonomi üzerindeki etkilerini küresel ticaret hacmi, kamusal finansman dengesi, enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme oranları olmak üzere beş başlık altında incelemiştir. Araştırmancının sonuçlarına göre pandemi kaynaklı küresel krizin ekonomi üzerindeki ilk sinyali ticaret hareketlerinde meydana gelen yavaşlama ile kendini göstermiştir. Pandeminin etkisiyle ve belirsizliğin sürmesi ile birlikte enflasyon oranlarının yükselmesi, dış borçların artması, büyümenin yavaşlaması beklenmektedir.

Koyuncu ve Meçik (2020) Pandeminin Türkiye'deki sektörler ve sektörler arasındaki etkisini araştırmayı amaçlamışlardır. Bu amaçla, COVID-19 pandemisinin neden olduğu şokun bu sektörleri nasıl etkilediğini analiz etmek için VAR analizini kullanmışlardır. Çalışmada sanayi üretim endeksi, kapasite kullanım oranı, inşaat maliyet endeksi, perakende ticaret ve hizmet endeksi, istihdam oranı, ithalat ve ihracat sanayi endeksi kullanılarak analiz yapılmıştır. Bulgular, Covid-19 pandemisi bağlamında, negatif şoklara yanıt vermek için analiz sırasında incelenen sektörlerin sonuncusunun inşaat sektörü olduğunu göstermektedir. Sanayi sektörü, perakende ticaret ve hizmet ile imalat sektörü ise olası şoklara en duyarlı sektörlerdir.

Koç ve Yardımcıoğlu (2020) çalışmasında, Koronavirüs salgınıyla mücadele için Türkiye ve AB ülkeleri tarafından alınan önlemleri inceleyerek mali teşvikleri karşılaştırmışlardır. Çalışma sonucunda AB ülkeleri ve Türkiye'nin kredi ve likidite desteği, doğrudan gelir desteği, vergi indirimleri, vergi teşvikleri, sağlık sistemini desteklemeye yönelik teşvikler ve vergi ertelemeleri gibi teşvik ve destek araçlarını kullandığı tespit edilmiştir. Türkiye'nin özellikle sağlık sistemini desteklemeye yönelik teşvikler ve tedbirler açısından AB ülkelerine kıyasla süreç yönetiminde başarılı olduğunu savunmuşlardır.

Fırat (2020) çalışmasında, Covid-19 pandemisi döneminde gelişmekte olan ülkelerin ve Türkiye ekonomisinin ekonomik koşullarını, hangi ekonomik koşulların devam ettiğini ve bu süreçte dünya çapında yaygın olarak uygulanan maliye politikalarını incelemiştir. Çalışmanın amacı, Türkiye'nin uyguladığı maliye politikalarının Covid-19 pandemi krizinin ekonomik etkileriyle başa çıkmak için yeterli olup olmadığını ve Uluslararası Para Fonu tarafından desteklenen istikrar sağlayıcı politikalara ihtiyaç olup olmadığını araştırmaktır. Elde edilen bulgulara dayalı olarak, gelişmekte olan ülkelerin yüksek kamu borcu, aşırı enflasyon, yüksek işsizlik, düşük büyüme oranları ve sermaye çıkışlarının olduğu bir ortamda pandemi krizine yakalandığı tespit edilmiştir. Çalışmada, krizin etkisini azaltmak için Türkiye'de işsizlik sigortası ve gelir vergisi gibi otomatik istikrar sağlayıcıların maliye politikası aracı olarak kullanılması gerektiği ve şirketlere ve hanehalkına ek destek sağlanması gerektiği önerilmiştir.

Elgin vd. (2020) çalışmalarında, Covid-19 pandemisine tedbir olarak 166 ülke tarafından benimsenen farklı ekonomik politika önlemlerinin kapsamlı bir incelemesini yapmışlardır. Bu amaçla finansal, parasal ve döviz kuru ölçümlerini kapsayan geniş bir

database oluşturulmuştur. Analiz yöntemi olarak temel bileşen (faktör) analizi yöntemi kullanılmıştır. Model olarak tüm politika önlemlerini birleştiren bir “Covid-19 Ekonomik Teşvik Endeksi” oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu endeks, alınan ekonomik tepkileri standartlaştırma hedefini gütmektedir ki; hükümetler tarafından uygulanan aynı politikadaki ülkeler arası sonuç farklılıklarını incelemiştir. Çalışmada yapılan regresyonlar sonucunda nüfusun medyan yaşı, kişi başına hastane yatak sayısı, kişi başına GSYİH ve vaka sayısının tümünün ülkelerin ekonomik politika uygulamalarının kapsamı ile önemli ölçüde ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kılıç (2020) araştırmasında Koronavirüs salgınının Türkiye’deki sektörler üzerindeki etkilerini BİST sektör endekslerine etkisi açısından analiz etmiştir. Çalışmanın sonucunda ekonomik olarak çok sayıda olumsuz etkisi bulunan Koronavirüs pandemisinin, BIST’te sektörel endeks getirileri üzerinde de yaygın olarak negatif etkisinin bulunduğu saptanmıştır. Turizm ve tekstil sektörlerinin en yüksek negatif etkiye maruz kaldıkları, ticaret sektörününse pandemi sürecinde pozitif olarak etkilendiği saptanmıştır.

Tayar vd. (2020) Covid 19 pandemisinin etkilerini BİST sektör endeksleri üzerinden analiz etmişlerdir. Araştırmanın sonuçlarına göre Covid-19 pandemisinin sektörler üzerinde genel manada negatif etkilerinin olduğunu tespit etmişlerdir. Ulaştırma, elektrik, sanayi ve teknoloji sektörlerinin Covid-19 pandemisinden ekonomik olarak anlamlı şekilde etkilere maruz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ticaret, gıda-içecek, turizm, tekstil ve hizmetler sektörlerinde anlamlı etkiler bulunamamıştır. Pandemi mali endekste olumsuz sonuçlara neden olmuştur. Covid-19 pandemisinin teknoloji sektörü üzerinde negatif etkilere sebep olduğu sonucuna varılmıştır. Para politikası tedbirlerine ilave olarak maliye politikaları bakımından da bu dönemde birtakım destekler sağlanması gerektiğini önermişlerdir.

Göker vd. (2020) çalışmalarında Covid-19 pandemisinin Türkiye’nin finansal piyasaları üzerindeki etkisini BİST’te yer alan 26 adet sektör (alt sektör) endeksleri üzerinden analiz etmişlerdir. Araştırmanın sonuçlarına göre, farklı zaman dilimlerine göre değişiklik gösterse bile genel olarak pandemi sürecinden en fazla negatif etkilenen sektörlerin turizm, spor ve tekstil sektörleri olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle sektörlerle yapılan yatırımların hacminde düşme olduğu görülmüştür. Öte yandan, temel tüketim sektörleri olarak ifade edilen gıda, kimya ve bankacılık sektörlerinde ise pozitif değerlerin bulunduğu saptanmıştır.

Öztürk vd. (2020) çalışmalarında Covid-19 pandemisinin BİST'e etkisini araştırmışlardır. Bulgular, salgının hemen hemen tüm sektörleri olumsuz etkilediğini göstermiştir. Ortalama olarak sanayi, hizmet sektörü ve finansın oluşan üç sektör, salgının etkisiyle temelde aynı ama sektör düzeyinde farklılıklar göstermiştir. Araştırma, metal ürünler, makine, spor, turizm, ulaşım, bankacılık ve sigortacılığın salgından en çok etkilenen sektörler olduğunu, gıda, içecek, toptan ve perakendenin ise daha az etkilenen sektörler olduğunu ortaya koymuştur.

Şit ve Telek (2020) araştırmalarında Covid-19 pandemisinin altın ve dolar fiyatları ile getirileri üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda pandemiye bağlı vaka ve ölüm sayıları ile dolar endeksinin eş bütünleşik olduğunu tespit etmişlerdir. Diğer taraftan vaka sayısı ve ölüm sayılarındaki pozitif şokun dolar endeksi ve altının ons fiyatları üzerinde aşırı dalgalanmaya sebep olduğu saptanmıştır. Bu çalışmadaki bulguları destekler nitelikte Sarı ve Kartal (2020) araştırmalarında Covid-19 vaka sayıları ile altın fiyatları arasında aynı yönde pozitif bir korelasyon olduğunu tespit etmişlerdir.

Özatay ve Sak (2020) çalışmalarında Covid-19 salgınının ekonomik faaliyetler üzerindeki etkilerine yer vermişler, pandemiyle mücadelede alınabilecek önlemleri tartışmışlardır. Pandeminin tedarik zinciri, istihdam, üretim gibi ekonomik birimlere etkilerine değinmiş ve çözüm yolları önermişlerdir.

Literatürü özetleyecek olursak, Covid-19'un hastalık ve ölüm gibi temel etkilerinin yanı sıra ciddi sosyal, ekonomik ve finansal etkileri olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Ekonomi ve finansal alanda yapılan çalışmalar incelendiği zaman, Covid-19 pandemisinin iş gücü talebi ve arzı, ülkelerin risk primleri, sanayi kapasite kullanım oranları, sektörlerle göre üretim ve tüketim talebindeki değişimler, menkul kıymetler borsaları, altın fiyatları, döviz kurları, hükümet harcamaları, GSYİH kayıpları, petrol fiyatları, turizm ve seyahat sektörü, ticaretteki arz ve talep, tüketici tercihlerindeki değişimler üzerine etkilerinin araştırıldığı, incelendiği ve tahminler yürütüldüğü gözlenmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

3.1. Araştırmanın Modeli

Sosyal bilimlerde nitel ve nicel araştırmaların beraber kullanılmasının gelişmesiyle her iki tür veri toplama yöntemini kullanarak yapılan karma yöntem araştırmaları da yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada araştırma yöntemi olarak “karma yöntem” araştırması uygulanacaktır.

Creswell (2003)’e göre çok sayıda veri toplama yönteminin ve analiz yöntemlerinin araştırmalara dahil edilmesiyle, bu tür araştırmaların kompleks yapısını ortadan kaldırmak üzere daha açık metotlara ihtiyaç doğmuştur. Bununla birlikte bu yöntemler araştırmacıların daha kolay anlaşılabilir bir model tasarımı yapabilmelerine olan ihtiyacı karşılamak üzere geliştirilmiştir. Karma yöntem araştırmaları, araştırmacıların bir çalışma ya da birbirini takip eden çalışmalar içinde nitel ve nicel yöntemleri, yaklaşımları ve kavramları birleştirmesi olarak tanımlanmaktadır.

Karma yöntem araştırması, nitel ve nicel yöntemlerle veri toplamaya, analiz etmeye ve bütünleştirmeye imkân sağlayan araştırma yöntemi şeklinde tanımlanmaktadır (Creswell and Plano Clark, 2003: 209). Karma araştırma yöntemi, nitel ve nicel araştırmalar arasında bir bağlantı kurulmasına yardımcı olan bir yöntemdir.

Tashakkori ve Teddlie (1998) karma yöntem araştırmasını nitel ve nicel yöntemlerle gerçekleştirilen pragmatist (faydacı) felsefeye dayalı araştırma şeklinde tanımlamışlardır. Tashakkori ve Creswell (2007) ise karma yöntem araştırmasını, araştırmacıların, aynı araştırma içerisinde nicel ve nitel yöntemleri kullanarak veri topladıkları, analiz ettikleri, bulguları bütünleştirdikleri ve ileriye dönük çıkarımlarda bulundukları araştırma biçiminde tanımlamışlardır. Sonuç olarak “karma yöntem araştırması” araştırma problemini kapsayıcı ve çok boyutlu olarak incelemek üzere, pragmatist felsefenin prensipleri doğrultusunda nitel ve nicel yöntemlerle beraber kullanılarak yapılan araştırmadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 322).

Karma araştırma yönteminin temel ilkesi, araştırmacının farklı stratejileri, yöntemleri ve yaklaşımları kullanmak suretiyle çoklu veriler toplamasıdır. Diğer taraftan karma araştırma yönteminin temel önermesi “nicel ve nitel yaklaşımları beraber kullanmak, her bir

yaklaşımı ayrı ayrı kullanarak araştırmanın problemlerini daha iyi anlamayı sağlamaktır (Creswell, 2006).

Bu kapsamda nitel araştırma yöntemlerinden “belge incelemesi” yöntemi nicel araştırma yöntemlerinden ise ekonomik göstergelerin incelenmesi için trend tekniği kullanılarak araştırma gerçekleştirilecektir.

Zaman serilerinin uzun devre eğilimine trend adı verilmektedir. Zaman serisi şeklinde ifade edilen verilerde devreden devreye (dönemden döneme, aydan aya, yıldan yıla vb) dalgalanmalar veya artışlar ve azalışlar olacaktır. Zaman serilerindeki veriler uzun dönemde artma veya azalma eğilimi gösterebilecekleri gibi, sabit de kalabilirler. Örneğin kişi başına milli gelir bazı yıllarda artarken bazı yıllarda azalabilir. Kişi başına milli gelirin trendi bu kısa devreli artış ve azalışların sonucunda zaman serisinin gösterdiği eğilimdir. Serilerin trendleri doğrusal ya da eğrisel olabilir ve trendin belirlenmesi için mümkün olduğu kadar fazla dönem verisi kullanılması gerekir. Bir serinin trendinin belirlenmesinin en basit yolu serinin grafiğini çizmektir (Turanlı ve Selahattin, 2015: 504-505). Bu kapsamda çalışmada değişkenlerin zaman serilerindeki eğilimleri grafiklerle ifade edilmiştir.

3.2. Evren ve Örneklem

Ekonominin makroekonomik göstergeleri pandeminin etkisinin tespit edilebilmesi açısından en önemli kaynak niteliğindedir. Türkiye ekonomisine ait ekonomik göstergeler veri seti araştırmanın evrenidir. Bu veri seti evreni içinden pandemi öncesi bir buçuk yıllık ve pandemi sonrası bir buçuk yıllık veri karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

3.3. Verilerin Toplanması

Makroekonomik göstergeler Covid-19 pandemisinin etkisinin ortaya çıkarılması bakımından önemli bir kaynaktır. Araştırma kapsamında kullanılacak Türkiye’nin Covid-19 pandemisi öncesi ve pandemi sürecindeki makroekonomik göstergeleri (nicel veriler: enflasyon oranları, faiz oranları, döviz kurları, işsizlik oranları ve GSYİH vb.) TCMB, TÜİK ve T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı web sayfalarındaki istatistiki verilerden derlenmiştir.

3.4. Verilerin Analizi

Toplanan veriler excelde işlenerek grafikler halinde gösterilmiştir. Bu şekilde işlenen kantitatif verilerin yorumları yapılmıştır. Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine

Etkilerinin Temel Makro Ekonomik Göstergelerle Analizi yapılmıştır. Toplanan verilerin analizinde excel programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde trend tekniği kullanılmıştır. Veri setindeki verilerin geçerliliği, güvenilirliği test edilmiştir.

3.5. Bulgular ve Yorum

3.5.1. 2019 Sonu İtibarıyla, Pandemi Öncesi Türkiye Ekonomisinin Genel Görünümü

2019 yılının makroekonomik göstergeleri Covid-19 pandemisi krizinin ekonomi üzerindeki etkilerini anlayabilmek açısından oldukça önemlidir. Covid-19 pandemisinden önceki ekonomik büyüme, enflasyon, faiz oranları, dış ticaret ve istihdam verileri gibi veriler kriz sürecinde yaşananları ve kriz sonrasında yaşanacakları öngörebilmek için başlangıç noktası olmaktadır. Covid-19 pandemisi süreciyle beraber dünya ekonomisi bakımından küçülme yönündeki veriler tekrar revize edilirken, Türkiye ekonomisinin 2019 yılındaki görünümü de göz önünde bulundurularak, yapılan harcamalar, pandemi ile mücadelede kullanılmak üzere ayrılan bütçe, finansal piyasalardaki dalgalanmalar Türkiye açısından küresel pandemi krizinin etkilerinin hangi yönde ve hangi boyutlarda gerçekleşeceği sorularını gündeme getirmektedir.

Türkiye ekonomisi küresel Covid-19 pandemisine makroekonomik dengeler açısından durgunluğa girilen ve yapısal sorunların devam ettiği bir dönemde yakalanmıştır (Sertkaya ve Baş, 2021: 150). 2017-2019 yılları arasında GSYİH ve kişi başına milli gelirde dolar bazında azalma olmuştur. 2019 yılında ekonomik büyüme %1'in altında gerçekleşmiştir. Türkiye yüksek işsizliğin, enflasyonun, dış borcun ve bütçe açıklarının arttığı ve TCMB rezervlerinin azaldığı bir dönemde Covid-19 pandemisiyle yüzleşmiştir. Hazine ve Maliye Bakanlığı verilerine göre 2019 yılı üçüncü çeyreğinde Türkiye'nin toplam dış borcunun GSYİH'ye oranı %59,1 olmuştur. Ortaya çıkan ekonomik durumda 2017 sonrasında yapılan seçimler, Türkiye ile ABD arasında 2018 yılında yaşanan Peder Brunson olayı ve bunun sonucunda ortaya çıkan TL devalüasyonu ve kur şokları sonucunda uygulanan popülist politikalar etkili olmuştur (Fırat, 2020: 214).

Tablo 3.1. Türkiye Ekonomisinin Genel Dengesi (2015-2019)

	2015	2016	2017	2018	2019
Büyüme					
GSYİH (Milyar USD)	862	863	853	789	754
GSYİH (Milyar TL)	2.339	2.609	3.111	3.724	4.280
Büyüme Oranı (%)	6,1	3,2	7,5	2,8	0,9

Enflasyon (%)					
TÜFE (Yıllık)	8,81	8,53	11,92	20,30	11,84
Yurt İçi ÜFE (Yıllık)	5,71	9,94	15,47	33,64	7,36
İşgücü Piyasası Verileri Mevsimsellikten Arındırılmış					
İşsizlik Oranı (%)	10,2	12,0	9,9	12,8	13,0
İşgücüne Katılım Oranı (%)	51,7	52,4	53,1	53,0	52,3
Döviz Kurları					
TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru	99,2	93,6	86,3	76,4	76,1
USD/TL	2,92	3,52	3,79	5,32	5,95
EUR/TL	3,17	3,71	4,55	6,08	6,68
Döviz Sepeti (0,5*EUR+0,5*USD)	3,04	3,61	4,17	5,70	6,32
Dış Ticaret Dengesi (Milyar USD)					
İhracat	151,0	149,2	164,5	177,2	180,8
İthalat	213,6	202,2	238,7	231,2	210,3
Dış Ticaret Dengesi	-62,6	-52,9	-74,2	-54,0	-29,5
İhracatın ithalatı Karşılama Oranı (%)	70,7	73,8	68,9	76,6	86,0
Ödemeler Dengesi (Milyar USD)					
Cari İşlemler Dengesi	-27,3	-26,8	-40,6	-20,7	8,7
Finans Hesabı	-21,2	-21,7	-46,8	-10,9	1,8
Doğrudan Yatırımlar (Net)	-14,2	-10,8	-8,4	-9,4	-5,6
Portföy Yatırımları (Net)	15,3	-6,4	-24,1	3,1	1,2
Diğer Yatırımlar (Net)	-10,6	-5,3	-6,2	5,7	-0,2
Rezerv Varlıklar (Net)	-11,8	0,8	-8,2	-10,4	6,3
Net Hata ve Noksan	6,1	5,1	-6,3	9,8	-6,9
Cari İşlemler Açığı/GSYİH (%)	-3,2	-3,1	-4,8	-2,6	1,2
Bütçe Gerçekleşmeleri (Milyar TL)					
Harcamalar	506,3	584,1	678,3	830,5	999,5
Faiz Harcamaları	53,0	50,2	56,7	74,0	99,9
Faiz Dışı Harcamalar	453,3	533,8	621,6	756,5	899,5
Gelirler	482,8	554,1	630,5	757,8	875,8
Vergi Gelirleri	407,8	459,0	536,6	621,3	673,3
Bütçe Dengesi	-23,5	-29,9	-47,8	-72,8	-123,7
Faiz Dışı Denge	29,5	20,3	8,9	1,3	-23,8
Bütçe Dengesi/GSYİH%	-1,0	-1,1	-1,5	-2,0	-2,9
Merkezi Yönetim Toplam Borç Stoku (Milyar TL)					
İç Borç Stoku	440,1	468,6	535,4	586,1	755,1
Dış Borç Stoku	238,1	291,3	341,0	481,0	573,7
Toplam Borç Stoku	678,2	760,0	876,5	1.067,1	1.328,8

Kaynak: TCMB, TÜİK, T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, T.C. Ticaret Bakanlığı verilerinden derlenmiştir.

Bu çerçevede Tablo 3.1’de, Türkiye ekonomisine ait 2015-2019 periyoduna ilişkin temel makro-ekonomik göstergeler verilmiştir. Tablo 3.1.’de yer alan makroekonomik

göstergeler incelendiği zaman, pandemi öncesinde Türkiye ekonomisinin makroekonomik göstergelerinin genel görünümünün pekte iç açıcı olmadığı görülmektedir. Büyümenin 2017 yılından sonra hızla azaldığı, hem de enflasyon oranlarının yükselme eğilimine girdiği görülmektedir. Özellikle 2017-2019 döneminde ekonomik büyümenin ve kişi başına düşen GSYH'nin düşme eğilimine girdiği, işsizliğin yükseldiği, genel fiyat düzeyindeki istikrarın bozulduğu, bütçe açıklarının ve kamu borçlarının hızla büyümeye başladığı bir dönem olarak göze çarpmaktadır.

Covid-19 pandemisi döneminde, çok sayıda ülkenin finansal ve ekonomik göstergelerinde bozulmalar gözlenmiştir. Bilhassa, pandeminin ilk ortaya çıktığı dönem, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, borsa endekslerini, döviz kurlarını, kredi temerrüt takası primlerini, doğrudan ve dolaylı yabancı sermaye yatırımlarını olumsuz olarak etkilemiştir. Makro-ekonomik göstergeler, ekonomik durumun analiz ve sentezi açısından önemli role sahip olan göstergelerdir (Kartal, 2020b: 490). Bu sebeple, bu göstergelerde gözlenen negatif gelişmeler, enflasyon ve faiz gibi ana göstergelerle ve yayılma etkisiyle beraber diğer göstergelerde de olumsuzluklar görülmesine yol açmaktadır.

Bunlara ilave olarak 2017 yılından başlayarak sert bir şekilde yükselişe geçen döviz kurları karşısında TL değer kaybetmiş, TL'de gözlenen aşırı değer kayıpları risk iştahı yüksek ekonomik oyuncuların döviz tarafına yönelmesine sebep olmuştur. Türkiye'de yaşanan bu gelişmelere 2018 yılından başlayarak ABD Merkez Bankası'nın(FED) faiz oranlarını aşamalı olarak arttıracığı beklentisi de eklenince, hem açılan döviz tevdiat hesapları hem de borçlanma ve kredi alma eğilimi yükselmiştir ve bu oluşum döviz talebini daha canlı hale getirmiştir. CDS primlerinin yükselmesine sebep olan bu gelişmeler Türkiye'nin dış kaynak teminini daha yüksek maliyetli bir duruma getirmiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının 2017 yılından başlayarak azalması da Türkiye ekonomisini ve ekonomik büyümeyi zora sokan faktörlerden biri olmuştur. Öte yandan, petrol fiyatlarının gerilemeye başlaması ve devam eden ekonomik daralma cari işlemler dengesinde ılımlı bir fazlalık oluşturmuş olsa da, cari açık halen büyük bir problem olmaya devam etmektedir (Sertkaya ve Baş, 2021: 150).

3.6. Pandemi Öncesi ve Sonrası Makro Ekonomik Göstergelerin Analizi

Salgın öncesi 2017-2019 döneminde Türkiye'nin GSYİH ve kişi başına düşen geliri azalmış, ekonomik büyüme 2019'da %1'in altında kalmış ve yüksek işsizlik, enflasyon, dış borç ve bütçe açıkları nedeniyle Türkiye'de TCMB rezervleri erimiştir. 2019'un üçüncü çeyreğinde, Türkiye'nin toplam dış borcunun GSYİH'ye oranı %59,1 olmuştur. 2017'den sonra yapılan seçimler, 2018'de Türkiye ile ABD arasında yaşanan papaz Brunson olayı ve ardından Türk lirasında yaşanan devalüasyon ve döviz kuru şokları da bu duruma katkıda bulunmuştur (Fırat, 2020: 214).

Covid-19 pandemisi sırasında alınan koruma ve tedavi önlemleri ülke ekonomilerini olumsuz etkileyerek bir tür küresel kriz yaratmıştır. Covid-19 pandemisinin ekonomik etkisi Türkiye'yi de derinden etkilemiştir. Söz konusu bu gelişmelerden Türkiye ekonomisi doğrudan etkilenmiştir. 2020 yılı tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de Covid-19 pandemisinin etkisinde geçmiş ve devletlerin pandemiyle başa çıkmak için oldukça zorlu mücadeleler verdikleri bir yıl olmuştur. Türkiye aldığı tüm önlemlere rağmen hem kendi ekonomik iç dinamiklerinden hem de küresel gelişmelerden kaynaklanan sorunlarla karşılaşmıştır. Tüm bu olayların Türkiye ekonomisine etkileri 2020 yılının makroekonomik göstergelerinden anlaşılmaktadır.

Türkiye ekonomisinde Covid-19'un ilk ortaya çıktığı tarihten itibaren 10 Mart 2020 tarihine kadar yaklaşık 3 ay ekonomik faaliyetler olağan seyrinde sürdürülmüştür. 2020 yılı Mart ayında ise artan vaka ve ölüm sayıları ile pandeminin ciddiyeti anlaşılmış ve hızlı bir şekilde pandeminin etkilerinin azaltılmasına dönük sosyal ve ekonomik önlemler uygulanmaya başlanmıştır. Pandeminin daha çok hissedilmeye başlandığı 2020 yılı ikinci çeyrek döneminden başlayarak ülkeler sınır kapılarını kapatmaya başlamış, ulaşım ve seyahat imkânları kısıtlanmış ve sonuç olarak küresel ekonomide tedarik zincirleri aksamaya uğramıştır. Sokağa çıkma yasaklarıyla ve kısıtlamalarla birlikte işletmelerin faaliyetlerinin yavaşlamış olması bu süreci hızlandırmıştır (Sertkaya ve Baş, 2021:149).

Tablo 3.2. Covid-19 Pandemisi Krizinin Türkiye’de Beklenen Ekonomik Etkileri

Gösterge	Beklenen Etki	Açıklama
Büyüme	Düşer	Pandeminin etkisiyle azalan toplam talep ve azalan üretimin (arz) büyüme hızının düşmesine neden olması beklenmektedir.
Enflasyon	Düşer	Toplam talepteki daralmanın enflasyonun düşmesine neden olması beklenmektedir. Ancak özel fiyat düzeyinde bazı malların fiyatlarında artış meydana gelirken bazı malların fiyatlarında düşme olması beklenebilir.
Döviz Kurları	Yükselir	Risklerin yükselmeye devam ettiği Covid-19 pandemisi krizinde TL’nin dış değerinin düşmesi, dolayısıyla döviz kurlarının yükselmesi beklenmektedir.
Faiz Oranları	Düşer	Toplam talebin azalması ile tüketim ve yatırım harcamalarındaki düşme para talebini de azaltacağından faiz oranlarının düşmesi beklenmektedir.
İstihdam/İşsizlik	Azalır/Artar	Toplam talepteki düşme ile birlikte kapanmalarında etkisi ile istihdamın azalması ve işsizliğin artması beklenmektedir.
Sanayi Üretim Endeksi	Düşer	Gerek kapanmaların gerekse toplam talepteki azalma ile sanayi üretim endeksinin düşmesi beklenmektedir.
Toplam Kredi hacmi	Daralır	Gerek tüketim gerekse yatırım harcamalarının azalması ile pandemi sürecinde kredi hacminin daralması beklenmektedir.
İhracat/İthalat	Azalır/Azalır	Covid-19 pandemisinin olumsuz ekonomik etkilerinden ülkeler benzer şekilde etkileneceğinden ihracatın ve ithalatın azalması beklenmektedir. Ancak döviz kurlarındaki hareket tam öngörülemediğinden bunun ithalata ve ihracata etkisinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.
Dış Borç	Artar	Maliye politikası olarak kamu harcamalarının artırılması durumunda bunun finansmanı için de borç alınması gerekeceğinden dış borçların artması beklenmektedir.
Bütçe geliri/Bütçe Harcaması/Bütçe Açığı	Azalır/Artar/Artar	Pandemi ortamında kamu harcamalarının artması, diğer taraftan vergi gelirlerinin düşmesi, bu durumda bütçe açığının büyümesi beklenir.

Yukarıda Tablo 3.2.’de çalışma kapsamında kullanılan değişkenlerin Covid-19’dan nasıl etkilenmesinin beklendiği gösterilmiştir. Çalışma sonucunda veriler üzerinden yapılan analizle bu teorik beklentiler karşılaştırılacaktır.

Covid-19 pandemi krizi nedeniyle Türkiye ekonomisinin büyüme hızında düşüş, işsizlikte artış, enflasyonda artış, ödemeler dengesinde bozulma, ekonomik dengede bozulma ve dış finansman güçlükleri yaşanması beklenmektedir. Uzun süreli genel karantinalar, sokağa çıkma yasakları, seyahat kısıtlamaları gibi ekonomik aktiviteyi durduracak veya yavaşlatacak uygulamalar ekonomiye çok pahalıya mal olacaktır. Bu olumsuz etkileri azaltmak için transferler ve parasal genişleme yoluyla ekonomiye gelir enjekte etmek gerekmektedir. Covid-19 pandemisinin ölçeği ve beklenen uzun vadeli ekonomik etki göz önüne alındığında, gelir transferleri, borç ertelemeleri, vergi kolaylıkları, kredi kolaylıkları, doğrudan finansman ve teminatlara borç gibi desteklerin daha da artırılması gerekmektedir. Hassas sektörler için kalıcı politikalar geliştirilmesi ve tarımsal destek programları gibi programların ivedilikle hayata geçirilmesi gerekmektedir (Demir, 2020: 3).

Bu çalışmadaki araştırma kapsamında Türkiye'nin Covid-19 pandemisi öncesinde, esnasında ve sonrasında Tablo 3.2'de gösterilen büyüme, enflasyon oranları, döviz kurları, faiz oranları, istihdam ve işsizlik oranları, sanayi üretim endeksi, bütçe verileri ve dış borç stoku açısından karşılaştırmalı olarak analizi trend analizi kullanılarak yapılmıştır.

3.6.1. Büyüme Analizi

Covid-19 pandemisinin küresel etkilerinin hissedildiği en önemli değişkenlerden bir tanesi de ekonomik büyüme oranıdır. Bu kapsamda aşağıda GSYİH ve ekonomik büyümenin Covid-19'dan etkilenme derecesi analiz edilecektir.

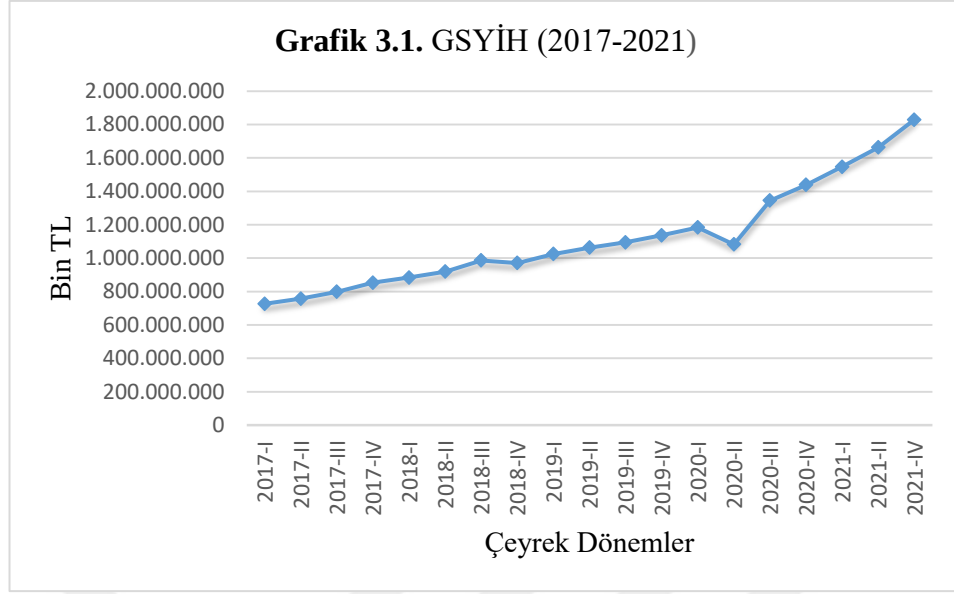
Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH) ekonominin tüm sektörlerindeki üretimi tam olarak içeren bağımsız bir hesap olarak öngörülür. GSYİH tahmin edilmesi için üretim yöntemi, harcama yöntemi ve gelir yöntemi olmak üzere üç yöntem bulunmaktadır. Üretim yöntemiyle GSYİH bir ekonomideki üreticilerin belirli bir dönemde, ekonomik faaliyetleri sonucu ürettikleri bütün mal ve hizmetlerin değerleri toplamından bu malların ve hizmetlerin üretiminde kullanılan girdilerin toplamının düşülmesiyle ulaşılan değerdir. TÜİK tarafından GSYİH hesaplamaları üretim, harcama ve gelir yöntemlerinin her üçü de kullanılarak gerçekleştirilmektedir. GSYİH tahmini yapılırken kullanılan temel yöntem, üretim yöntemidir. GSYİH, cari fiyatlar üzerinden ve Laspeyres zincirlenmiş hacim endeksiyle hesaplanmaktadır (<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113&dil=1>).

Tablo 3.3. Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (Üretim Yöntemiyle-Alıcı Fiyatlarıyla)

	Çeyrekler (Bin TL)				Çeyrekler Değişim Yüzdesi (%)			
	I	II	III	IV	I	II	III	IV
2017	726.280.402	756.765.449	797.966.523	852.691.894	1,5	4,2	5,4	6,9
2018	883.302.215	918.474.657	985.956.214	971.040.640	3,6	4,0	7,3	-1,5
2019	1.024.701.223	1.062.351.222	1.094.399.041	1.136.335.423	5,5	3,7	3,0	3,8
2020	1.183.461.557	1.081.436.357	1.344.106.482	1.437.878.911	4,1	-8,6	24,3	7,0
2021	1.546.305.502	1.662.873.786	1.828.130.789	...	7,5	7,5	9,9	...

Kaynak:<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113&dil=1>
(Erişim Tarihi: 03.12.2021).

Tablo 3.3'te mevsimsel etkilerden arındırılmış cari fiyatlar ile harcamalar yöntemiyle GSYH değeri ve çeyrek dönemler itibarıyla değişim yüzdeleri gösterilmiştir. Tablo 3.3. ve Grafik 3.1. incelendiğinde 2019 yılının genel olarak GSYİH'da bir önceki yıla göre çeyrek değişim yüzdeleri daha yüksek seyretmiştir. Ancak Covid-19 pandemisinin etkisini göstermeye başladığı 2020 yılının başından itibaren değişim yüzdesinin azalmaya başladığı ve 2020 yılının ikinci çeyreğindeki yüzde değişiminin -8,6 oranında yaşandığı net bir şekilde görülmektedir. Ancak Covid-19'un GSYİH'daki etkisinin 2020 yılının üçüncü çeyreğinde tekrar artarak sürdüğü gözlenmektedir. Bu yönüyle Covid-19 pandemisinin ekonomik etkilerinin yaklaşık 2 çeyrek sürdüğü (2020 yılı 2. ve 3. çeyrek arası) daha sonra GSYİH büyümesinin arttığı gözlenmektedir.

2020 yılı Mart ayında ilk Covid-19 vakasının ortaya çıkmasının sonrasında %4,5 oranında ekonomik büyüme gösteren Türkiye, 2020 yılının ikinci çeyrek döneminde %9 oranında küçülmüştür. İlk şok atlatıldıktan sonra teşvik ve desteklerin tesiriyle ekonomik aktiviteler hız kazanmış ve 2020 yılının üçüncü çeyreğinde %6,7 oranında büyüme yaşanmıştır. Türkiye ekonomisi 2020 yılının son çeyreğinde ise %5,9 oranında büyüme ile olumlu bir şekilde dönemi kapatmıştır. Böylece Türkiye ekonomisinde, Covid-19 pandemisinin damgasını vurduğu 2020 yılı %1,8'lik bir büyüme ile tamamlanmıştır. Bu, büyüme beklenenin altında gerçekleşmiş olsa da pandemiyle yoğun biçimde mücadele yapıldığı 2020 yılı için dikkate değer bir büyüme oranıdır. Ancak 2020 yılının üçüncü ve dördüncü çeyreklerinde gerçekleşen büyümeler daha ziyade kredi genişlemesinin ve düşük faiz politikasının etkisi altında gerçekleşmiştir. Başka bir ifadeyle, devlet teşvik ve yardımları ve kamusal destekli krediler ekonomik iyileşmeyi hızlandırmış ve büyümenin temel tetikleyicisi olmuştur. Ancak bunun refahı artırıcı ve sağlıklı bir ekonomik büyüme politikası olmadığı bellidir. Çünkü bu çeşit bir ekonomi politikasının sonucunun enflasyon oranlarında artış olarak kendisini göstermesi beklenir (Sertkaya ve Baş, 2021: 154-155).

Covid-19'un yayıldığı tüm ekonomilerde, başta ticaret, ulaşım ve turizm olmak üzere kilit mal ve hizmet sektörlerinde harcamalardaki çöküş (talep şoku) derinleşmekte ve tüm ekonomilere hızla yayılmaktadır. Ancak talep şoku (üretim) arz şoklarını gecikmeli de olsa beraberinde getirecektir. Buna ek olarak finansal şokla birlikte küresel boyutta reel ekonominin arz ve talep şokları nedeniyle küçülmeye başlaması muhtemeldir (Aydoğuş, 2020: 11).

Covid-19'un yayılması borsa çöküşlerine, artan finansal oynaklığa, daha düşük nominal faiz oranlarına ve reel ekonomik aktivitede reel GSYİH'ya yansıyan bir daralmaya neden olmuştur (Barro vd., 2020: 2). Aynı zamanda yaşanan bu şoklar ekonomistleri yaklaşan bir küresel durgunlukla ilgili endişelerini dile getirmeye yöneltmiştir (Fetzer vd., 2020: 2).

McKibbin ve Fernando (2020b: 49) çalışmalarında, pandeminin ulusal GSYİH üzerindeki etkisini yedi farklı senaryo altında tahmin etmeyi amaçlamışlardır. Belirtilen senaryolar incelendiğinde, özellikle tüm ülkeler virüsten yüksek oranda etkilendiğinde GSYİH'nın önemli ölçüde azalacağı gözlemlenmektedir. 2020'de küresel GSYİH kaybının maliyetinin Senaryo 4'te 2.330 milyar dolar, Senaryo 5'te 5.305 milyar dolar ve Senaryo 6'da 9.170 milyar dolar olduğu tahmin edilmiştir. McKibbin ve Fernando'da (2020b) çalışmalarında Covid-19 pandemisi ortamında ülkelerin GSYİH'sinin düşeceğini öngörmüşlerdir.

Keynesyen modelde GSYİH'nın dört temel bileşeni vardır. Bunlar özel tüketim harcamaları, planlı yatırım harcamaları, kamu harcamaları ve dış ticarettir. Dolayısıyla ekonomiyi dengeye getirmek için toplam harcama (talep) kısmının reel GSMH'ya veya toplam çıktıya eşit olduğu varsayılır. Dolayısıyla küresel boyutta özel tüketim harcamaları, yatırım harcamaları ve toplam dış ticaret, Covid-19 pandemisi krizinde kademeli olarak azalırken, kamu harcamaları artmaya devam etmiştir. Ancak, kamu harcamalarının toplam harcamayı veya toplam çıktıyı karşılamada yetersiz kalması nedeniyle küresel boyutta reel GSYİH azalmıştır (Şanlı, 2020: 603).

2019 yılı son çeyrek döneminde %6, yılın tamamında %0,9 oranında büyüyen ve Orta Vadeli Program'a göre 2020 yılı için büyüme tahmini %5 olan Türkiye ekonomisi, pandeminin etkisiyle farklı tahminlere göre 2020 yılını küçülerek tamamlayacaktır, 2021 yılında ise büyümeye geçmesi beklenmektedir (Adıgüzel, 2020: 195).

Tablo 3.4.'te Türkiye'nin pandemi öncesi ve pandemi sonrası beklenen büyüme tahminlerinin değişimi IMF, Dünya bankası, EU ve Deloitte Türkiye yorumları ile gösterilmiştir. Buna göre Covid-19 öncesinde ve sonrasındaki tahminlerin ortalama %6 oranında değiştiği görülmektedir. Pandemi öncesi ortalama %3,4 büyüme beklenirken pandemi sonrası tahminler ortalama %2,7 küçülme yaşanacağını göstermektedir.

Tablo 3.4. Covid-19 Salgını Sonrasında Türkiye İçin Değişen Büyüme Tahminleri

Kurum	Covid-19 öncesinde	Covid-19 sonrasında	Fark (%)
-------	--------------------	---------------------	----------

	(%)	(%)	(%)
IMF	3,0	-5,0	8,0
Dünya Bankası	3,5	0,5	3,0
EIU	3,8	-3,5	7,3
Ortalama	3,4	-2,7	6,1
Deloitte Türkiye	3,5	1,9	5,4

Kaynak: Deloitte Türkiye (2020c).

IMF tahminlerine göre 2020 yılında Avrupa Birliği ülkeleri %7,1, dünya ekonomisi %3, gelişmiş ekonomiler %6,1, yükselen piyasalar ve gelişmekte olan ekonomiler %1 oranında daralacaktır. IMF tahminlerinde Türkiye ekonomisinin ise %5 daralacağı öngörülmüştür. 2021 yılında ise AB ülkelerinin, %4,8 dünya ekonomisinin, %5,8 gelişmiş ekonomilerin, %4,5 yükselen piyasa ve gelişmekte olan ekonomilerin, %6,6 ve Türkiye ekonomisinin ise %5 büyüyeceği öngörülmüştür. OECD ise Türkiye'nin 2020 yılında %3,04 büyüyeceğini, 2021 yılında ise %3,19 büyüyeceğini öngörmüştür (Soylu, 2020: 181).

Dünya Bankası "Fighting Covid-19" adlı raporunda Covid-19 pandemisinin Türkiye'de hanehalkı gelirlerini ve büyüme oranlarını aşağı yönlü hareket ettireceğini ifade etmiştir. Dünya Bankası, 2020 yılı için Türkiye'nin büyüme tahminini %3 olarak belirlemiştir. Ancak pandemiden sonra bu tahminini aşağı yönde revize etmiştir. Raporda Türkiye için büyüme oranlarının sırasıyla 2020, 2021 ve 2022 yıllarında %0,5, %4 ve %4 olarak gerçekleşeceği öngörülmüştür. IMF Türkiye'ye ilişkin büyüme öngörülerini daha kötümser bir şekilde aşağı yönlü revize ederek, 2020 yılı için %5 küçülme öngörmüş, 2021 yılı için ise %5 büyüme tahmin etmiştir (IMF, 2020).

Çalışmanın başında "H1 hipotezi: Covid-19 pandemisinin GSYH (ekonomik büyüme) üzerindeki etkisi olumsuz yönde olmuştur." Şeklinde belirlenmişti. Çalışmanın sonucunda ise 2020 yılının ikinci çeyreğinden itibaren ekonomik büyüme düşmüş, 2021 yılında ise tekrar yükselme eğilimine geçmiştir. Pandeminin ekonomik etkilerinin yoğun yaşandığı 2020 yılında ekonomik büyüme olumsuz etkilense de 2021 yılının ilk çeyreğinden itibaren tekrar yükselme eğilimine geçmiştir.

3.6.2. Enflasyon Analizi

Covid-19 pandemisi krizinde enflasyon üzerinde tedarik koşullarının bozulması, emtia fiyatlarının yükselmesi gibi maliyet yönlü enflasyon baskısı oluşturan unsurlar olduğu gibi, hükümetlerin talebi artırıcı etkileri olan ekonomik programları uygulamaları da etkili olmaktadır. Başka bir ifadeyle pandemi sürecinde enflasyonun oluşmasında kompleks bir

ekonomik süreç ortaya çıkmıştır (Yıldırım, 2021: 496). Pandemi döneminde gerek parasal genişleme politikaları gerekse kredi genişletme politikaları ve girdi maliyetlerindeki artışlar enflasyonun başlıca sebepleri arasında olmuştur. Aşağıda Türkiye’deki enflasyonun yükselişi ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

Tablo 3.5 ve Grafik 3.2 incelendiğinde hem TÜFE’nin Hem de ÜFE’nin Mayıs 2020’de aşağı yönlü kırıldığı görülmektedir. Bu durumda Covid-19 pandemisi sebebiyle mal ve hizmetlerin talebinde ve toplam talepte meydana gelen azalmanın gecikmeli etkisi belirleyici olmuştur. Ancak Haziran 2020’den sonra hem TÜFE hem de ÜFE eğrisi yukarı doğru kırılarak artma eğilimine girmiştir. Bu durumda ise yeni normalleşmenin başlamasıyla birlikte talebin artmaya başlaması ancak üretimdeki artışın bu talebi yakalayamaması sebebiyle mal ve hizmetlerin fiyatlarında meydana gelen artışlar etkili olmaya başlamıştır.

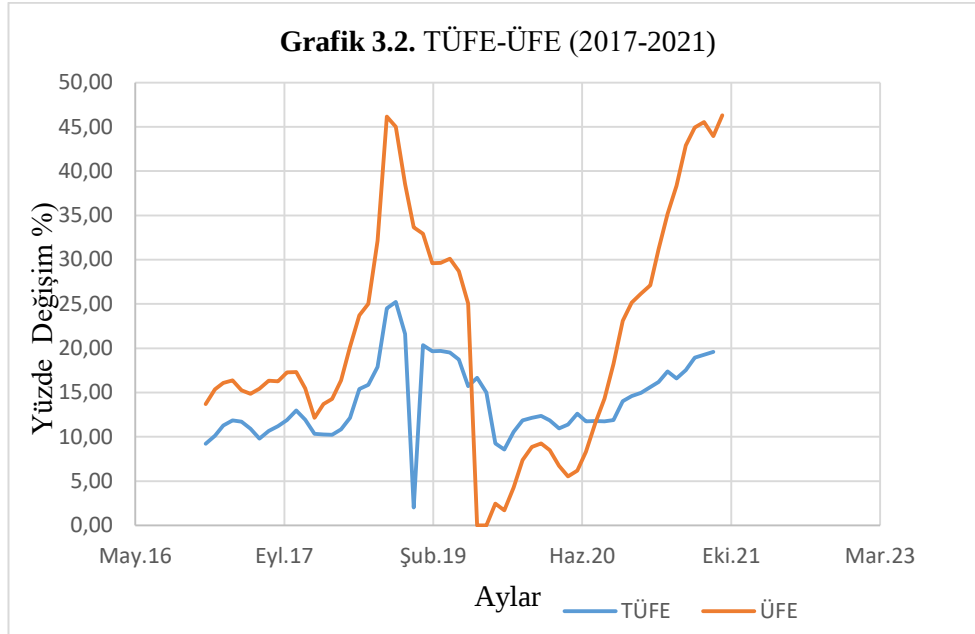
Tablo 3.5. TÜFE ve ÜFE (2017-2021)

2003 (100)	TÜFE-Yıllık % Değişim	TÜFE-Aylık % Değişim	ÜFE -Yıllık% Değişim	ÜFE -Aylık % Değişim
Ara.21	36.08	13.58	79.89	19.08
Kas.21	21.31	3.51	54.62	9.99
Eki.21	19.89	2.90	46.31	5.24
Eyl.21	19.58	1.25	43.96	1.55
Ağu.21	19.25	1.12	45.52	2.77
Tem.21	18.95	1.80	44.92	2.46
Haz.21	17.53	1.94	42.89	4.01
May.21	16.59	0.89	38.33	3.92
Nis.21	17.40	1.68	35.17	4.34
Mar.21	16.19	1.08	31.20	4.13
Şub.21	15.61	0.91	27.10	1.22
Oca.21	14.97	1.68	26.16	2.66
Ara.20	14.60	1.25	25.15	2.36
Kas.20	14.03	2.30	23.11	4.08
Eki.20	11.89	2.13	18.20	3.55
Eyl.20	11.75	0.97	14.33	2.65
Ağu.20	11.77	0.86	11.53	2.35
Tem.20	11.76	0.58	8.33	1.02
Haz.20	12.62	1.13	6.17	0.69
May.20	11.39	1.36	5.53	1.54
Nis.20	10.94	0.85	6.71	1.28
Mar.20	11.86	0.57	8.50	0.87
Şub.20	12.37	0.35	9.26	0.48
Oca.20	12.15	1.35	8.84	1.84
Ara.19	11.84	0.74	7.36	0.69
Kas.19	10.56	0.38	4.26	-0.08
Eki.19	8.55	2.00	1.70	0.17
Eyl.19	9.26	0.99	2.45	0.13
Ağu.19	15.01	0.86	13.45	-0.59
Tem.19	16.65	1.36	21.66	-0.99
Haz.19	15.72	3.00	25.04	0.09
May.19	18.71	0.95	28.71	2.67
Nis.19	19.50	1.69	30.12	2.98
Mar.19	19.71	1.03	29.64	1.58
Şub.19	19.67	16.00	29.59	0.09
Oca.19	20.35	1.06	32.93	0.45
Ara.18	2030	-0.40	33.64	-2.22
Kas.18	21.62	-1.44	38.54	-2.53

Eki.18	25.24	2.67	45.01	0.91
Eyl.18	24.52	6.30	46.15	10.88
Ağu.18	17.90	2.30	32.13	6.6
Tem.18	15.85	0.55	25.00	1.77
Haz.18	15.39	2.61	23.71	3.03
May.18	12.15	1.62	20.16	3.79
Nis.18	10.85	1.87	16.37	2.60
Mar.18	10.23	0.99	14.28	1.54
Şub.18	10.26	0.73	13.71	1.68
Oca.18	10.35	1.02	12.14	0.99
Ara.17	11.92	0.69	15.47	1.37
Kas.17	12.98	1.49	17.30	2.02
Eki.17	11.90	2.08	17.28	1.71
Eyl.17	11.20	0.65	16.28	0.24
Ağu.17	10.68	0.52	16.34	0.85
Tem.17	9.79	0.15	15.45	0.72
Haz.17	10.90	-0.27	14.87	0.07
May.17	11.72	0.45	15.26	0.52
Nis.17	11.87	1.31	16.37	0.76
Mar.17	11.29	1.02	16.09	1.04
Şub.17	10.13	0.81	15.36	1.26
Oca.17	9.22	2.46	13.69	3.98

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-113&dil=1> (Erişim Tarihi: 09.12.2021).

Tablo 3.5'te görüldüğü gibi, 2019 yılının sonunda %11,84 olarak ölçülen Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE); 2020 yılı Şubat ayında %12,37; 2020 Mart ayında %11,87 ve 2020 yılının ilk çeyrek döneminde %11,86 olarak gerçekleşmiştir. 2020 Nisan ve Mayıs aylarında sırasıyla aylık TÜFE artışı %0,85 ve %1,36 olmuş; yıllık TÜFE oranı ise 2020 Mayıs ayı itibarıyla %11,39 olarak ölçülmüştür.

Grafik 3.2.'de görüldüğü gibi, bilhassa 2020 yılı Mayıs ayı sonrasında ekonomide gerçekleşen daralma ile beraber enflasyonun yükselmeye başladığı gözlenmektedir. 2020 yılı son çeyrek döneminde ise, enflasyon artışı hızlanmış ve %14 seviyelerine ulaşmıştır.

Yüksek enflasyonlu ekonomik ortam Türkiye ekonomisinin uzun süredir kronikleşmiş ekonomik problemlerinin ilk sıralarında gelmektedir. Türkiye'nin, Kasım 2000 ve Şubat 2001 ekonomik krizlerinden sonra enflasyonla mücadelede belli bir başarı yakalamış olmasına rağmen son yıllarda genel fiyat düzeyi çift haneli seviyeleri görmüştür. Covid-19 pandemisinin olumsuz ekonomik etkilerini azaltmak üzere uygulanan teşvikler ve kamu destekli krediler ekonominin canlanmasına yardımcı olmasına rağmen fiyat istikrarını olumsuz etkilemiştir. Diğer taraftan döviz kurlarında oluşan artışlar, fiyatlara geçiş etkisi ile beraber enflasyonu da yükseltmiştir (Sertkaya ve Baş, 2021: 156). 2020 yılını %14,6 enflasyon oranıyla tamamlayan Türkiye ekonomisinin, tekrar tek haneli enflasyon düzeylerine inebilmesine dönük para politikası ve maliye politikası araçlarının uygulamaya konması gerekmektedir.

Pandemi sürecinde Türkiye'de enflasyon dünyadaki genel eğilimden daha yüksek oranlarda yükselerek seyretmiştir. 2019 yılının sonundan itibaren enflasyon oranlarının en düşük olduğu ay 2020 yılının Eylül ayında olup %11,75 ile gerçekleşmiştir. Türkiye'de pandemiyle mücadele çerçevesinde uygulanan genişletici para ve maliye politikalarının enflasyon oranlarının yükselmesine neden olduğu anlaşılmaktadır. 2019 yılının sonunda TÜFE endeksinden hesaplanan %15,18 düzeyinde seyreden enflasyon, 2021 yılının Temmuz ayında %15,15 ile 2019 yılındaki seviyesine yaklaşmıştır. TÜFE endeksi üzerinde aylık fiyat artışlarında ki değişimlerin birikimli değeri %26,53'tür. Pandemi döneminde Türkiye'de tüketici fiyatlarında artış eğilimi devam etmektedir (Yıldıran, 2021: 492).

Ocak 2020'de %8,4 olan ÜFE Aralık 2020'de %21,15'e yükselmiştir. Bu çok ciddi bir maliyet enflasyonuna neden olmuştur. Üretimde kullanılan girdilerin Türkiye'de üretici fiyatlarını aşırı etkilediği görülmektedir. Pandemi sürecinde meydana gelen tedarik sorunları, lojistik maliyetlerinin yükselmesi gibi faktörler Türkiye'de enflasyonu artırıcı yönde etkilemiştir. Özellikle döviz kurlarının artması ithal girdilerin TL karşılığının çok yükselmesine ve enflasyona neden olmuştur. Sanayi ve imalat sektöründe bu fiyat artışlarının etkisinin yüksek olması ve girdi maliyetlerinin yükselmesi nedeniyle kalıcı bir enflasyonist sürecin başlaması muhtemeldir.

Çalışmanın başında "H2 hipotezi: Covid-19 pandemisi enflasyonda düşüşe neden olmuştur." şeklinde belirlenmişti. Araştırmanın sonucunda ise pandeminin etkilerinin yoğun yaşandığı 2020 yılında enflasyon 14,60, 2021 yılında ise 36,08 düzeyinde gerçekleşmiştir. Pandemi sürecinde mal ve hizmetlere olan talebin azalmasıyla birlikte para ve maliye

politikası olarak genişletici politikaların uygulanması enflasyonun yükselmesine neden olmuştur.

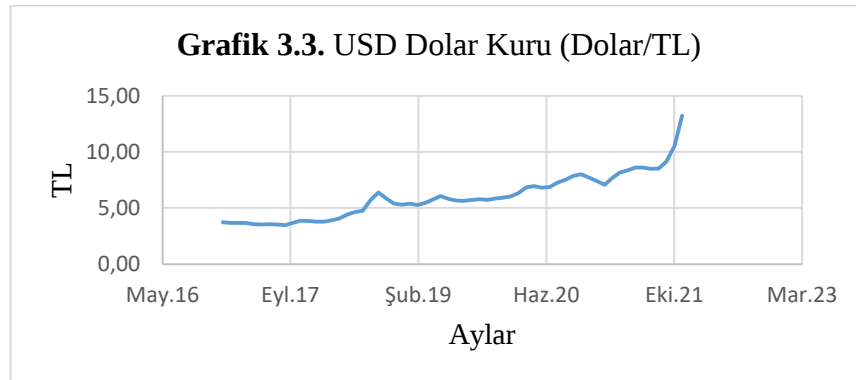
3.6.3. Döviz Kurları Analizi

Türkiye ekonomisine ait diğer tüm makro-ekonomik göstergeler üzerinde en çok etkisi olan değişkenlerden bir tanesi de döviz kurlarıdır. Döviz kurlarının artması ulusal paranın dışsal değerinin düştüğü, TL'nin değer kaybettiği anlamına gelmektedir. Döviz kurlarındaki değişme aynı zamanda ihracat ve ithalat rakamlarını da etkilemektedir. Aşağıda Covid-19 pandemisi sürecinde döviz kurlarındaki etki Dolar ve Euro açısından incelenmiştir.

Tablo 3.6. Dolar Kurları (2017-2021)

	2017	2018	2019	2020	2021
Ocak	3,73	3,77	5,37	5,92	7,39
Şubat	3,67	3,78	5,26	6,04	7,07
Mart	3,67	3,88	5,44	6,31	7,63
Nisan	3,65	4,05	5,74	6,82	8,16
Mayıs	3,56	4,41	6,05	6,95	8,34
Haziran	3,52	4,63	5,81	6,81	8,60
Temmuz	3,56	4,75	5,67	6,85	8,61
Ağustos	3,51	5,73	5,62	7,25	8,48
Eylül	3,47	6,37	5,71	7,51	8,51
Ekim	3,66	5,86	5,78	7,87	9,14
Kasım	3,88	5,37	5,73	8,00	10,52
Aralık	3,85	5,31	5,84	7,72	13,23

Kaynak:https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_2

Türkiye’de döviz dendiğinde ilk önce akla gelen yabancı para birimi ABD dolarıdır. Uzun süredir yabancı paralara göre değer kaybeden TL 2020 yılında da değer kaybetmeye

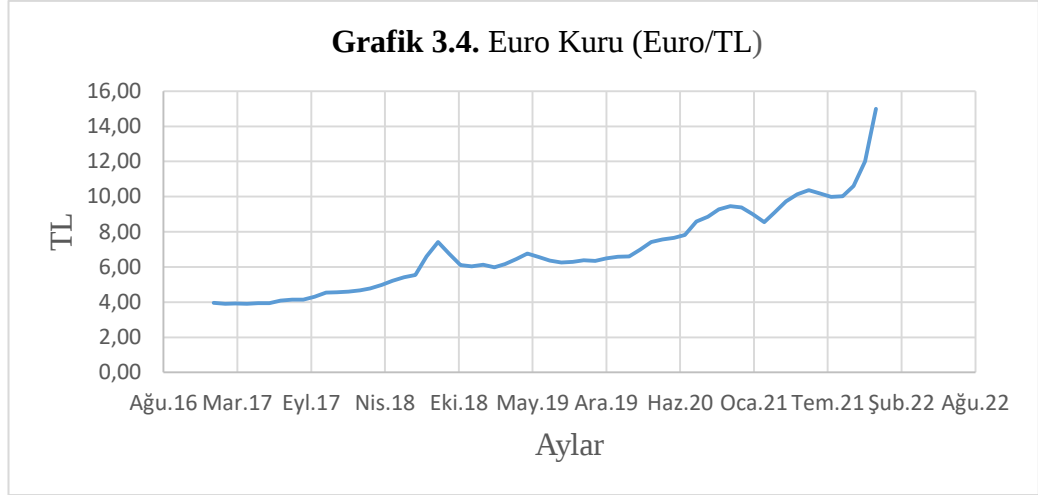
devam etmiştir. Nitekim 2019’un sonunda 1 ABD doları kuru 5,84 TL iken, 2020 yılının sonunda 7,72 TL’ye yükselmiştir. Dolar/TL kurunun Aralık 2019’dan sonra yükselme eğilimine girdiği Tablo 3.6’dan ve Grafik 3.3.’teki artan eğimden takip edilebilmektedir.

2020 yılının son çeyrek döneminde ekonomi yönetiminin değiştirilmesi ve faizlerin yükseltilmesi sebebiyle USD/TL kuru bir miktar gerilemiş olsa da, pandemi sebebiyle sermaye çıkışının hızlanması ve hanehalklarının birikimlerini daha çok yabancı para cinsinden yapmaları döviz kurlarındaki artışı hızlandırmıştır (Sertkaya ve Baş, 2021: 157). TCMB verilerine göre, Türkiye’deki yabancı yatırımcılar 2020 yılının ilk dört ayında yaklaşık 3 milyar dolar tutarındaki hisse senetlerini satarak çıkmışlardır (Adıgüzel, 2020: 203).

Tablo 3.7. Euro Kurları (2017-2021)

	2017	2018	2019	2020	2021
Ocak	3,97	4,59	6,13	6,58	9,01
Şubat	3,91	4,67	5,98	6,59	8,56
Mart	3,92	4,79	6,16	6,99	9,09
Nisan	3,91	4,98	6,45	7,42	9,73
Mayıs	3,93	5,22	6,77	7,56	10,13
Haziran	3,95	5,41	6,56	7,66	10,37
Temmuz	4,09	5,55	6,37	7,82	10,19
Ağustos	4,14	6,61	6,26	8,58	9,98
Eylül	4,14	7,42	6,29	8,86	10,03
Ekim	4,31	6,74	6,39	9,27	10,60
Kasım	4,55	6,11	6,34	9,46	12,01
Aralık	4,55	6,04	6,48	9,38	14,99

Kaynak:https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_2

Grafik 3.4.'te görüldüğü üzere Covid-19 pandemisinin Türkiye'de etkili olmaya başladığı 2020 yılı Mart ayından itibaren Euro/TL kurunda ay bazında yıllık değişim sürekli artma trendi göstermiştir.

Pandemi döneminde oluşan belirsiz ortam nedeniyle tüketiciler alışveriş, tüketim ve harcama yapmak yerine tasarruf yaparak kolayca nakde çevrilebilecek altın ve döviz varlıklarına yatırım yapmışlardır. Bu durumda bir yandan döviz talebinin artmasıyla döviz fiyatı yükselecek, diğer yandan vergi gelirlerinin azalması, iş alanlarının daralması, işsizliğin artması gibi çeşitli sorunlar ortaya çıkaracaktır (Yavuz, 2020: 45).

Türkiye'de Covid-19 salgını sürecinde gerçekleşen enflasyon hedeflenen enflasyondan daha yüksek olduğu için faizlerin sürekli olarak yükseltilmesi gerekirken, TCMB tarafından gösterge faizlerinin yeterince artırılmamasından ötürü döviz kuru yükselmeye devam etmiştir (Yıldırım, 2021: 501).

Çalışmanın başında "H5 hipotezi: Covid-19 pandemisi döviz kurlarında artışa neden olmuştur." şeklinde belirlenmişti. Çalışmanın sonucunda ise 2020 yılının başında 5,92 TL olan dolar kuru 2020 yılının sonunda 7,72 TL'ye yükselmiş, 2021 yılında ise 7,39 TL'den 13,23 TL'ye yükselmiştir. 2020 yılının başında 6,58 TL olan Euro kuru ise 2020 yılının sonunda 9,38 TL'ye yükselmiş, 2021 yılında ise 9,01 TL'den 14,99 TL'ye yükselmiştir.

3.6.4. Faiz Oranları Analizi

Faiz oranları tasarruf ve yatırımların belirlenmesinde en önemli makroekonomik değişkenlerden bir tanesidir. Aşağıda Covid-19 pandemisi sürecinde faiz oranlarındaki değişme incelenmiştir.

Tablo 3.8. Mevduat Faizleri (2017-2021)

	2017 (%)	2018 (%)	2019 (%)	2020 (%)	2021 (%)
Ocak	9,50	12,31	21,15	9,64	16,36
Şubat	9,84	12,44	20,04	9,29	16,22
Mart	10,04	12,55	19,65	9,36	16,81
Nisan	10,68	12,63	20,54	9,19	17,78
Mayıs	11,34	12,92	22,30	7,65	17,89
Haziran	11,84	15,09	22,62	7,38	17,92
Temmuz	11,89	16,37	21,47	7,34	17,89
Ağustos	11,92	17,22	17,88	8,98	17,96
Eylül	11,88	22,63	15,39	10,29	18,04
Ekim	11,94	24,11	13,51	11,04	16,92
Kasım	12,07	23,17	11,78	13,08	15,37
Aralık	12,36	22,25	10,57	15,10	16,43

Kaynak:https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_2

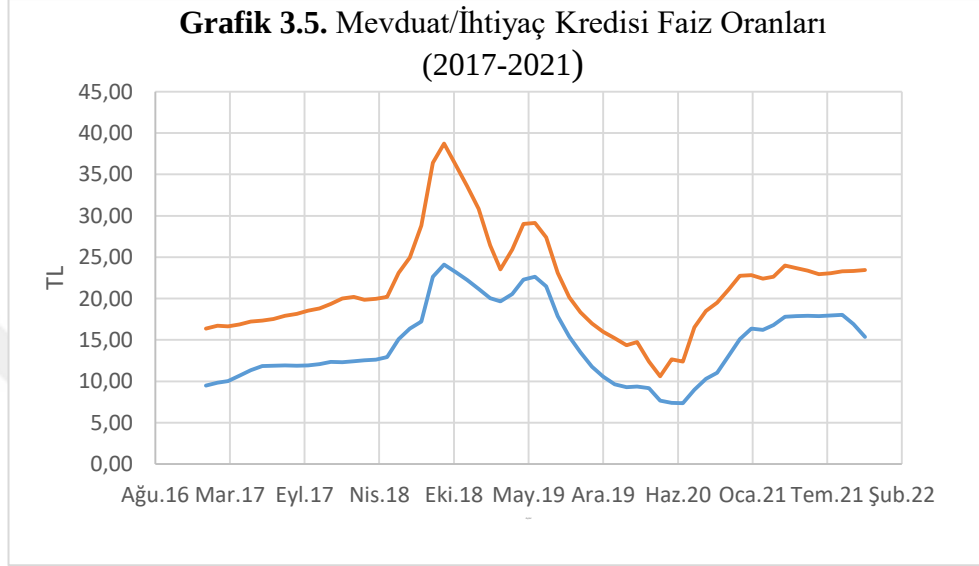
TCMB tarafından çok sayıda faiz oranına ait istatistikler yayınlanmaktadır. Bunlar: ihtiyaç kredisi faizi, taşıt kredisi faizi, konut kredisi faizi, ticari kredi faizi, tüketici kredisi faizidir. Bu çalışma kapsamında ihtiyaç kredisi faiz oranlarının 2017-2021 yılları arasındaki aylık oranları ele alınmıştır.

Tablo 3.9. İhtiyaç Kredisi Faizleri (2017-2021)

	2017 (%)	2018 (%)	2019 (%)	2020 (%)	2021 (%)
Ocak	16,36	20,02	30,81	15,19	22,82
Şubat	16,72	20,18	26,42	14,36	22,42
Mart	16,62	19,84	23,51	14,73	22,64
Nisan	16,88	19,98	25,94	12,39	23,98
Mayıs	17,24	20,19	29,03	10,61	23,66
Haziran	17,35	23,11	29,13	12,67	23,37
Temmuz	17,54	24,96	27,41	12,37	22,94
Ağustos	17,91	28,82	23,09	16,54	23,05

Eylül	18,16	36,41	20,17	18,49	23,28
Ekim	18,54	38,72	18,34	19,50	23,34
Kasım	18,79	36,10	16,99	21,08	23,44
Aralık	19,36	33,59	15,98	22,76	26,54

Kaynak:https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_2

2020 yılının birinci yarısında düşme eğiliminde olan faizler 2020 yılının ikinci çeyreğinden sonra tekrar yükselme eğilimine girmiştir. Pandeminin başında global talep şoklarına bağlı olarak bütün dünyada yaşandığı şekilde Türkiye’de de düşen faizler, 2020 yılının ikinci yarısından sonra tekrar artmaya başlamıştır. 2020 yılının başında %9,64 olan mevduat faiz oranları 2020 yılı sonunda %15,10’a yükselmiştir (Tablo 3.8). Aynı şekilde 2020 yılının başında %15,19 olan kredi faiz oranları 2020 yılı sonunda %22,76’ya yükselmiştir (Tablo 3.9). Diğer taraftan faizlerdeki yükselmenin TCMB’nin gösterge faiz oranlarını sürekli düşürdüğü bir ortamda gerçekleşmesi manidardır.

Son yıllarda Türkiye’nin iç ve dış borçlarını finanse etmesinde faiz oranlarının ciddi bir tesiri bulunmaktadır. Faiz oranlarındaki yükselme Türkiye ekonomisi bakımından oldukça yüksek finansman yüküne neden olmaktadır. Türkiye’de genelde enflasyonun yükselmesine paralel şekilde faizler de yükselişe geçmektedir. Faiz oranları, döviz kurlarının ve enflasyonun kontrol altına alınabilmesinde etkili bir role sahip olsa da, uzun vadede faiz oranlarının yükselmeye devam etmesi yatırımları ve ekonomik faaliyetlerin canlanmasını olumsuz etkileyecektir. Bu sebeple Türkiye’de pandemi sürecinde fiyatlardaki artışın en önemli nedenlerinden biri de döviz kurlarındaki artışlar olmuştur. Döviz kurlarındaki artışlar faiz artışlarıyla dengelenmeye çalışılmaktadır. Faiz artışları ise yatırımlarda azalmaya sebep

olduğundan ekonomik büyümeyi yavaşlatmakta ve daha dengesiz bir hale büründürmektedir (Sertkaya ve Baş, 2021: 156-157).

Çalışmanın başında “H4 hipotezi: Covid-19 pandemisi faiz oranlarında düşüşe neden olmuştur.” Şeklinde belirlenmişti. Çalışmanın sonucunda ise 2020 yılının başında 9,64 olan mevduat faiz oranı 2020 yılının sonunda 15,10’a yükselmiş, 2021 yılında ise 16,36’dan 16,43’e yükselmiştir. 2020 yılının başında 15,19 olan ihtiyaç kredisi faiz oranları 2020 yılının sonunda 22,76’ya yükselmiş, 2021 yılında ise 22,82’den 26,54’e yükselmiştir.

3.6.5. İstihdam ve İşsizlik Oranları Analizi

Koronavirüs salgını, daha önce hiç görülmemiş bir işgücü piyasası şokuna ve işsizlik krizine yol açmıştır. Pandemi döneminde işgücü piyasası işsizlik, çalışma sürelerinin kısalması, esnek çalışma saatleri ve ücretsiz izin uygulamaları gibi risklerle karşı karşıya kalmıştır (Koca, 2020: 78).

Covid-19 pandemisinin en büyük etkilerinden bir tanesi de işgücü piyasalarında neden olduğu bozulmalar olmuştur. Türkiye ekonomisi için cari dönemde açıklanan istihdam ve işsizlik verileri kapsadığı dönem açısından pandemi sürecindeki reel gelişmeleri tam yansıtmasa da pandemi sürecini içeren dönemin rakamları hakkında fikir vermektedir. Bu kapsamda aşağıda Covid-19 pandemisi sürecinde istihdam ve işsizlikte oluşan değişimler incelenmiştir.

Tablo 3.10. İstihdam Oranları (2017-2021 Aylık)

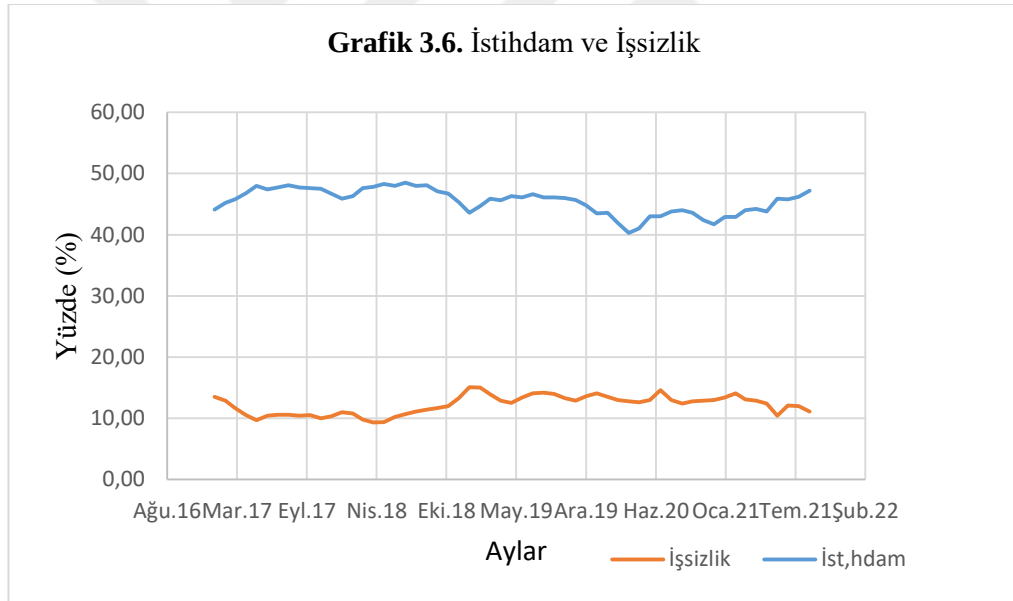
	2017 (%)	2018 (%)	2019 (%)	2020 (%)	2021 (%)
Ocak	44,10	45,90	43,60	43,50	42,90
Şubat	45,20	46,30	44,70	43,60	42,90
Mart	45,80	47,60	45,90	41,90	44,00
Nisan	46,80	47,80	45,60	40,30	44,20
Mayıs	48,00	48,30	46,30	41,00	43,80
Haziran	47,40	48,00	46,10	43,00	45,90
Temmuz	47,70	48,50	46,60	43,00	45,80
Ağustos	48,10	48,00	46,10	43,80	46,20
Eylül	47,70	48,10	46,10	44,00	47,20
Ekim	47,60	47,10	46,00	43,60	47,20
Kasım	47,50	46,70	45,70	42,40	46,40
Aralık	46,70	45,30	44,80	41,70	46,00

Kaynak:https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_2

Tablo 3.11. İşsizlik Oranları (2017-2021 Aylık)

	2017 (%)	2018 (%)	2019 (%)	2020 (%)	2021 (%)
Ocak	13,50	11,00	15,10	14,10	13,40
Şubat	12,90	10,80	15,00	13,50	14,10
Mart	11,70	9,80	13,90	13,00	13,10
Nisan	10,50	9,30	12,90	12,80	12,90
Mayıs	9,70	9,40	12,50	12,60	12,40
Haziran	10,40	10,20	13,40	13,00	10,40
Temmuz	10,60	10,70	14,10	14,60	12,10
Ağustos	10,60	11,10	14,20	13,00	12,00
Eylül	10,40	11,40	14,00	12,40	11,10
Ekim	10,50	11,70	13,30	12,80	10,70
Kasım	10,00	12,00	12,90	12,90	10,90
Aralık	10,30	13,30	13,60	13,00	11,30

Kaynak:https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_2

İstihdam ile ekonomik büyüme arasında yüksek bir korelasyon söz konusudur. Bu ilişkiye göre ekonomik genişleme dönemlerinde işsizlik düşme eğilimine girerken ekonomik daralma dönemlerinde işsizlik artma eğilimine girmektedir. Türkiye ekonomisinde 2017 yılından sonra gerçekleşen düşük büyüme trendiyle beraber işsizlik çift haneli düzeylere yükselmiştir. Makroekonomik göstergelerden anlaşıldığı gibi, pandemi ortamının şartları nedeni ile 2020 yılının ikinci çeyrek döneminden itibaren işsizlik artmaya başlamış ve 2020 yılının ortalarında %14 düzeylerine varmıştır. İzleyen aylarda ekonomide görülen

canlanmayla ilişkili şekilde işsizlik verileri bir miktar gerilemiş olsa da, işsizlik oranlarının hala yüksek olduğu gözlenmektedir (Sertkaya ve Baş, 2021: 155).

İstihdam edilen kişiler için risk göstergeleri sadece işyerlerinin kapanması nedeniyle iş kayıpları değil, aynı zamanda çalışan sağlığı açısından virüs nedeniyle gönüllü olarak çalışmama veya işe gidememe riskidir. Dolayısıyla pandeminin işsizlik üzerindeki etkisini azalan işgücü arzı ve işgücü talebi üzerinden açıklamak daha doğru olacaktır (Şanlı, 2020: 626).

Her ne kadar pandemi Türkiye genelinde üretime ve istihdama olumsuz açıdan etki gösterse de, bu etkinin derecesi her bir işkolu açısından farklılık arz etmektedir. Turizm gibi bazı iş alanlarında pandeminin etkisi daha fazla iken gıda sektörü gibi bazı iş alanlarında salgının olumsuz etkileri göreceli olarak daha düşük seyretmektedir. Ekonomik daralmanın daha fazla olduğu imalat, toptan ve perakende ticaret, konaklama ve yiyecek hizmetleri gibi faaliyetler ile gayrimenkul faaliyetleri işsizlik riski en fazla olan iş alanları olarak ön plana çıkmaktadır (Balcı ve Çetin, 2020: 46).

İşsizlik oranı 2019 yılı sonunda 2018 yıl sonuna göre göre 2,7 puan yükselerek %13,7 olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılında genç işsizlik oranı %25,4 olarak açıklanmıştır. İşgücüne katılım oranı 2020 Mart ayında 2019 Mart ayına göre 2.235.000 kişi azalarak 30.104.000'e gerilemiştir. İşgücüne katılım oranı ise %48,4 olarak gerçekleşmiştir. 2020 Mart ayında herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı olmaksızın çalışanların toplam çalışanlar içerisindeki payı olan kayıt dışı çalışanların oranı, %29,1 olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde tarım dışındaki sektörlerde kayıt dışı çalışanların oranı %8,6 olarak açıklanmıştır (Adıgüzel, 2020: 205).

Şubat 2020'de işsizlik oranı %13,6, istihdam oranı %43,1, işgücüne katılım oranı %49,9 ve genç işsizlik oranı %24,4 olmuştur. Şubat 2020'de sanayi istihdamı içinde en büyük payı %58,3 ile hizmet sektörü alırken, sanayi sektörü %20,9 ile ikinci, tarım sektörü %15,5 ile üçüncü ve inşaat sektörü %5,2 ile son sırada yer almıştır. 2019 yılının aynı dönemine göre tarım sektöründe istihdam %11,3, inşaat sektöründe %6,3 ve hizmet sektöründe %1,2 oranında bir daralma meydana gelmiştir. Sanayi sektöründe ki istihdam ise %3,8 oranında artmıştır (Soylu, 2020: 179).

Covid-19 Pandemisi sürecinde çok sayıda işkolunda işyerleri kapanmış, çalışanlar işlerini işin türüne göre ve mümkün ise işyeri dışından ve evlerinden yapmaya

başlamışlardır. Bu yeni koşullarda iş düzeni, çalışma süreleri son derece esnek hâle gelmiştir. Pandemi süreciyle birlikte gündeme gelen, ulusal ve uluslararası mevzuatta yer almaya başlayan esnek zamanlı çalışma, vardiyalı çalışma, kayan iş süreleri, telafi edici çalışma, sıkıştırılmış çalışma haftası, çağrı üzerine çalışma ve kısmi süreli çalışma tarzları gibi çeşitli şekillerde ve ortaya çıkacak yeni çeşitleriyle önümüzdeki dönemlerde daha fazla yaygınlaşması beklenmektedir (Balcı ve Çetin, 2020: 41-42).

Çalışmanın başında “H3 hipotezi: Covid-19 pandemisi işsizliği artırmıştır.” Şeklinde belirlenmişti. Çalışmanın sonucunda ise 2020 yılının ikinci çeyreğinden itibaren işsizlik yükselmeye başlamış ve yıl sonunda ise %13,2 olarak gerçekleşmiş, 2021 yılında ise 3. çeyrekte itibaren işsizlik düşmeye başlamış ve yıl sonunda ise %12,0 olarak gerçekleşmiştir.

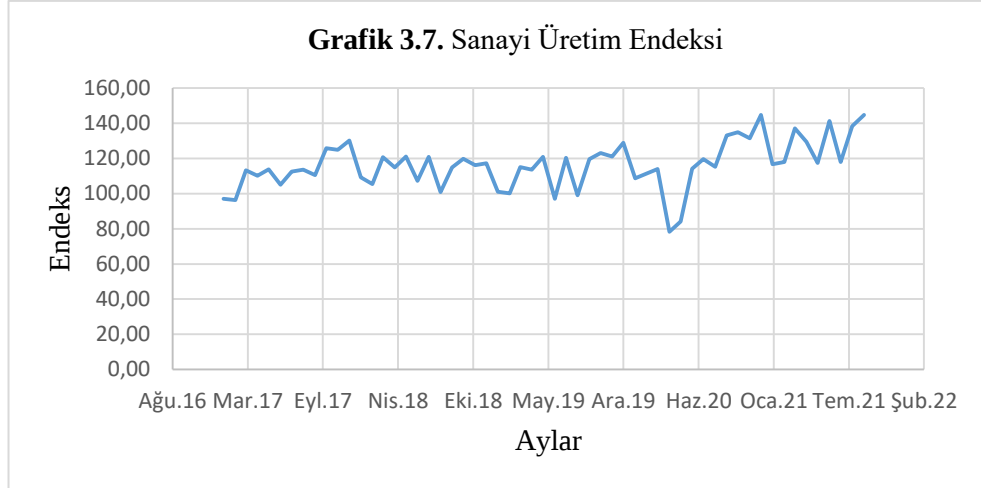
3.6.6. Sanayi Üretim Endeksi Analizi

Sanayi sektörünün durumunu ölçmek için kullanılan sanayi üretim endeksi, ekonomik güven endeksi ve imalat kapasite kullanım oranı gibi göstergeler vardır, bu sayede üretim faaliyetlerinin yıllar içindeki artış ve azalışları karşılaştırılabilmekte ve takip edilebilmektedir. Bu ölçütlerden biri olan imalat kapasite kullanımı, işyeri tarafından raporlanan fiziki yeterliliklere dayalı olarak imalat sanayi ve alt sektörlerinin bir bütün olarak fiili kapasite kullanımını göstermektedir (Koç vd., 2017:2).

Tablo 3.12. Sanayi Üretim Endeksi (2017-2021)

	2017	2018	2019	2020	2021
Ocak	97,07	109,17	100,97	108,69	116,71
Şubat	96,25	105,33	100,09	111,35	117,95
Mart	113,22	120,66	115,12	114,05	137,07
Nisan	110,16	114,91	113,58	78,22	129,41
Mayıs	113,71	121,09	120,96	84,10	117,42
Haziran	105,11	107,16	96,97	114,09	141,30
Temmuz	112,48	120,86	120,39	119,62	117,93
Ağustos	113,69	100,84	99,12	115,15	138,31
Eylül	110,57	114,80	119,55	133,07	144,80
Ekim	125,87	119,82	123,14	134,95	142,17
Kasım	124,95	116,20	121,01	131,48	150,56
Aralık	130,17	117,22	128,88	144,69	165,35

Kaynak:https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_2

Tablo 3.12 ve Grafik 3.7.’de görüldüğü gibi Covid-19 pandemisinin etkisi ile azalan taleple birlikte ve kapanmaların etkisiyle sanayi üretim endeksi 2020 Mayıs ayında 80’e kadar düşmüştür, arkasından yeni normale dönme düzenlemeleri kapsamında talepteki toparlanmaya paralel olarak sanayi üretim endeksi de toparlanmaya başlamıştır.

Covid-19 pandemisi krizinin ekonomik etkilerinin henüz gözlenemediği 2020 Şubat ayında sanayi üretimindeki iyileşme sürmüştü ve bu dönemde takvim etkisinden arındırılmış verilere göre yıllık olarak %7,5 oranında yükselmiştir. 2020 yılı Ocak-Şubat döneminde endekste yıllık yükseliş %7,6 olarak ölçülmüştür. Kapasite kullanım oranı (KKO) ülkedeki üretimin bir ölçüsü olup; imalat sanayi kapasite kullanım oranı, TCMB tarafından sanayi sektöründe faaliyet gösteren iş yerlerinde her ay uygulanan İktisadi Yönelim Anketi ile saptanmaktadır. İmalat sanayi KKO 2020 Nisan ayında %61,6 olmuştur. 2019 yılı içerisinde sırasıyla en düşük %63,8 ve %65,3 olan dayanıklı ve dayanıksız tüketim malı KKO 2020 Nisan ayında sırasıyla %51,2 ve %59,8 olarak gerçekleşmiştir. İmalat sanayi genelinde KKO 2020 Mayıs ayında bir önceki aya göre 1 puan artarak yüzde 62,6 düzeyinde ölçülmüştür (Adıgüzel, 2020: 208).

Çalışmanın başında “H6 hipotezi: Covid 19 pandemisi sanayi üretim endeksinde düşüşe neden olmuştur.” şeklinde belirlenmişti. Çalışmanın sonucunda ise sanayi üretim endeksi 2020 yılının ikinci çeyreğinden itibaren düşmüş, yılın dördüncü çeyreğinde ise tekrar yükselme eğilimine geçmiştir. 2021 yılının birinci çeyreğinde 2020 yılının dördüncü çeyreğine göre düşüşte olan sanayi üretim endeksi 2021 yılının üçüncü çeyreğinden itibaren tekrar yükselme eğilimine geçmiştir.

3.6.7. Bankacılık Sektörü Toplam Kredileri Analizi

Bankalar tarafından kullandırılan krediler gerçek kişiler tarafından ihtiyaç, konut ve taşıt için alınırken işletmeler için işletme sermayesi ihtiyacı ve yatırım finansmanı ihtiyacı için talep edilmektedir. Ekonomilerin genişleme dönemlerinde kredi hacminde genişleme olurken ekonomilerin daralma dönemlerinde toplam kredi hacmi de azalma eğilimi göstermektedir.

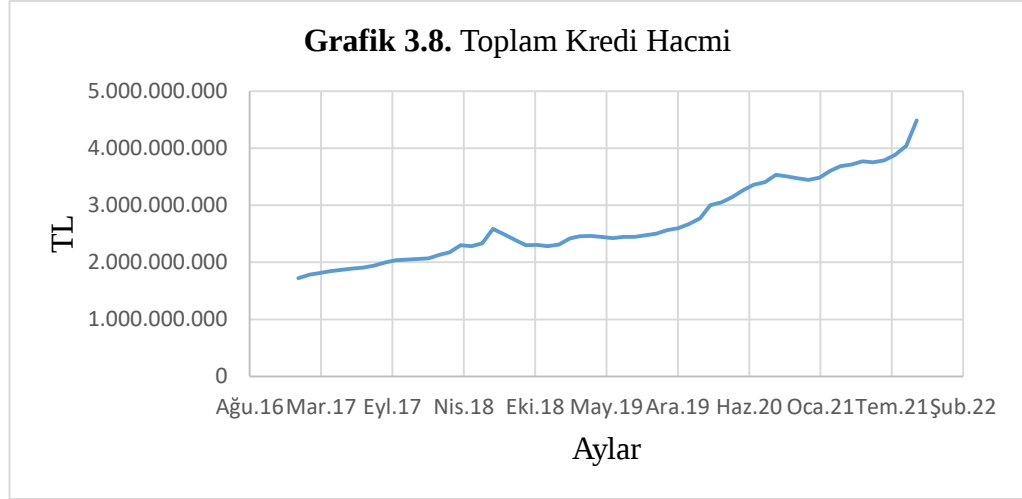
Pandemi ortamında TCMB ve hükümet politikası olarak uygulanan genişletici politikalar kapsamında kredi genişlemesinin de sağlanması için teşvikler ve destekler sunulmuştur. Bu sebeple Covid-19 pandemisi sürecinde toplam kredi hacminde genişleme gerçekleşmiştir.

Çalışmanın başında “H8 hipotezi: Covid 19 pandemisi sürecinde toplam banka kredilerinin hacminde daralma olmuştur.” şeklinde belirlenmişti. Çalışmanın sonucunda ise aşağıdaki Tablo 3.13 ve Grafik 3.8’de görüldüğü gibi pandemi döneminde bankaların kullandıkları kredinin hacminin genişlemeye devam ettiği görülmüştür.

Tablo 3.13. Toplam Kredi Hacmi (2017-2021)

	2017 (TL)	2018 (TL)	2019 (TL)	2020 (TL)	2021 (TL)
Ocak	1.724.170.526	2.072.257.122	2.308.867.005	2.671.319.794	3.485.653.885
Şubat	1.782.745.072	2.133.194.675	2.417.936.334	2.768.395.332	3.605.919.171
Mart	1.809.584.468	2.177.566.546	2.456.107.718	2.998.580.516	3.687.597.976
Nisan	1.845.264.232	2.297.403.454	2.459.622.687	3.052.801.812	3.715.784.766
Mayıs	1.869.898.793	2.283.353.775	2.447.479.186	3.141.042.957	3.768.865.877
Haziran	1.889.598.561	2.335.678.865	2.424.218.503	3.264.349.098	3.752.176.711
Temmuz	1.907.050.996	2.587.738.180	2.447.586.876	3.359.054.242	3.783.863.534
Ağustos	1.942.097.283	2.488.466.043	2.447.373.465	3.406.806.054	3.884.280.824
Eylül	1.994.701.841	2.390.577.421	2.473.115.968	3.532.144.817	4.039.441.513
Ekim	2.035.851.643	2.298.625.159	2.501.534.597	3.506.541.172	4.484.955.758
Kasım	2.045.329.483	2.304.027.778	2.564.868.622	3.470.055.835	4.721.297.139
Aralık	2.061.105.286	2.282.714.354	2.595.585.732	3.445.966.108	4.794.119.759
Toplam	22.907.398.184	27.651.603.372	29.544.296.693	38.617.057.737	47.723.956.913

Kaynak:https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_2

3.6.8. Dış Ticaret Analizi

Covid-19 pandemisinin dünya ekonomisinde yol açtığı olumsuz ekonomik etkilerden bir tanesi de uluslararası ticarete oluşturduğu daralmadır. Ülkelerin sınırlarını kapatması, tedarik zincirlerinin ve ulaşım ağlarının kapanma noktasına gelmesi uluslararası mal ve hizmet ticaretini önemli boyutlarda kısıtlamıştır. Türkiye'nin de aynı şekilde ithalat ve ihracat rakamları bu olumsuz ekonomik ortamdan etkilenmiştir.

Covid-19 pandemisi nedeniyle işyerlerinin kapanmasıyla yatırım harcamaları azalmış, işsizlik artmış, hanehalkının özel tüketim harcamalarını finanse edecek gelirleri satın alma gücünü kaybetmiş, dış talep azaldıkça ihracat gelirleri düşmüş, ithalat azaldıkça ithalat faturaları düşmüş ve iç talep azalmış. Sonuç olarak, küresel GSYİH'nın yaklaşık %59'unu oluşturan dış ticaret, küresel olarak gerilemeye devam etmiştir (Şanlı, 2020: 603).

Covid-19 pandemisi sürecinde kriz yönetimini gerekli kılan alanlardan biri de dış ticaret olmuştur. Küresel değer zincirlerinin sürdürülebilirliği ve özellikle ülkelerin refahı için kritik öneme sahip olan dış ticaretin, Covid-19 salgını sırasında önemli ölçüde daraldığını belirtmekte fayda vardır (Tekoğlu, 2020: 33).

Tablo 3.14. Toplam İhracat (2017-2021 Aylık)

Bin Dolar	2017	2018	2019	2020	2021
Ocak	11.738.728	13.080.097	13.875.105	14.701.347	15.019.304
Şubat	12.643.609	13.827.133	14.323.198	14.608.290	15.953.449
Mart	15.075.608	16.338.254	16.336.019	13.353.076	18.958.723
Nisan	13.420.426	14.530.823	15.341.642	8.978.291	18.759.322
Mayıs	14.213.768	15.166.648	16.855.276	9.957.512	16.470.723
Haziran	13.671.984	13.657.091	11.635.156	13.460.252	19.744.826

Temmuz	13.179.496	14.771.361	15.932.826	14.890.653	16.370.108
Ağustos	13.916.053	12.926.754	13.224.034	12.456.453	18.867.868
Eylül	12.391.567	15.247.369	15.275.275	15.990.798	20.736.294
Ekim	14.672.918	16.590.652	16.414.316	17.315.266	20.792.083
Kasım	14.909.380	16.386.878	16.249.041	16.088.682	21.473.178
Aralık	14.661.084	14.645.696	15.408.952	17.837.135	22.277.985
Toplam	164.494.621	177.168.756	180.870.840	169.637.755	225.423.863

Kaynak:https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_2

Tablo 3.14 ve 3.15'te 2017-2021 döneminde Türkiye'nin aylık ihracat ve ithalat verileri sunulmuştur. Tablo 3.14'te görüldüğü gibi 2019 yılında toplam ihracat tutarı 180.870.840 bin USD, 2020 yılı toplam ihracatı ise 11.233.085 bin USD azalarak 169.637.755 bin USD olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılında toplam ihracat USD bazında 2019 yılına göre %6,2 oranında azalmıştır.

Pandeminin 2020 yılında etkisinin daha yoğun hissedildiği ilk 6 aylık dönemler karşılaştırıldığında ise 2019 yılı birinci yarısında 88.366.396 bin USD olan toplam ihracat 13.307.628 bin USD azalarak 75.058.768 bin USD olarak gerçekleşmiş ve %15 azalmıştır. Covid 19 pandemisinin 2020 yılı ilk çeyreğinde ihracattaki azalmaya etkisi bu tabloda açıkça görülmektedir.

Türkiye 2019 yılında en çok Almanya, İngiltere, İtalya, Irak ve ABD'ye ihracat yaparken, en çok Rusya, Almanya, Çin, ABD ve İtalya'dan ithalat yapmıştır (Ticaret Bakanlığı, 2020b: 4). TÜİK'in Nisan 2020 verilerine göre en çok ihracat yapan ilk beş ülke Almanya, ABD, Irak, İtalya ve Birleşik Krallık olmuştur. Covid-19 pandemisinden vaka sayısı bakımından en fazla etkilenen ülkelerin dış ticaret ilişkilerinin devam ettiği gözlemlenmiştir. Fakat Almanya'ya yapılan ihracat %35,8, ABD'ye yapılan ihracat %25,1, Irak'a yapılan ihracat %34,4 İtalya'ya yapılan ihracat %51,0 Birleşik Krallığa yapılan ihracat ise %57,7 oranında azalmıştır (Soylu, 2020: 178).

Tablo 3.15. Toplam İthalat (2017-2021 Aylık)

Bin Dolar	2017	2018	2019	2020	2021
Ocak	16.090.782	22.177.186	16.164.882	19.214.398	18.084.548
Şubat	16.266.372	19.877.243	16.056.511	17.643.982	19.303.416
Mart	19.443.397	22.262.238	18.250.424	18.822.163	23.628.399
Nisan	17.863.643	21.203.475	18.073.123	13.559.435	21.841.014
Mayıs	21.342.619	23.190.666	18.540.975	13.393.625	20.626.445
Haziran	19.570.302	19.542.777	15.064.939	16.318.144	22.625.782

Temmuz	21.886.375	20.957.949	19.229.094	17.717.773	20.690.931
Ağustos	19.473.137	15.566.873	15.564.693	18.753.214	23.175.038
Eylül	20.792.642	16.931.336	16.940.616	20.846.245	23.327.636
Ekim	21.653.373	16.402.671	18.176.350	19.713.269	22.229.981
Kasım	20.984.733	16.295.393	18.228.551	21.142.392	26.901.452
Aralık	23.347.753	16.744.674	20.056.731	22.385.196	26.069.501
Toplam	238.715.128	231.152.481	210.346.889	219.509.836	271.504.143

Kaynak: https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_2

Tablo 3.15'te görüldüğü gibi 2019 yılında toplam ithalat tutarı 210.346.889 bin USD, 2020 yılı toplam ithalatı ise 9.162.947 bin USD artarak 219.509.836 bin USD olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılında toplam ithalat USD bazında 2019 yılına göre %4,3 oranında artmıştır.

Pandeminin 2020 yılında etkisinin daha yoğun hissedildiği ilk 6 aylık dönemler karşılaştırıldığında ise 2020 yılı birinci yarısında 102.150.854 bin USD olan toplam ithalat 3.199.107 bin USD azalarak 98.951.747 bin USD olarak gerçekleşmiş ve %3,13 oranında azalmıştır. Covid 19 pandemisinin 2020 yılı ilk çeyreğinde ithalattaki azalmaya etkisi bu tabloda açıkça görülmektedir.

2020 Nisan ayı dış ticaret istatistiklerine göre ithalat gerçekleştirilen ilk beş ülke; Çin, Almanya, Rusya, ABD ve Güney Kore olmuştur. 2019 Nisan ayı verilerine göre Çin ile olan ithalat %4,4 artarken, Almanya ile olan ithalat %8, Rusya ile olan ithalat %36,4 ABD ile olan ithalat %24,5 daralmıştır. Güney Kore ile olan ithalat ise %21,7 artmıştır (Soylu, 2020: 178).

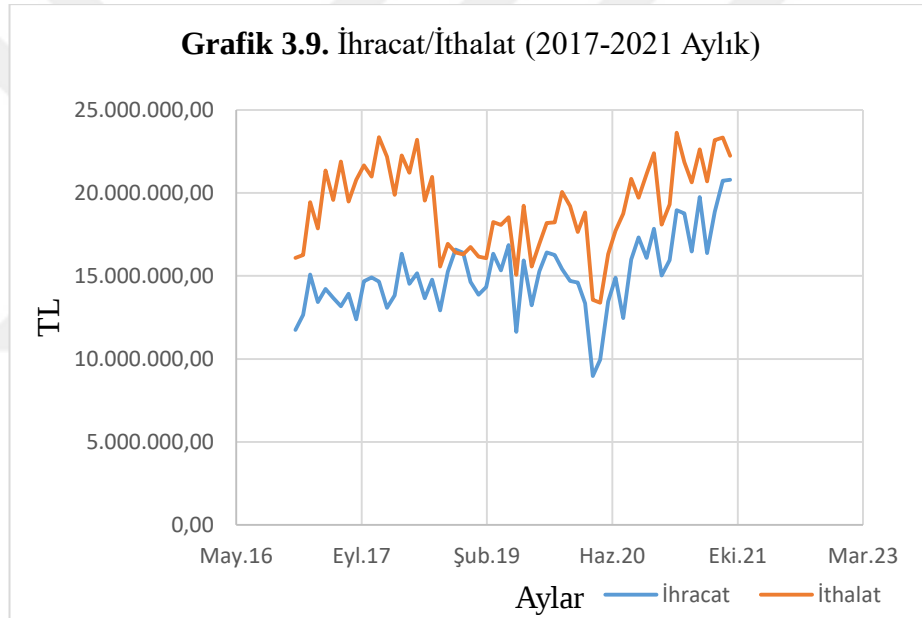
Tablo 3.16. Dış Ticaret Açığı (2017-2021 Aylık)

Bin Dolar	2017	2018	2019	2020	2021
Ocak	4.352.055	9.097.090	2.289.777	4.513.051	3.065.244
Şubat	3.622.763	6.050.110	1.733.313	3.035.692	3.349.967
Mart	4.367.789	5.923.984	1.914.405	5.469.087	4.669.676
Nisan	4.443.217	6.672.653	2.731.481	4.581.144	3.081.692
Mayıs	7.128.851	8.024.018	1.685.699	3.436.113	4.155.722
Haziran	5.898.318	5.885.686	3.429.783	2.857.892	2.880.956
Temmuz	8.706.879	6.186.588	3.296.268	2.827.120	4.320.823
Ağustos	5.557.084	2.640.119	2.340.659	6.296.761	4.307.170
Eylül	8.401.075	1.683.968	1.665.341	4.855.447	2.591.342
Ekim	6.980.455	-187.981	1.762.034	2.398.003	1.437.898
Kasım	6.075.354	-91.485	1.979.509	5.053.710	5.428.274
Aralık	8.686.669	2.098.978	4.647.779	4.548.061	6.791.516

Toplam	74.220.507	53.983.725	29.476.049	49.872.081	46.080.280
---------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------	-------------------

Kaynak: TCMB Dış Ticaret verilerinden derlenmiştir.

Tablo 3.14, 3.15 ve 3.16’da yer alan verilere göre 2019 yılı için Türkiye’de toplam ihracat 180.870.840 bin USD, toplam ithalat 210.346.889 Bin USD, dış ticaret açığı 29.476.049 bin USD olup ihracatın ithalatı karşılama oranı %85,9 düzeyinde iken; Covid-19 pandemisi nedeniyle küresel bazda olduğu gibi Türkiye’nin de dış ticaret hacminde düşme olacağı tahmin edilmektedir. 2020 yılında ise toplam ihracat 169.637.755 bin USD, toplam ithalat 219.509.836 bin USD ve dış ticaret açığı 49.872.081 TL olarak gerçekleşmiş ve ithalatın ihracatı karşılama oranı ise yıllık bazda %77,28’e gerilemiştir. Bu tabloda Covid-19 pandemisinin dış ticaret açığını yükseltici ve ihracatın ithalatı karşılama oranını düşürücü etki gösterdiği gözlenmektedir.

Grafik 3.9’da görüldüğü gibi pandemi sürecinde ihracat ve ithalat Mayıs 2020’de keskin bir şekilde düşmekte ve dış ticaret açığı da yükselmektedir.

TCMB dış ticaret verilerine göre 2020 Mart ayında ihracat hacmi 2019 yılının Mart ayına göre %17,8 azalarak 13,4 milyar USD olurken, ithalat ise %3,1 artarak 18,8 milyar USD seviyesinde oluşmuştur. Bunun sonucunda dış ticaret açığı %181,6 genişleyerek 5,4 milyar USD düzeyine çıkmıştır. Dış ticaret açığındaki genişleme 2020 yılının birinci çeyreğinde Ocak-Mart 2020 döneminde %117,3 olmuştur. Bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı 2019’daki %88,2 seviyesinden %76,8 seviyesine düşmüştür. Covid-19 pandemisinin meydana getirdiği negatif etkiler sebebiyle ihracatta 2020 Mart ayında başlayan yıllık bazdaki düşüş Nisan ayında da sürmüştür. 2020 Nisan ayında ihracat hacmi

2019 Nisan ayına nazaran %41,4 azalarak 9 milyar USD olarak gerçekleşirken, ithalat ise %25 daralarak 13,6 milyar USD seviyesinde gerçekleşmiştir. Bunun sonucunda, dış ticaret açığı %67 artarak 4,6 milyar USD seviyesine yükselmiştir. Dış ticaret açığındaki bu artış Ocak-Nisan 2020 döneminde %102,3 seviyesinde olmuştur. Bu dönemde ihracatın ithalatı karşılama oranı 2019'daki %87,4 seviyesinden %74,7'ye gerilemiştir. İhracat 2020 Mayıs ayında Nisan ayına göre yüzde 10,84 oranında yükselmiştir (TCMB, 2020 c).

2019 yılı Mart ayında 120 milyon Dolar düzeyinde olan cari açık Mart 2020'de 4,92 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılının ilk çeyrek döneminde ekonomik faaliyetlerin zayıflamasına bağlı olarak sınırlı düzeyde gerçekleşen cari açık, 2020 yılının ilk çeyreğinde ithalat hacminin bilhassa ilk iki ayda meydana gelen yükselişin ve Mart ayında yaşanan belirgin artışın da etkisiyle 2020 yılının aynı döneminde 7,6 milyar USD olarak gerçekleşmiştir. Cari açıkta meydana gelen bu hızlı genişlemede dış ticaret açığının yıllık bazda yaklaşık 6 katına çıkmasıyla beraber Covid-19 pandemisi sebebiyle hizmet gelirlerinde oluşan düşme de önemli rol almıştır. 12 aylık cari fazla da azalarak 2020 Mart ayında 1,5 milyar Dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. 2020 Nisan ayında cari açık 5.062 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir. Bunun neticesinde on iki aylık cari işlemler açığı 3.291 milyon Dolar olmuştur (TCMB, 2020c).

2019 yılının Nisan ayına göre ihracat sahasında en büyük daralma %43 ile imalat sektöründe yaşanırken, ithalatta ise hammadde ve ara mallarında %30,3'lük bir azalma meydana gelmiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı bütün bu gelişmeler çerçevesinde katı bir şekilde daralmıştır. 2019 yılının Nisan ayında %84,9 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı 2020 yılı Nisan ayında %66,3 olarak ölçülmüştür. Aynı biçimde 2019 yılının Ocak-Nisan döneminde %87,4 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı 2020 yılının aynı döneminde %74,7 olmuştur (Soylu, 2020: 177).

2019 ve 2020 yılı verileri birlikte değerlendirildiği zaman Türkiye'nin ihracatının sırasıyla hammadde ve ara malları, tüketim malları ve yatırım mallarında; ithalatın ise sırayla hammadde, yatırım ve tüketim mallarında yoğun olduğu gözlenmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2020b:4).

Döviz kurlarında meydana gelen yükselişin ihracata katkısı 2020 yılının Ekim ayında görülmeye başlanmış ve cari işlemler açığı büyük oranda düşmüştür. Fakat Türkiye'deki sanayi üretimi önemli oranda ara malı ve sermaye malı ithalatına dayanmakta ve ihraç

mallarına yönelik dış talep esnekliği göreceli olarak daha esnek bir yapı sergilemektedir. Aynı şekilde, petrol ve doğal gaz gibi ithal esnekliği katı olan mallar Türkiye'nin ithalatında önemli yer kaplamaktadır. Bu hususlar dış ticaret açığı oluşturmakta ve cari açığın ciddi bir problem olarak devam etmesine neden olmaktadır (Tekoğlu, 2020: 40).

Tablo 3.17. İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (2017-2021)

Bin Dolar	2017	2018	2019	2020	2021
Ocak	73,0%	59,0%	85,8%	76,5%	83,1%
Şubat	77,7%	69,6%	89,2%	82,8%	82,6%
Mart	77,5%	73,4%	89,5%	70,9%	80,2%
Nisan	75,1%	68,5%	84,9%	66,2%	85,9%
Mayıs	66,6%	65,4%	90,9%	74,3%	79,9%
Haziran	69,9%	69,9%	77,2%	82,5%	87,3%
Temmuz	60,2%	70,5%	82,9%	84,0%	79,1%
Ağustos	71,5%	83,0%	85,0%	66,4%	81,4%
Eylül	59,6%	90,1%	90,2%	76,7%	88,9%
Ekim	67,8%	101,1%	90,3%	87,8%	93,5%
Kasım	71,0%	100,6%	89,1%	76,1%	79,8%
Aralık	62,8%	87,5%	76,8%	79,7%	82,8%
Toplam	68,9%	76,6%	86,0%	77,3%	83,2%

Kaynak: Tablo 3.14. ve Tablo 3.15'te yer alan verilerden hesaplanmıştır.

Tablo 3.17'de yer alan ihracatın ithalatı karşılama oranı incelendiğinde pandeminin etkisinin sürdüğü 2020 yılında 2019 yılı verilerinin Ekim ayı hariç yakalanamadığı hep 2019 yılının (pandemi öncesinin) altında kaldığı görülmektedir. Yıllık bazda 2019 yılında %86 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı 2020 yılında %77,3'e düşmüştür.

Çalışmanın başında “H7 hipotezi: Covid-19 pandemisi dış ticaret açığını artırmıştır.” şeklinde belirlenmişti. Çalışmanın sonucunda ise 2019 yılında 31 milyar 174 milyon dolar olan dış ticaret açığı 2020 yılında 50 milyar dolara yükselmiş, 2021 yılında ise 46,13 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

3.6.9. Bütçe Dengesi (açıkları) Analizi

Covid-19 pandemisi bireysel tüketici önceliklerinde, davranışlarında ve harcamalarında büyük değişikliklere neden olduğundan, dünya çapındaki hükümetler ve işletmeler, pozitif öngörü ile yönlendirilebilecek reaktif çabalar için daha fazla ödeme yapmak veya harcama yapmak zorunda kalmıştır (Kotler, 2020: 12). Bu kapsamda 2020 yılı

bütçesi hazırlanırken Covid-19 pandemisinin neler getirebileceğinin ciddiyetinin tam kavranamadığı 2019 yılı sonlarına denk gelen ve bütçe görüşmelerinin bitmek üzere olduğu bir döneme denk gelmesi 2020 yılı bütçesinde Covid-19 pandemisinin etkilerinin tam olarak dikkate alınamamasına neden olmuştur. Bu sebeple kesin hesap tasarısı ile bütçe arasındaki sapmaların doğal olarak yüksek olması beklenmektedir.

Ekonomileri göreceli olarak daha iyi pozisyonda olan gelişmiş ülkeler pandeminin oluşturduğu olumsuz etkileri ve mali yükü karşılama konusunda daha güçlü olmuşlardır. Covid-19 pandemisine ekonomik olarak daralma döneminde yakalanmış olan Türkiye’de ise, pandeminin getirdiği mali ve ekonomik yük çok büyük olmuştur. Ekonominin küçüldüğü bu sorunlu dönemi sadece vergi gelirleriyle atlatmak pek mümkün olmadığından pandeminin neden olduğu mali yük bütçe açıklarını yükseltmiştir (Sertkaya ve Baş, 2021: 151).

Tablo 3.18. Bütçe Gelirleri (2017-2021 Aylık)

	2017	2018	2019	2020	2021
Ocak	57.090.667	56.514.922	96.523.290	121.806.875	89.312.887
Şubat	44.539.197	57.955.395	64.699.563	81.114.649	114.670.816
Mart	37.059.161	45.773.155	51.046.881	45.219.445	132.363.679
Nisan	52.228.641	63.445.501	56.509.585	65.461.154	93.180.808
Mayıs	55.943.866	67.756.904	69.740.356	66.691.002	102.353.487
Haziran	42.347.286	49.721.920	53.666.695	64.430.453	84.948.384
Temmuz	51.624.631	60.773.045	91.462.843	85.801.708	94.388.136
Ağustos	55.666.009	68.701.670	93.148.326	106.671.579	143.385.336
Eylül	46.172.256	58.858.842	60.982.394	76.876.672	115.149.520
Ekim	51.228.395	60.639.324	63.759.598	91.440.384	112.080.448
Kasım	63.274.109	78.737.562	80.810.612	106.976.364	164.216.517
Aralık	53.084.787	63.425.942	70.797.670	93.419.803	130.078.109
Toplam	610.259.005	732.304.182	853.147.813	1.005.910.088	1.376.128.127

Kaynak: https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_2

Tablo 3.18’de görüldüğü gibi, 2020 yılında Mart, Mayıs ve Temmuz aylarında 2019 yılındaki aynı aylara göre bütçe gelirleri daha düşük tutarlarda kalmıştır. 2019 yılı bütçe gelirleri toplamı 853.147.813 Milyar TL iken 2020 yılında bu tutar 152.762.275 Milyar TL

artarak 1.005.910.088 Milyar TL'sına ulaşmıştır. Bütçe gelirleri yıllık bazda %17,9 oranında artmıştır.

Covid-19 pandemisinin etkisinin en yoğun hissedildiği 2020 yılının ilk 6 aylık verilerine bakıldığında ise bütçe gelirleri 2019 yılının ilk yarısında toplam 392.186.370 Milyar TL iken 52.537.208 Milyar TL artışla 2020 yılının ilk yarısında 444.723.578 Milyar TL'ye ulaşmıştır. 2019 yılı ile 2020 yılının ilk 6 ayı karşılaştırıldığında 2020 yılının ilk yarısında bütçe gelirlerinin %13,3 oranında arttığı görülmektedir.

Tablo 3.19. Bütçe Harcamaları (2017-2021 Aylık)

	2017	2018	2019	2020	2021
Ocak	44.066.892	53.239.873	90.612.587	101.033.472	114.062.321
Şubat	59.097.020	62.621.260	83.374.878	93.865.381	96.878.966
Mart	53.851.706	67.990.720	75.620.448	87.170.670	109.591.974
Nisan	49.920.515	58.934.814	70.818.649	103.353.700	103.233.150
Mayıs	47.263.770	65.774.991	81.609.395	82.795.761	113.390.415
Haziran	55.015.729	73.923.806	65.121.642	85.119.224	110.253.144
Temmuz	51.466.860	58.164.829	81.324.078	114.009.252	137.534.938
Ağustos	56.000.295	72.311.142	91.959.276	78.680.884	104.820.511
Eylül	53.318.703	64.551.314	79.120.499	106.312.789	138.243.682
Ekim	55.068.083	69.154.651	76.996.306	96.012.405	129.194.142
Kasım	53.097.182	73.538.725	74.629.253	93.947.893	135.756.768
Aralık	81.392.214	84.184.409	106.865.175	139.354.518	280.813.777
Toplam	659.558.969	804.390.534	978.052.186	1.181.655.949	1.573.773.788

Kaynak: https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_2

Tablo 3.19'da görüleceği üzere 2019 yılı bütçe harcamaları toplamı 978.052.186 Milyar TL iken 2020 yılında bu tutar 203.603.763 Milyar TL artarak 1.181.655.949 Milyar TL'sına ulaşmıştır. Bütçe harcamaları yıllık bazda %20,8 oranında artmıştır.

Covid-19 pandemisinin etkisinin en yoğun hissedildiği 2020 yılının ilk 6 aylık verilerine bakıldığında ise bütçe harcamalarının 2019 yılının ilk yarısında toplam 467.157.599 Milyar TL iken 86.180.609 Milyar TL artışla 2020 yılının ilk yarısında 553.338.208 Milyar TL'ye ulaştığı görülmektedir. 2019 yılı ile 2020 yılının ilk 6 ayı

karşılaştırıldığında 2020 yılının ilk yarısında bütçe harcamalarının %18,44 oranında arttığı görülmektedir.

Tablo 3.20. Bütçe Fazlası (+) / Açığı (-) (2017-2021 Aylık)

	2017	2018	2019	2020	2021
Ocak	13.023.775	3.275.049	5.910.703	20.773.403	-24.749.434
Şubat	-14.557.823	-4.665.865	-18.675.315	-12.750.732	17.791.850
Mart	-16.792.545	-22.217.565	-24.573.567	-41.951.225	22.771.705
Nisan	2.308.126	4.510.687	-14.309.064	-37.892.546	-10.052.342
Mayıs	8.680.096	1.981.913	-11.869.039	-16.104.759	-11.036.928
Haziran	-12.668.443	-24.201.886	-11.454.947	-20.688.771	-25.304.760
Temmuz	157.771	2.608.216	10.138.765	-28.207.544	-43.146.802
Ağustos	-334.286	-3.609.472	1.189.050	27.990.695	38.564.825
Eylül	-7.146.447	-5.692.472	-18.138.105	-29.436.117	-23.094.162
Ekim	-3.839.688	-8.515.327	-13.236.708	-4.572.021	-17.113.694
Kasım	10.176.927	5.198.837	6.181.359	13.028.471	28.459.749
Aralık	-28.307.427	-20.758.467	-36.067.505	-45.934.715	-150.735.668
Toplam	-49.299.964,00	-72.086.352,00	-124.904.373,00	-175.745.861,00	-197.645.661

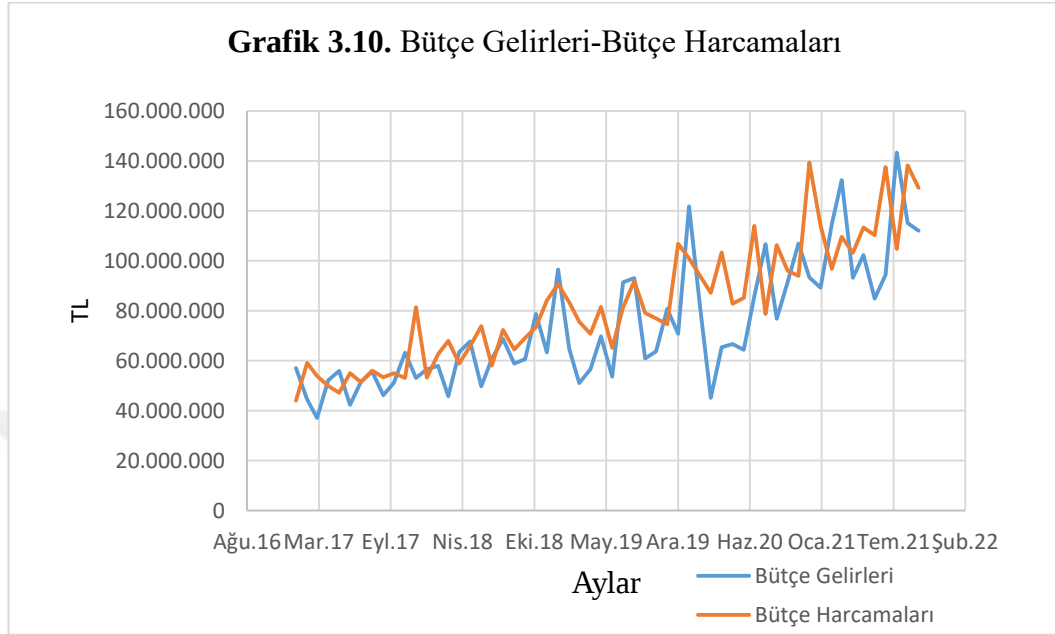
Kaynak:https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_2

Tablo 3.20'ye bakıldığı zaman 2020 yılında aylık bazda bütçe açıklarının 2019 yılının aylarına göre yükseldiği görülmektedir. 2019 yılında toplamda 124.904.373 Milyar TL olan bütçe açığı 2020 yılında 50.841.488 Milyar TL artarak 175.745.861 TL'ye yükselmiştir. 2020 yılında yıllık bazda bütçe açığı 2019 yılına göre %40,7 oranında artmıştır.

Covid-19 pandemisinin etkisinin en yoğun olduğu 2020 yılının ilk 6 aylık verilerine bakıldığında ise bütçe açığının 2019 yılının ilk yarısında toplam 74.971.229 Milyar TL iken 33.643.401 Milyar TL artışla 2020 yılının ilk yarısında 108.614.630 Milyar TL'ye ulaştığı görülmektedir. 2019 yılı ile 2020 yılının ilk 6 ayı karşılaştırıldığında 2020 yılının ilk yarısında bütçe açığının %44,87 oranında arttığı görülmektedir.

Grafik 3.10 incelendiğinde Bütçe gelirleri ile bütçe harcamalarının arasının en fazla açıldığı ya da başka bir ifadeyle bütçe açığının aylık bazda en fazla olduğu ay 2020 Nisan

aydır. Nisan ayı pandemiye ilişkin mali destek ve teşviklerin uygulanmaya başladığı döneme rastlamaktadır. Bu dönem Covid-19 pandemisinin olumsuz ekonomik etkilerini azaltmak üzere transfer harcamalarının yayılmaya başladığı dönemdir.

Pandemi sebebiyle Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın vergi tahsilatlarını ertelemesi vergi gelirlerinin Mart 2020'de önceki yılın aynı dönemine göre %10,1 düşmesine neden olmuştur. Yurt içinde tahsil edilen KDV, 4,9 milyar TL tutarında azalışa uğramıştır. Bununla birlikte gelir vergisi ile diğer gelirlerde meydana gelen düşmeler de bütçe gelirlerini negatif etkilemiştir. ÖTV gelirleri %43,4 oranında artmış ve bu durum bütçe gelirlerine olumlu etki etmiştir. TL'de yaşanan değer kaybının da etkisiyle yurt içinde tahsil edilen KDV bütçe gelirlerindeki artışı desteklemiştir. Mart ayındaki olumsuz performansa rağmen, vergi gelirleri 2020 yılının ilk çeyrek döneminde %14,2 oranında artmıştır (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı,2020) .

2020 yılının ilk çeyrek döneminde bütçe harcamalarındaki artış hızla devam etmiştir. Mart ayında cari transferlerdeki ve personel giderlerindeki artışlar bütçe giderlerinin hızlıca artmasına neden olmuştur. Cari transferlerden biri olan diğer hazine yardımlarındaki 2,6 milyar TL'lik artış bütçe harcamalarındaki %15,6'lık yükselişe 3,3 puan katkı yapmıştır. Gayrimenkul sermaye ve üretim giderlerinin yıllık 1,6 milyar TL (%35,9) azalması bütçe harcamalarındaki yükselişi 2 puan düşürmüştür (Adıgüzel, 2020: 203).

Türkiye'de Covid-19 pandemisinin giderek yaygınlaştığı 2020 yılının ikinci çeyrek döneminden itibaren maliye politikası araçlarının pandemisinin negatif etkilerini azaltabilmek

üzere etkili bir şekilde kullanıldığı gözlenmektedir. Uygulanan bu politikalar neticesinde Türkiye'nin genel bütçe dengesi 2020 yılında büyük tutarlarda açık vermiştir. Pandemi süresinde devletin vergi kolaylıkları ve vergi ertelemeleri uygulaması, küçük esnaflara ve KOBİ'lere dönük düşük faizli ve uzun vadeli kredi olanakları sağlaması ve istihdamı sürdürmek için uygulanan destekler, doğrudan gelir destekleri, transfer harcamalarının artması, vergi gelirlerindeki azalma ve harcamalarda artmayla neticelendiğinden 2020 yılının Mart ve Nisan aylarında bütçe açıkları zirvelere yükselmiştir (Sertkaya ve Baş, 2021: 159).

Tüketime dayalı dolaylı vergilerden yurt içinde uygulanan KDV tahsilatında bir önceki yılın ilk çeyreğine göre önemli bir düşme olması bütçe açıklarında etkili olmuştur. Vergi gelirlerindeki azalmaya karşılık, TCMB'nin hazineye kâr transfer etmesi ve ihtiyat akçesi aktarması kanalıyla vergi dışı gelirlerde yükselme olmuş ve bu da yılın ilk çeyreğinde görülen bütçe açığını kısmen azaltmıştır. Başka bir deyişle, daha önce hazineye yalnızca temettü ödemesi gerçekleştiren TCMB'nin, bu sefer ihtiyat akçesi aktarmasıyla beraber toplamda 78,3 milyar TL'lik bir kaynak aktarılması vergi dışı gelirlerde artma sağlamıştır (Cangöz, 2020: 3).

Çalışmanın başında “H9 hipotezi: Covid 19 pandemisi döneminde bütçe açıkları artmıştır.” şeklinde belirlenmişti. Çalışmanın sonucunda ise pandeminin ekonomik etkilerinin yoğun yaşandığı 2020 yılından itibaren bütçe açıklarının arttığı görülmektedir. Pandemi sürecinde devletin karşılıksız transfer harcaması şeklinde yaptığı destek ve teşvikler bütçe açıklarını artırmıştır.

3.6.10. Dış Borç Stoku Analizi

Dış borçlanma, devletin veya kamu kuruluşlarının değişik amaçlarla dış kaynaklardan gelir sağlaması şeklinde tanımlanır. Borçlanma genelde iki taraflı bir finansman yöntemidir. Bunun sebebi hem borçlanmayla elde edilen bir gelirin olması aynı zamanda anapara ve faiz geri ödemeleri sebebiyle bir harcamanın oluşmasıdır (Şeker, 2006: 75). Başka bir ifadeyle, borcu alan devlet ya da kamu kurumu ancak yatırımlarını, tüketimlerini ya da her ikisini birden azaltarak borcunu geri ödeyebilme olanağını yakalayabilmektedir (Karluk, 2007: 157). Dış borçlanma ülkeye döviz girmesi kalkınma için gereken yabancı kaynağın sağlanması ve kısır döngünün kırılması için gereklidir. Ancak borçlanmanın da optimum bir tutarı vardır. Aşırı borçlanma çok aşırı yüklerle sebep

olabilmektedir. Covid-19 pandemisi döneminde vergi gelirlerinin azalması ve kamu harcamalarının artması ile birlikte bütçe açıkları da planlanmayan bir şekilde artmış bu açığı finanse etmek için gereken fonlar yurtiçi piyasalardan karşılanamadığında dış borç alınması yoluna da gidilmiştir.

Tablo 3.21. Türkiye Dış Borç Stoku (2017-2021 Üç Aylık)

(Milyon Dolar)	TOPLAM BRÜT BORÇ	KISA VADELİ BORÇ	UZUN VADELİ BORÇ
2017-Q1	413.770	97.086	316.684
2017-Q2	433.848	103.128	330.720
2017-Q3	440.424	106.201	334.223
2017-Q4	451.493	110.153	341.340
2018-Q1	457.918	108.959	348.959
2018-Q2	448.952	107.678	341.274
2018-Q3	435.763	100.200	335.563
2018-Q4	427.405	93.658	333.747
2019-Q1	433.672	94.030	339.642
2019-Q2	426.133	96.552	329.581
2019-Q3	418.036	94.902	323.134
2019-Q4	416.413	96.733	319.680
2020-Q1	412.595	93.773	318.822
2020-Q2	409.103	100.954	308.149
2020-Q3	417.535	108.143	309.392
2020-Q4	433.099	114.273	318.826
2021-Q1	430.689	115.963	314.726
2021-Q2	446.438	125.095	321.343
2021-Q3	453.463	126.028	327.435

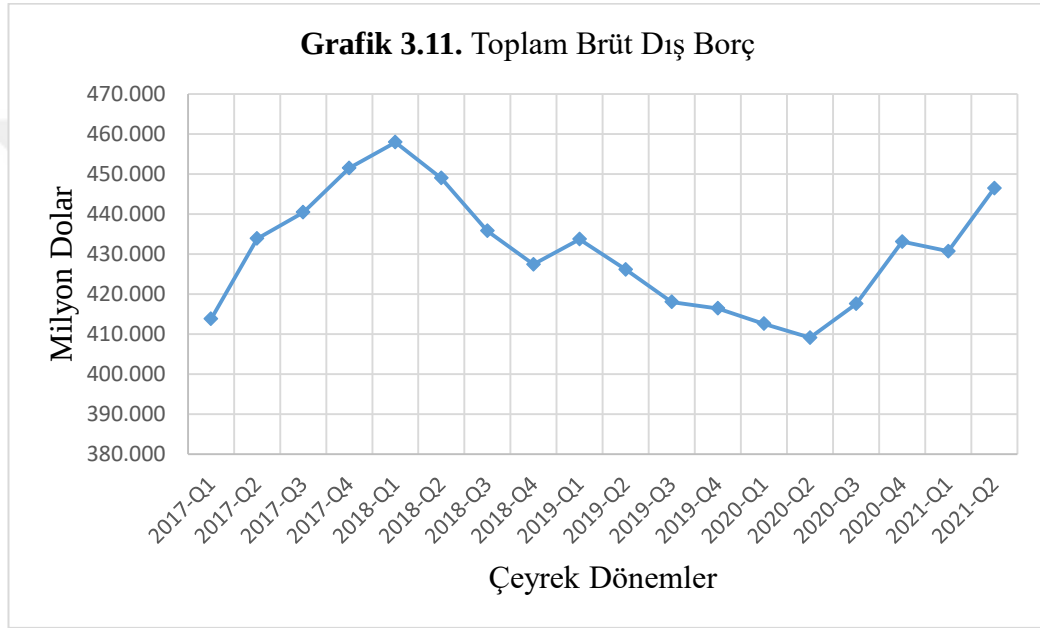
Kaynak:https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_2

Türkiye'nin 2003 yılında 129 milyar USD olan toplam dış borç stoku 17 sene içinde yaklaşık 3,5 kat artarak Tablo 3.21.'de görüldüğü üzere, Aralık 2019 itibariyle 418 milyar USD'ye yükselmiştir. Bu süreçte kamunun dış borcu 2,3 kat; özel sektörün dış borcu ise 6,8 kat artmış, toplam dış borcun milli gelire oranı ise % 61,9 ile 2001 krizi düzeyinin (%5,48) beş puan üstüne çıkmıştır.

Bir ülkenin ekonomisi için dış borcun milli gelire oranı ülkeye borç vermeye niyetlenen uluslararası finansal kesimler tarafından nazara alınan göstergelerden biridir.

Ülkenin dış borcunun yüksek olması uluslararası piyasalarda ülkeden daha yüksek faiz talep edilmesine ve bu sebeple ülkenin milli gelirinin ve kaynaklarının azalmasına sebep olmaktadır (Erkılıç, 2006: 9).

2019 yılında toplam borç 1.328,8 milyar TL, GSYİH 4.280 milyar TL olup “Toplam Borç/GSYİH” oranı %31 olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılının birinci çeyrek dönemi (31 Mart 2020) itibariyle bu oran %33 olarak ölçülmüştür. 2020 yılının ikinci çeyreğinde ekonomideki küçülme, bütçe harcamalarının yükselmesi ve bütçe gelirlerinin azalmasıyla birlikte “Toplam Borç/GSYİH” oranının yükseldiği görülmektedir (Adıgüzel, 2020: 199).

Covid-19 pandemisi döneminde dünya ekonomisini ve gelişmekte olan ülke ekonomilerini negatif etkileyen tek faktör “Toplam Borç / GSYİH” oranındaki artış değil bununla birlikte, düşük GSYİH tutarları ve yükselen enflasyon Türkiye ekonomisindeki istikrarsızlığı artırmıştır. Öte yandan WHO tarafından Mart 2020 tarihinde Covid-19’un pandemi olarak ilan edilmesinden sonra gelişmekte olan ülkelere portföy yatırımları çıkışı gözlemlenmiştir (Fırat, 2020: 211).

2020 yılının ilk çeyreğinde 63,3 milyar TL olan Hazine'nin net borçlanmasına, pandemiye ilişkin destek ve teşviklerden ötürü Nisan ayında rekor bir artışla 59,7 milyar TL eklenmiştir. Ocak-Nisan 2020'deki dört aylık süreçte, Hazine, geçmiş yılda yaptığı 56,1 milyar TL borçlanmaya göre %119 artışla 123 milyar TL net borçlanmıştır. Hazine, 2020'nin ilk üç ayında 26,4 milyar TL nakit açığı verirken Mart ayında bu rakam 40,4 milyar TL olarak gerçekleşmiştir (T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2020).

Dış borç sorunu Türkiye açısından yeni bir olgu olmayıp uzun yıllardır varlığını sürdüren bir sorundur. Türkiye dış ticaret açığı, cari işlemler açığı gibi ekonomik sorunlarla birlikte dış borçlanma yükü içerisinde. Burada önemli olan borçlanmaların sıklığı ve geri ödeme tutarlarıdır. Büyük bütçe açıklarının bulunduğu ekonomilerde bu açıkların finanse edilmesi için dış borçlanmanın seçilmesi borçların sürekliliğine ve ülkenin yükünün daha da artmasına sebep olacaktır.

Çalışmanın başında “H10 hipotezi: Covid 19 Pandemisi sürecinde dış borçlar artmıştır” şeklinde belirlenmişti. Çalışmanın sonucunda ise Covid-19 pandemisi sürecinde Türkiye’nin brüt dış borç stokunun artarak devam ettiği görülmektedir

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.SONUÇ

Covid-19 pandemisi, dünya tarihinde benzeri olmayan küresel bir sağlık krizine neden olmuş ve bu kriz sağlıktan ekonomiye hayatın tüm alanlarına yayılmıştır. Covid-19 son asrın en ciddi ekonomik krizini tetiklemiş ve insanların sağlığını, işlerini ve refahlarını tehdit etmektedir. Salgın küresel piyasalarda arz ve talebi etkilemiştir. Ancak üretim sürecinde insanlar evlerine kapandıkça talep aniden azalmakta ve toplam talebin azalması sonraki dönemlerde toplam arzın azalmasına neden olmaktadır. Covid-19 pandemisi sonucunda işletmeler kapandı, yatırım harcamaları azaldı, işsizlik arttı, hanehalkının özel tüketim harcamaları için ödeyecek geliri azaldı, dış taleple birlikte ihracat gelirleri azalmış ve iç taleple birlikte ithalat giderleri azalmıştır.

Ekonomik faaliyetlerin güvenli bir ortamda yürütülebilmesi için kesinlik ve öngörü çok önemlidir. Büyük finansal krizler gibi, Covid-19 pandemi krizi de ekonomik belirsizlik yaratmış ve piyasalarda keskin bir düşüşe neden olmuştur. Dünya genelinde yaşanan birçok finansal krizde, krizin ekonomik aktivite üzerindeki etkisinin genellikle olumsuz olduğu gözlemlenmiştir. Covid-19 pandemisinin ekonomik etkisi incelendiğinde, bazı sektörlerin çok daha fazla olumsuz etkilendiği, bazı sektörlerin daha düşük düzeyde etkilendiği ve bazılarının olumlu etkilendiği görülmektedir.

Aralık 2019'da dünyanın gündemine giren Covid-19 pandemisinin olumsuz ekonomik etkileri makroekonomik göstergelerde 3-4 ay gecikmeli olarak Mart-Nisan 2020'de kendini göstermeye başlamıştır. Nisan 2020 itibariyle, küresel imalat ve brüt sanayi üretimi düşmeye başlamıştır. Hizmet sektörü, insanlar evlerine kapandıkça ağır kayıplar görmeye başlamıştır. Uluslararası ticaret, daha az uçuş ve yerel üretim nedeniyle gerilemiştir.

Türkiye'de, pandemiyle birlikte ortaya çıkan arz ve talep şokları çok boyutlu krize neden olmuş, diğer birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede olduğu gibi hem para politikalarına hem de maliye politikalarına başvurularak çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Ancak genişletici politikalar enflasyonda artışa neden olmuştur.

Covid-19 pandemisi krizinin olumsuz ekonomik etkilerini azaltarak sorunları çözebilmek amacıyla devletin elindeki en etkili enstrüman kamu harcamalarıdır.

Kamu harcamalarını artırmak ve parasal genişlemeyi sağlamak, devletin toplam talebi ve toplam arzı canlandırmak, durgunluktan çıkmak ve GSYİH'yi artırmak için kullanabileceği ve müdahale edebileceği en etkili alternatif araçlardır. Devlet, kamu harcamalarını tamamen kendi mal ve hizmet alımları şeklinde kullanmaz; bir miktar özel tüketim harcaması, bir miktar özel yatırım harcaması kanalize ederek toplam arzı takip eden piyasadaki toplam harcamayı (talebi) tetiklemeye çalışır. Tüm bu sürecin, vergi affı, vergi indirimleri ve vergi ertelemeleri, SSK borçlarının ertelenmesi, doğrudan yatırım kaynaklarının sağlanması ve gelir desteğinin nakit olarak doğrudan ödenmesi gibi toplam talebi ve toplam arzı canlandıran politikalarla yönetilmesi gerekmektedir (Şanlı, 2020: 603).

Kamu harcamalarını finanse edecek bütçesi olmayan veya bütçe açıkları olan ülkeler için ise iki seçenek bulunmaktadır Bunlar “borç” ve “genişletici para politikası”dır. Ticaretin durma noktasına geldiği bir ekonomik ortamda kamu harcamalarının finansmanını toplanan vergilerle sağlamak güçtür, çünkü vergi gelirleri azalmaktadır. Diğer taraftan devlet pandeminin olumsuz etkilerini azaltmak üzere kamu harcamalarını artırmak durumundadır. Borçlanma maliyetleri, yüksek faiz ödemeleri, enflasyon ve ödeme güçlükleri ile kendini göstermektedir. Öte yandan, genişletici para politikası hiperenflasyon, piyasayı canlandırmadan tüketim veya tasarrufları artırma ve sermaye çıkışlarını hızlandırma etkisine sahip olabilmektedir. Buna göre ülkeler kendi ekonomik sistemlerine bağlı olarak iki seçenekten birini veya her ikisini belirli bir oranda kullanmak zorundadırlar. Belirlenecek ekonomi politikası dış ticareti de desteklemelidir.

Covid-19 pandemisi krizinin artık küresel ekonomiyi küçülteceği kesinlik kazanmış durumdadır. Çünkü 2020 yılının birinci çeyreği ve ikinci çeyreğinin verileri ortaya çıkmış ve kayıplar gözle görülmüştür. Ancak 2020 yılının üçüncü çeyreğinin sonunda küresel kayıplar yerini üretime ve büyümeye bırakmaya başlamıştır. 2020'nin son çeyreğinde ilk üç çeyrekteki kayıpların telafisi zor olmuş ve 2020 makroekonomik göstergelerin bozulduğu bir yıl olmuştur.

Bu çalışmadaki veri analizlerinde de aynı şekilde 2019 Aralık ayında ortaya çıkan Covid-19'un olumsuz etkilerinin 2020 yılının birinci çeyreğinin sonunda Mart ayı gibi makroekonomik göstergelerde ortaya çıkmaya başladığı, 2020 Nisan ve Mayıs aylarında pandeminin olumsuz etkilerinin zirve yaptığı ve 2020 yılının son çeyreğinde toparlanmanın

başladığı görülmektedir. Pandemiye bağlı gelişmelerin ekonomik faaliyetler üzerindeki etkileri 2020 Nisan ayı itibarıyla verilerde belirginleşmeye başlamıştır.

Araştırma kapsamındaki makroekonomik göstergeler üzerindeki Covid-19'un çalışmaya başlamadan önceki beklenen etkileri ve çalışmanın sonucunda ulaşılan etkilerinin karşılaştırıldığı Tablo 3.22 aşağıda gösterilmiştir:

Tablo 3.22. Araştırma Kapsamındaki Makroekonomik Göstergelerin Beklenen Etkileriyle Araştırma Bulgularının Karşılaştırılması

Gösterge	Beklenen Etki	Araştırma Sonucundaki Bulgu
Büyüme	Düşer	Önce düşmüş sonra yükselmiştir.
Enflasyon	Düşer	Yükselmiştir.
Döviz Kurları	Yükselir	Yükselmiştir.
Faiz Oranları	Düşer	Yükselmiştir.
İstihdam/İşsizlik	Azalır/Artar	Azalmıştır/Artmıştır.
Sanayi Üretim Endeksi	Düşer	Azalarak artmıştır.
Toplam Kredi hacmi	Daralır	Daralarak genişlemiştir.
İhracat/İthalat /Dış Ticaret Açığı	Azalır/Azalıp/Artar	Azalmıştır/Azalarak artmıştır/Artmıştır.
Dış Borç	Artar	Azalarak artmıştır.
Bütçe Geliri/Bütçe Harcaması/Bütçe Açığı	Azalıp/Artar/Artar.	Azalarak artmıştır/Artmıştır/Artmıştır.

Araştırma kapsamında Covid-19 pandemisi krizi ortamında nasıl etkilendiği araştırılmış olan makroekonomik göstergelere ilişkin bulgular özetle aşağıdaki gibidir:

Büyüme: 2020 yılının ilk çeyreğinde %4,5 seviyesinde ekonomik büyüme gösteren Türkiye, 2020 yılının ikinci çeyrek döneminde %9 oranında daralmıştır. İlk şok atlatıldıktan sonra teşviklerin etkisini göstermesiyle ekonomik faaliyetler hız kazanmış ve 2020 yılının üçüncü çeyrek döneminde %6,7 oranında büyüme olmuştur. Türkiye ekonomisi 2020 yılının son çeyreğinde ise %5,9 oranında büyümüş ve yılı olumlu bir büyüme ile kapatmıştır.

Enflasyon: Yaşanan Covid-19 pandemisi krizinin hem arz hem talep şoku oluşturmuş olması nedeniyle enflasyon üzerindeki etkisi olumsuz olmuştur. Çalışmanın sonucundaki bulgulara göre özellikle 2020 yılının Mayıs ayı sonrasında ekonomide yaşanan daralma ile beraber enflasyonun yükselmeye başladığı gözlenmektedir. 2020 yılının son çeyrek döneminde ise, enflasyon artışı hız kazanmış ve %14 seviyelerine ulaşmıştır. Haziran 2020'den sonra hem TÜFE hem de ÜFE artma eğilimine girmiştir. Bu durumda yeni normalleşmenin başlamasıyla birlikte talebin artmaya başlaması ancak üretimdeki artışın bu

talebi yakalayamaması sebebiyle mal ve hizmetlerin fiyatlarında meydana gelen artışlar etkili olmaya başlamıştır.

Döviz Kurları: 2019 yılının sonunda 1 ABD doları kuru 5,84 TL iken, 2020 yılının sonunda 7,72 TL olmuştur. Aynı şekilde 2019 yılının sonunda 6,48 TL olan Euro kuru, 2020 yılı sonunda 9,38 TL olmuştur. 2020 yılında Covid-19 pandemisi krizinin de etkisiyle hem Dolar hem de Euro kurunda %50'ye varan bir artış gözlenmiştir.

Faiz Oranları: 2020 yılının birinci yarısında düşme eğiliminde olan faizler 2020 yılının ikinci çeyreğinden sonra tekrar yükselme eğilimine girmiştir. Pandeminin başında global talep şokuna bağlı olarak dünya genelinde olduğu şekilde Türkiye'de faizler düşmüş, 2020 yılının ikinci yarısından sonra faizler yeniden yükselişe geçmiştir. 2020 yılının başında %9,64 olan mevduat faiz oranları 2020 yılı sonunda %15,10'a yükselmiştir. Aynı şekilde 2020 yılının başında %15,19 olan kredi faiz oranları 2020 yılı sonunda %22,76'ya yükselmiştir. TCMB tarafından gösterge faiz oranlarının düşürülmesine rağmen mevduat faiz oranlarında ve kredi faiz oranlarında yükselmenin pandemi sürecinde de devam ettiği tespit edilmiştir.

İstihdam/İşsizlik: 2020 yılının ilk çeyreğinde işsizlik oranı 2019 yılının son çeyreğine göre artma göstermiş, istihdam ise azalma göstermiştir.

Sanayi Üretim Endeksi: Aralık 2019 sonunda 128,8 olan sanayi üretin endeksi Covid-19 pandemisinin etkisi ile azalan taleple birlikte ve kapanmaların etkisiyle 2020 Mayıs ayında 80'e kadar düşmüştür. 2020 yılı Mayıs ayından itibaren yeni normale dönme düzenlemeleri kapsamında talepteki toparlanmaya paralel olarak sanayi üretim endeksi de toparlanmaya başlamıştır.

Toplam Kredi Hacmi: Covid-19 pandemisi sürecinde bankaların kullandırdıkları kredilerin hacminde bir genişleme söz konusu olmuştur.

İhracat / İthalat /Dış Ticaret Açığı: 2019 yılında toplam ihracat tutarı 180.870.840 bin USD, 2020 yılı toplam ihracatı ise 11.233.085 bin USD azalarak 169.637.755 bin USD olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılında toplam ihracat USD bazında 2019 yılına göre %6,2 oranında azalmıştır. 2019 yılında toplam ithalat tutarı 210.346.889 bin USD, 2020 yılı toplam ithalatı ise 9.162.947 bin USD artarak 219.509.836 bin USD olarak gerçekleşmiştir. 2020 yılında toplam ithalat USD bazında 2019 yılına göre %4,3 oranında artmıştır. Bu sebeple dış ticaret açığı da Covid-19 pandemisi döneminde artmıştır.

Bütçe Geliri / Bütçe Harcaması / Bütçe Açığı: Pandemi krizinin Türkiye ekonomisi üzerindeki bir başka negatif etkisi, ekonomideki durgunluk sebebiyle vergi gelirlerindeki azalmaya rağmen kamusal harcamaların artması nedeniyle bütçe açıklarının artmasıdır. 2020 yılında Mart, Mayıs ve Temmuz aylarında 2019 yılındaki aynı aylara göre bütçe gelirleri daha düşük tutarlarda kalmıştır. 2019 yılı bütçe gelirleri toplamı 853.147.813 Milyar TL iken 2020 yılında bu tutar 152.762.275 Milyar TL artarak 1.005.910.088 Milyar TL'sına ulaşmıştır. Bütçe gelirleri yıllık bazda %17,9 oranında artmıştır. 2019 yılı bütçe harcamaları toplamı 978.052.186 Milyar TL iken 2020 yılında bu tutar 203.603.763 Milyar TL artarak 1.181.655.949 Milyar TL'sına ulaşmıştır. Bütçe harcamaları yıllık bazda %20,8 oranında artmıştır. Bu sebeple bütçe açığı Covid-19 pandemisinin etkisiyle yükselmiştir.

Dış Borçlar: Covid-19 pandemisi sürecinde dış borçlardaki artış devam etmiştir.

Covid-19 pandemisi sırasında uygulanacak en ideal politikaların seçilmesinde enflasyon, döviz kurları, faiz oranları, dış ticaretin pozisyonu, dış ticaret açığı ve bunlara ilişkin politikaların piyasalarda oluşturabileceği etkileri gibi çok sayıda faktörün iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Ancak bütçe açıklarının piyasaları canlandırmak için ağırlık kazanmasıyla birlikte enflasyon hedeflemesi yerine büyüme, istihdam ve üretime odaklanmak en iyi yol olabilmektedir.

Covid-19 pandemisinin ardından küresel ekonominin ve politik sistemin değişmemesi imkânsız görünmektedir. Pandemi sonrası hem üreticilerin hem de tüketicilerin beklentileri büyük ölçüde değişecektir. Salgın sonrası temizlik, hijyen, dijitalleşme ve dijital ekonominin yeni trendler olması beklenmektedir. Yüksek ihracat kazancı elde edebilmek için yeni ürün ve pazarların geliştirilmesi gerekmektedir. İş modellerini, organizasyonel yönetimi ve yenilikçi yaklaşımları gözden geçirmek, hâlihazırda olumsuz görünen bir durumu avantaja dönüştürmek için önemlidir.

Covid-19 pandemisinin olumsuz ekonomik etkilerinin azaltılabilmesine yönelik aşağıdaki tedbirler uygulanabilir:

- Pandeminin de etkisiyle yükselen ve bilhassa yerli ikamesi olmayıp yurtdışından hammadde ve ara malı ithalatına bağlı sektörlerle ve KOBİ'lere dövizle daha kolay ulaşabilmelerine imkân sağlayacak kurumsal ve yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

- Pandemi ortamında her alanda yaygınlaşan dijitalleşme ve teknoloji kullanımının en azından kriz ortamında krediye ve desteklere erişim alanında kolaylaştırıcı ve hızlandırıcı unsur olarak devreye alınması ve yaygınlaştırılması gerekmektedir.

- Pandemi sonrasında ekonomik olarak güçlü bir toparlanmayı sağlayabilecek üç temel faktör; “yapısal reformlar”, “yeni teknoloji kullanımı” ve “yeniden entegrasyon” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda, yapısal ekonomik reformlara ihtiyaç bulunmakta ve teknolojiye erişimin yaygınlaştırılması ve ucuzlatılması gerekmektedir.

- Covid-19 pandemisi krizinde duruma adapte olmakta zorlanan girişimcilerin risk iştahlarının yükseltilebilmesini sağlamak üzere pandemi krizinin doğasına göre sektörel ve bölgesel bazda tasarlanmış ve alışılmışın ötesinde içeriğe sahip destek ve teşvik mekanizmalarının uygulamaya konması gerekmektedir.

- Covid-19 pandemisi sürecinde hammadde, ara malı, yarı mamul ve nihai ürün hareketliliği için tedarik zinciri ve lojistik sektörünün kilit öneme sahip olduğu görülmüştür. Tedarik zincirlerinde ve lojistik sektöründe rekabeti arttırıcı önlemler alınması gerekmekte bununla birlikte yetersiz olan depolama kapasitelerinin artırılması gerekmektedir.

- Pandemi sürecinde seyahat kısıtlamaları, sokağa çıkma yasakları gibi ticareti kısıtlayan önlemler çok sık değişebileceğinden işletmelerin bu gelişmeleri çok yakından takip etmeleri ve kendilerini sürekli güncellemeleri gerekmektedir.

- Hükümetin ve düzenleyici kuruluşların (TCMB, BDDK ve SPK gibi) uluslararası portföy yatırımlarının ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülkeden çıkışını engelleyen ve yeni girişlerin sağlanması için gereken tedbirler alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, M. 2020, Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı*, 19(37), s.191-221.
- Akça, M. 2020, Covid-19'un Havacılık Sektörüne Etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7(5), 45-64 ISSN:2148-9963 www.asead.com
- Akca, M., Tepe, K. M. 2020. COVID-19 ve İş Yaşamına Etkileri: Evden Çalışma. *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives*, 8(1), 71-81.
- Akçacı, T., Çınaroğlu, M .S. 2020, *Gaziantep University Journal of Social Sciences Special Issue* 447-456.
- Akçin, R. 2020, *Gümrük ve dış ticaret açısından Covid-19 tedbirleri*. Erişim Tarihi: 30.08.2020, [https:// www.youtube.com/watch?v=eP2hZ_9H-uI&t=4503s](https://www.youtube.com/watch?v=eP2hZ_9H-uI&t=4503s) ve <https://ugm.com.tr/gumruk-ve-disticaret-acisindan-covid-19-tedbirleri>.
- Altay, F. 2016, *Helikopter Para: Mevcut Parasal Genişleme Politikası ile Kıyaslama*, Konya Ticaret Odası Araştırma Raporu, Aralık, Konya.
- Arabacı, H., Yücel, D. 2020a, Pandeminin Türkiye Ekonomisine Etkileri ve Türkiye Merkez Bankası Tarafından Finansal İstikrarı Sağlamak Amacıyla Alınan Önlemler. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 9(2), s.91-98.
- Arabacı, H., Yücel, D. 2020b, COVID-19 Pandemisinin Türk Sektörü Üzerine Etkisi. *Social Sciences research Journal*, 9(3), 196-208.
- Aslan, R. 2020, Tarihten günümüze epidemiler, pandemiler ve Covid-19. *Ayrıntı Dergisi*, 8(85): 35-41.
- Ataman, Z. C. 1998, İşsizlik Sorununa Yeni Yaklaşımlar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, ss.59-71.
- Ay, İ. C. 2021, Covid-19 pandemisinin Türkiye'nin ihracatı üzerine etkileri için bir analiz. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(1), 124-136.
- Aydın, B., Doğan, M. 2020, Yeni Koronavirüs (COVID-19) Pandemisinin Turistik Tüketici Davranışları ve Türkiye Turizmi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 6 (1), ss.93-115.

- Aydoğuş, O. 2020, Salgın ve Ekonomik Kriz. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 114(1), s. 11-17.
- Aykaç, M., Murat, G. 2020, Covid- 19 Ve Emek Piyasaları: Etkiler Ve Muhtemel Yönelişler. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergisi*, 8(2), 91-122.
- Bahar, O., İlal, N. Ç. 2020, Coranavirüsün (Covid-19) turizm sektörü üzerindeki ekonomik etkileri. *International Journal Of Sciences and Education Research Online*, (6)1, 125-139 <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijsser>
- Baker, S. R., Bloom, N., Davis, S. J., and Terry, S. J. 2020, *Covid-induced economic uncertainty* (No. w26983). National Bureau of Economic Research.
- Balcı, Y., Çetin, G. 2020, Covid-19 Pandemi Sürecinin Türkiye'de İstihdama Etkileri Ve Kamu Açısından Alınması Gereken Tedbirler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı*, 19(37), (Özel Ek), s.40-58
- Barrell, R. Fic, T., Liadze, I. 2009, *Fiscal Policy Effectiveness in the Banking Crisis*. *National Institute Economic Review* No.207 January, s.43-50.
- Barro, R., Ursua, J. And Weng, J. 2020, The Corona virus and the Great Influenza Pandemic: Lessons from the "Spanish Flu" forthe Coronavirus's Potential Effectson Mortality and Economic Activity. *National Bureau of Economic Research Working Paper Series*, Working Paper 26866.
- Barua, S. 2020a, Understanding Coronanomics: Theeconomic implication softhe ecoronavirus (Covid-19) pandemic. *SSRN Electronic Journal*, DOI:10.2139/ssrn.3566477.*Manuscript*.
- Barua, S. 2020b, COVID-19 pandemic and World trade: some analytical notes. *SSRN Electronic Journal*. Advance online publication. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3577627>
- Baldwin, R. And Wederdi Mauro, B. 2020, *Economics in the Time of Covid-19*. London: Centre for Economic Policy Research Press.
- Beybur M., Çetinkaya M. 2020, Covid-19 Pandemisinin Türkiye’de Dijital Bankacılık Ürün ve Hizmetlerinin Kullanımı Üzerindeki Etkisi.

Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi (USOBED), 4(2): 148-163. <https://doi.org/10.46452/baksoder.829078>.

Botta, A., Caverzasi, E., and Russo, A. 2020, Fighting the COVID-19 emergency and re-launching the European economy: debt monetization and recovery bonds. *University of Greenwich, PEGFA Insitute of Political Economy Governance, Finance and Accountibility, Policy Brief*, <https://gala.gre.ac.uk/id/eprint/27605/1/PGFA%20Policy%20Brief%20Botta-Caverzasi-Russo.pdf>

Cangöz, M. C. 2020, Merkezi Yönetim Bütçesinin Görünümü: Covid-19 Etkisi, 2020 ve Sonrasına Bakış. *Değerlendirme Notu*, TEPAV, https://www.tepav.org.tr/upload/mce/2020/notlar/merkezi_yonetim_butcesinin_gorunumu_covid19_etkisi_2020_ve_sonrasina_bakis.pdf, Erişim Tarihi: (9.12.2021).

Ceylan, R. F., Özkan, B., Mulazimoğulları, E. 2020, Historical evidence for economic effects of covid-19. *The European journal of health economics: HEPAC: Health economics in prevention and care*, 1-7. Advance onlinepublication. Erişim tarihi: 04.10.2021, <https://doi.org/10.1007/s10198-020-01206-8>.

Cinel, E. A. 2020, Covid-19'un Küresel Makroekonomik Etkileri ve Beklentiler. *Politik Ekonomik Kuram Dergisi*, 4(1), 124-140.

Creswell, J. W. 2003, *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

Creswell, J. W., Plano Clark, V. L., Gutmann, M. and Hanson, W. 2003, *Advanced mixed methods research designs*. In A. Tashakkori & C. Teddlie (Eds.), *Handbook of mixed methods in social & behavioral research* (p. 209-240). Thousand Oaks, CA: Sage.

Creswell, J. W. 2006, *Understanding Mixed Methods Research*, (Chapter 1). Available at: http://www.sagepub.com/upm-data/10981_Chapter_1.pdf

Çekerol, G. S., Kurnaz, N. 2011, Küresel kriz ekseninde lojistik sektörü ve rekabet Analizi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, s.49.

- Çetin, M. Ö. 2016, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Para Politikası Uygulamalarının Gelişimi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(14), ss. 67-101. DOI: 10.14784/jfrs.87278
- Danışmaz, A.T., 2020, Covid-19 Salgınının Tüketicilerin Online Alışveriş Tercihine Etkisi. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 9 (2), ss.83-90.
- Daube, C. H. 2020, The Corona Virus Stock Exchange Crash, ZBW-Leibniz Information Centre for Economics, Kiel, Hamburg.
- Deloitte 2020a, *COVID-19'un sektörel etkilerini anlama*.
- Deloitte 2020b, *Küresel Covid-19 Salgınının Türkiye'de Farklı Kategorilere Etkileri*. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/consulting/kuresel-covid-19-salgininin-turkiyede-farkli-kategorilere-etkileri.pdf>. Erişim tarihi: (07.08.2020).
- Deloitte 2020c, *Covid-19 Salgınının Elektrik Talebine Olan Etkisi İle Türkiye 2020 Büyüme Beklentilerinin İncelenmesi*, Nisan 2020
- Demir, İ. 2020, *Kovid-19 (Koronavirüs) Salgınının Ekonomik Etkileri*. ULİSA 12(1) https://aybu.edu.tr/yulisa/contents/files/ULİSA12_Kovid_19_Ekonomik_Etkiler.pdf Erişim Tarihi: (05.11.2021).
- Demertzis, M., Sapir, A., Tagliapietra, S. and Wolff, G. B. 2020, An effective economic response to the Coronavirus in Europe. *Policy Contributions* 35323, Bruegel. Erişim Tarihi: 14.06.2020 <https://www.bruegel.org/wpcontent/uploads/2020/03/PC-06-2020-130320.pdf>
- Dowd, K. 2018, Against Helicopter Money. *Cato Journal*. 1(38), 147-169
- Duran, M. S., Acar, M. 2020. Bir Virüsün Dünyaya Ettikleri: Covid-19 Pandemisinin Makroekonomik Etkileri. *International Journal Of Social And Economic Sciences* 10(1): 54-67, E-ISSN: 2667-4904.
- Ece, N. J. 2020, Covid-19 salgınının konteyner taşımacılığı ve limanlarına etkisi. *Mersin Üniversitesi Denizcilik ve Lojistik Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 47-66.
- Eğilmez, M. 2020, *2020 ve Ötesi*. 18 Mart. <https://www.mahfiegilmez.com/2020/03/2020-ve-otesi.html> Erişim Tarihi: (20.07.2021).
- Eichenbaum, M. S., Rebelo, S., & Trabandt, M. 2020, *The macroeconomics of epidemics* (No. w26882). National Bureau of Economic Research. NBER

- Working Paper Series. Working Paper 26882
https://www.nber.org/system/files/working_papers/w26882/w26882.pdf
- Elgin, C., Basbug, G. and Yalaman, A. 2020, *Economic Policy Responces to Pandemic: Developing the Covid-19, Economic Stimulus Index*, Centre For Economic Policy Research, CEPR Press. www.voxeu.org, Erişim Tarihi: (9 Temmuz 2021).
- English, B., Forbes, K., Ubide, A. 2021, *Monetary policy and central banking in the Covid era: Key insights and challenges for the future*. Monetary Policy and Central Banking in the Covid Era. London: Centre For Economic Policy Research (CEPR).
- Erkılıç, S. 2006, *Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri*. T.C. Merkez Bankası Uzmanlık Yeterlilik Tezi. Ankara.
- Eryüzlü, H. 2020, Covid-19 Ekonomik Etkileri ve Tedbirler: Türkiye’de Helikopter Para Uygulaması. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 3(1), s:10-19. Doi: 10.46737/emid.745621
- European Commission (EC), 2020, *European Economic Forecast*. Spring 2020, Institutional Paper 125, Erişim Tarihi: (27.08.2021).
- European Commission, 2020a, *Coronavirus response*. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/livework-travel-eu/health/coronavirus-response_en
- Faria e Castro, M., 2020. “*Fiscal Policy During a Pandemic*”, Working Paper 2020-006E, Federal Reserve Bank of St LOUIS, s:1-45, <https://s3.amazonaws.com/real.stlouisfed.org/wp/2020/2020-006.pdf>, Erişim Tarihi: (22 Eylül 2021).
- Fernandes, N. 2020, Economic effects of coronavirus outbreak (Covid-19) on the world economy. Available at SSRN 3557504, *University of Navarra, IESE Business School*.
- Fetzer, T., Hensel, L. Hermle, J. And Roth, C. 2020, Coranavirus Perceptions and Economic Anxiety. *arXiv preprint arXiv:2003.03848*
- Fırat, M. 2020, Covid-19 Krizi Ve IMF Destekli Maliye Politikalarının Gerekliliği. *Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 2(3), s. 209-222.

- Funakoshi, M. and Hartman, T. 2020, Mad March: *how the stock market is being hit by Covid-19* <https://www.weforum.org/agenda/2020/03/stock-market-volatility-coronavirus/>
- Gormsen, N. J., ve Koijsen, R. S. 2020, Coronavirus: Impact on Stock Prices and Growth Expectations. *University of Chicago, Becker Friedman Institute for Economics Working Paper*, (2020-22).
- Göker, İ. E., Eren, B. S., Karaca, S. S. 2020, The Impact of the Covid-19 (Coronavirus) on The Borsa Istanbul Sector Index Returns: An Event Study. *Gaziantep University Journal of Social Sciences 2020 Special Issue*, 14-41.
- Göze, S. 2014, *Türkiye’de lojistik hizmetlerindeki gelişimin dış ticaret üzerine etkileri*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.
- Guerrieri, V., Lorenzoni, G., Straub, L., Werning, I. 2020, *Macroeconomic Implications of Covid-19: Can Negative Supply Shocks Cause Demand Shortages*. National Bureau of Economic Research. w26918.
- He, H., Harris, L., 2020, The Impact of Covid-19 Pandemic on Corporate Social Responsibility and Marketing Philosophy. *Journal of Business Research* 116(1), ss.176-182.
- <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-113&dil=1>, Erişim Tarihi: (09.12.2021).
- <https://www.ticimax.com/blog/corona-virusunun-e-ticarete-etkisi>, Erişim Tarihi: (08.07.2021).
- https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/#collapse_2
- <http://www.sbb.gov.tr/buyume/>
- <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=ulusal-hesaplar-113&dil=1>
- IATA 2020c, *Covid-19 Updated Impact Assessment*, IATA Press, 1-9.
- ILO, 2020a, *COVID-19 and the world of work: Impact and policy responses*. ILO Monitor 1st Edition. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/-dcomm/documents/briefingnote/wcms_738753.pdf

- ILO, 2021, *World Employment and Social Outlook: Trends 2021*,
https://www.ilo.org/global/research/globalreports/weso/2021/WCMS_795453/lang--en/index.htm, Erişim Tarihi: (03.07.2021).
- IMF 2020, *World Economic Outlook*, April 2020: The Great Lockdown.
<https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2020/04/14/weo-april-2020>, Erişim Tarihi: (18.12.2021).
- İbiş, S. 2020, COVID-19 Salgınının Seyahat Acentaları Üzerine Etkisi. *Safran Kùltür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 85-98.
- İri, Ruhan 2021, Covid-19 Pandemi Sürecinin Niğde Ve Yöresindeki Tüketicilerin İnternet Üzerinden Satın Alma Davranışlarına Etkisi, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl : 14 Sayı : 37, s.570-602.
- Jana, R. K.,& Das, D. 2020, *Did Bitcoin act as an antidote to the Chinese equity market and booster to Altcoins during the Novel Coronavirus outbreak?*. Available at SSRN 3544794.
- Karakaya, E. 2020, Nisan 25. İklim Haber. *COVID-19 Krizinin Ekonomi, Enerji ve Emisyonlara Etkileri: Mevcut Durum ve Olası Post-Korona Senaryoları*,
<https://www.iklimhaber.org/covid-19-krizinin-ekonomi-enerji-ve-emisyonlara-etkilerimevcut-durum-ve-olasi-post-corona-senaryolari/>
- Karataş, Z. 2020, Covid-19 Pandemisinin Toplumsal Etkileri, Değişim ve Güçlenme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi TUSHAD*, 4(1): 3-17
(<https://dergipark.org.tr/tushad>).
- Karluk, Rıdvan. 2007. *Türkiye Ekonomisi'nde Yapısal Dönüşüm*. İstanbul: Beta Basım.
- Kartal, Mustafa T. 2019, Türkiye'de Referans (Gösterge) Faiz Oluşturulması: Türk Lirası Gecelik Referans Faiz Oranı (Tlref) Üzerine Bir İnceleme, *Bankacılar Dergisi*, 111(1), 14-27.
- Kartal, M. T. 2020a, Kovid-19 Pandemisinde Türkiye'de Alınan Para Politikası Tedbirlerinin Temel Finansal Göstergelere Etkileri. *Bankacılar Dergisi*, Sayı 115(1), s.88-106.

- Kartal, M. T. 2020b, *The Behavior Of Sovereign Credit Default Swaps (Cds) Spread: Evidence From Turkey With The Effect Of Covid-19 Pandemic*. Quantitative Finance And Economics, 4(3), 489- 502.
- Karter, Ç. 2020, Koronavirüs Salgınının Para Politikaları Üzerine Etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 8(3), 675-692. ISSN:2148-9963 www.asead.com
- Kamps Bernd Sebastian 2020, Christians Hoffmann. *Covidreference*, Third edition 2020-3. SteinhauserVerlag. ISBN: 978-3-942687-46-1.
- Kayabaşı, E. T. 2020, Covid-19'un Piyasalara Ve Tüketici Davranışlarına Etkisi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7(5), ss.15-25
- Kılıç, Y. 2020. Borsa İstanbul'da Covid-19 (Koronavirüs) Etkisi. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 5(1), ss.66-77.
- Kingsly, K.M, Henri, K. 2020, *Covid-19 and Oil Prices*. Social Science Research Network.
- Koca, D. 2020, Türkiye'de İşgücü Piyasasının Boyutları ve Covid-19 Döneminin İşgücü Piyasasına Etkileri. *Sosyal Çalışma Dergisi* (2020) 4 (2), 69-83.
- Koç, İ., Yardımcıoğlu, F. 2020, Covid-19 Pandemi Sürecinde Uygulamaya Konulan Mali Tedbir ve Teşviklerin Karşılaştırmalı Analizi: Türkiye ve Seçilmiş AB Ülkeleri Karşılaştırması. *Siyaset, Ekonomi, Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 124-152.
- Koç, E., Şenel, M. C., Kaya, K. 2017, Türkiye'de Ekonomik Göstergeler - İmalat Sanayi Kapasite Kullanım Oranı. *Mühendis ve Makina Dergisi*, 58(689), s. 1-22
- Kotler, P. 2020, The Consumer In The Age Of Coronavirus. *Journal of Creating Value*, 6(1): 12-15.
- Koyuncu , T., Meçik, O. 2020, Covid-19 Pandemisinin Türkiye'de Ekonomik Büyümeye Sektörel ve Sektörler Arası Etkileri. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 18(4), 112-131, Doi: <http://dx.doi.org/10.11611/yead.793257>
- KPMG, 2020, *Covid-19 Pandemisinin taşımacılık sektörüne olası etkileri*.

- Krugman, P. 2005, *Is Fiscal Policy Poised for a Comeback*. Oxford Review of Economic Policy, Vol.21, No.4, 515-523.
- Loayza, Norman V., and Pennings, Steven. 2020, *Macroeconomic policy in the time of covid-19: A primer for developing countries*. World Bank Group, Research & Policy Briefs From the World Bank Malaysia Hub, Public Disclosure Authorized No: 28, SSRN-id3586636.pdf. s.1-8.
- Mhalla, M. 2020, The Impact of Novel Coronavirus (Covid-19) on the Global Oil and Aviation Markets. *Journal of Asian Scientific Research*, 10(2), 96-104.
- Mahase, E. 2020, *Coronavirus: global stocks of protective gear are depleted, with demand at "100 times" normal level, WHO warns*. BMJ 2020;368:m543 doi:10.1136/bmj.m543/https://www.bmj.com/content/bmj/368/bmj.m543.full.pdf, Erişim Tarihi: (06.07.2021).
- McKibbin, J. W., Fernando, R. 2020, *The Economic Impact of Covid-19, Economics in the Time of Covid-19*, (Ed.) Baldwin, R. & Mauro Di Weder B., CEPR Press, London, 45-53.
- McKibbin, J. W., Fernando, R. 2020b, *The Global Macroeconomic Impacts of COVID-19: Seven Scenarios*. CAMA Workingpaper, The Australian National University.
- Oral, İ. O., Sevinç D. E. 2020, Covid-19 Eksenli Sağlık Krizinin Ekonomi Üzerindeki Etkileri Üzerine Bir İnceleme. *Journal of Management Theory and Practices Research*, 1(1), 58-70.
- Orhangazi, Ö. 2020, *Türkiye Ekonomisinin Yapısı Sorunlar Kırılganlıklar ve Kriz Dinamikleri*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Ozili, P. K. 2020, Covid-19 pandemic and economic crisis: the Nigerian experience and structural causes. *Journal of Economic and Administrative Sciences*, ISSN: 1026-4116, <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/JEAS-05-2020-0074/full/html>
- Ozili, P. K., Arun, T. 2020, *Spillover of COVID-19: Impact on The Global Economy*. Available at SSRN 3562570.
- Önder, T. Mayıs 2005, *Para Politikası: Araçları, Amaçları ve Türkiye Uygulaması*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara.

- Özatay, F., Sak, G. 2020, *Covid-19'un ekonomik sonuçlarını yönetebilmek için ne yapılabilir?* Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, TEPAV Politika Notu, 1-8. (<https://www.tepav.org.tr>).
- Öztürk, Ö., Şişman, M.Y., Uslu, H., Çıtak, F. 2020, Effect of COVID-19 Outbreak on Turkish Stock Market: A Sectoral-Level Analysis. *Hitit University Journal of Social Sciences Institute*, 13(1), 56-68.
- Padhana, R., Prabheesh, K.P. 2021, *The economics of COVID-19 pandemic: A survey*. *Economic Analysis and Policy*, 70(1), 220-237. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0313592621000321>
- Sarı, S., Kartal, T. 2020, COVID-19 Salgınının Altın Fiyatları, Petrol Fiyatları ve VIX Endeksi ile Arasındaki İlişki, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 13, Sayı 1, ss. 93-109.
- Sertkaya, B., Baş, S. 2021, Covid-19 Salgınının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Riskler ve Olası Senaryolar, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), s.147-167.
- Soylu, Ö. B. 2020, Türkiye Ekonomisinde Covid-19'un Sektörel Etkileri. *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7(5), 169-185
- Spilimbergo, A. Symansky, S. Blanchard, O., Cottarelli, C. 2008, “*Fiscal Policy for the Crisis*”, IMF Prepared by the Fiscal Affairs and Research Departments, December 29, 1-37.
- Stanciu, S., Radu, R.I., Sapira, V., Dumitrache, B., 2020, *Consumer Behavior in Crisis Situations- Research on the Effects of COVID-19 in Romania*. *Annals of Dunarea de Jos University of Galati*, s.5-13.
- Styrk, J. 2020, Mart. *Top 100 Fastest Growing&Declining Categories in E-Commerce*,<https://www.stackline.com/news/top-100-gaining-top-100-declining-e-commerce-categories-march-2020>, Erişim Tarihi: (18.07.2021).
- Şanlı, O. 2020, Keynesyen Model Bağlamında Covid-19 Pandemisinin Küresel Ekonomiye Muhtemel Etkileri: ABD Ve Çin Ekonomileri Üzerine Bir Araştırma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7(5), ss.597-634.

- Şeker, M. 2001, *Dış Borçlanmaya Teorik Bir Bakış ve Dış Borçlanmanın Ekonomik Etkileri*. Sosyoekonomi, Ocak-Haziran: 2001-1.
- Şen, H., Kaya, A. 2015, Ekonomik Krizlerin Değişmeyen İmdatçısı: Maliye Politikası. *Sosyo Ekonomi Dergisi*, 23(1), s. 55-85.
- Şen, S., Tabar, Ç., Tokatlıoğlu, M. 2018, Küresel Krizde Devlet Müdahalesi Ve Maliye Politikası. *İş ve Hayat Dergisi*, s.sekeris.org.tr
- Şenol, Z. 2020, *Covid-19 Krizi ve Finansal Piyasalar*, Editör, Toğuç, N., Para ve Finans, İksad Publishing House, Ankara, s.75-124.
- Şit, A., Telek, C. 2020, Covid-19 Pandemisinin Altın Ons Fiyatı ve Dolar Endeksi Üzerine Etkileri. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences 2020 Special Issue*, s.1-13, <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>
- Tayar, T., Gümüştekin, E., Dayan, K., Mandi, E. 2020, Covid 19 Krizinin Türkiye'deki Sektörler Üzerindeki Etkileri: Borsa İstanbul Sektör Endeksleri Araştırması. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 293-320.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı 2020, *Kamu Finansmanı Genel Müdürlüğü*.
- Taymaz, E. 2020, *Covid 19 Tedbirlerinin Ekonomik Etkileri ve Politika Önerileri*, <https://sarkac.org/2020/03/covid-19-tedbirlerinin-ekonomik-etkileri-ve-politika-onerileri>, Erişim Tarihi: (19.04.2020).
- Tekoğlu, A. S. 2010, Covid-19 Salgını ve Dış Ticarete Kriz Yönetimi: Türkiye Örneği. *Gümrük Ticaret Dergisi*, 7(22) , 32-53.
- TCMB 2013, *Parasal Aktarım Mekanizması*. Ankara.
- TCMB, 2020a, *Uluslararası Yatırım Pozisyonu Gelişmeleri*, Mart 2020, www.tcmb.gov.tr, Erişim Tarihi: (11 Ağustos 2021).
- TCMB, 2020b, *Korona Virüsün Ekonomik ve Finansal Etkilerine Karşı Alınan Tedbirler*. www.tcmb.gov.tr, Erişim Tarihi: (19 Ağustos 2021).
- TCMB 2020c, *Ödemeler Dengesi İstatistikleri - TCMB*
- Ticaret Bakanlığı, 2020, *Covid-19 ticaret önlemleri*. Erişim Tarihi: 21.09.2021, <https://covid19.ticaret.gov.tr/>

- TİM, 2020, *14 Nisan 2020 İtibari ile COVID-19 ile Mücadele İçin Ülkemizde Alınan Tedbirler*, www.tim.org.tr, 1-28, Erişim Tarihi: (15 Temmuz 2021).
- TTB (Türk Tabipleri Birliği) 2020, *Covid-19 Pandemisi İki Aylık Değerlendirme Raporu*, Covid-19 Danışma ve İzleme Kurulu, 14 Mayıs 2020. <https://www.ttb.org.tr/userfiles/files/covid19-rapor.pdf>
- Turanlı, M., Güriş, S. 2015, *Temel İstatistik*. İstanbul: DER Yayınları
- TÜBA, 2020, *Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu*. Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, TÜBA Raporları No: 34. Ankara
- UNIDO, 2020., *Coronavirus: The Economic Impact*. <https://www.unido.org/stories/coronavirus-economic-impact>
- UIB, 2020, *Covid 19'un E-Ticaret Üzerindeki Etkileri*. Uludağ İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği, Arge Şubesi.
- UNWTO, 2020, *Tourism and Coronavirus Disease (COVID-19)*. <https://www.unwto.org/sustainable-development/resilience-of-tourism>, (Erişim Tarihi: 11.07.2021).
- WHO, 2018a, *Essential steps for developing or updating a national pandemic influenza preparedness plan*. Erişim Tarihi 2 Mayıs 2020, <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/272253/WHO-WHE-IHM-GIP-2018.1-eng.pdf?ua=1>
- WHO, 2018b., *A checklist for pandemic influenza risk and impact management: building capacity for pandemic response*. Geneva: World Health Organization; <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/259884/9789241513623-eng.pdf?sequence=1>
- WHO 2020, *Rolling updates on coronavirus disease (COVID-19)*, Erişim Tarihi 07 Temmuz 2021, <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/events-as-they-happen>
- Yavuz, F. 2020, Tarıma Koronavirüs Etkisi. *Kriter Dergisi*, Yıl 5(46). Mayıs
- Yıldıran, M. 2021, *Küresel Salgından Sonra Enflasyon Trendleri: Küresel Piyasalarda ve Türkiye Üzerine Gözlemler*. Küresel Mali Sorunlar ve

Muhtemel Çözümler, Bölüm XIX. s. 483-505.

<https://www.researchgate.net/publication/354751780>

Zarifoglu, E. 2020, *Covid-19 Sonrası Küresel Ekonomi Trendleri. COVID-19 Sonrası Küresel Sistem: Eski Sorunlar, Yeni Trendler*, T.C. Dışişleri Bakanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara 2020, s.107-111.

Zeren, F., Hızarcı, A. E. 2020, The Impact Of Covid-19 Coronavirus On Stock Markets: Evidence From Selected Countries. *Bulletin Of Accounting And Finance Reviews* (MUFİDER), 3 (1), ss.78-84.

Zhang, D., Hu, M., Ji, Q. 2020, Financial markets under the global pandemic of COVID-19. *Finance Research Letters* 36(1),
<https://doi.org/10.1016/j.frl.2020.101528>